

Вступ

до європейських студій
міжкультурної комунікації

Навчальний посібник

Острог 2026

Національний університет «Острозька академія»

Jean Monnet Module Erasmus+
**"European Studies of Intercultural Communication:
the EU experience for Ukraine"**



№ 101126800 EuCultCom - ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

Марія Петрушкевич
Дмитро Шевчук
Роман Шулик

Вступ до європейських студій міжкультурної комунікації

Навчальний посібник

Острог 2026

Петрушкевич М., Шулик Р., Шевчук Д. **Вступ до європейських студій міжкультурної комунікації.** Навчальний посібник. Острог, 2026. 318 с.

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the granting authority (European Education and Culture Executive Agency (EACEA)). Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише авторам і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи грантодавця (Європейське виконавче агентство з питань освіти та культури (EACEA)). Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність.



Co-funded by the
European Union

ЗМІСТ

Міжкультурна комунікація: основні поняття	7
Основні поняття міжкультурної комунікації:	
мультидисциплінарний підхід	7
«Діалог» і «монолог» як виміри культури	10
Основні моделі комунікації в культурі	13
Антропологічний підхід до міжкультурних відносин	17
Методологія вивчення міжкультурної комунікації	19
Компетентності міжкультурної комунікації	26
Поняття та багатовимірна структура компетентностей	
міжкультурної комунікації	27
Стратегії та базові шляхи формування міжкультурних	
компетентностей особистості	32
Компетентнісний підхід у сучасній європейській освіті	35
Європейські студії (European Studies) як міждисциплінарна	
платформа	38
Мультидисциплінарні академічні програми	
в галузі комунікаційних студій: європейський досвід	40
Європа як комунікативна спільнота	46
Соціокультурна визначеність Європи	46
Культурні межі Європи.	51
Розвиток міжкультурної комунікації в європейських країнах	56
Проблема культурної ідентичності та європейські цінності	
в аспекті комунікації.....	63
Різноманітність ідентичностей та їх поєднання	63
Культурна та національна ідентичність	66
Риси та формальні елементи європейської ідентичності	69
Особливості європейського спілкування	
та інституційна діяльність	72
Спілкування Заходу та Сходу: варіанти таксономії культур	79
Стратегії міжкультурної комунікації в європейських суспільствах	86
Теоретико-методологічні засади міжкультурних стратегій:	

аккультураційна модель Дж. Беррі	87
Інституційні стратегії та ціннісно-нормативні рамки європейського діалогу: від мультикультуралізму до інтеркультуралізму	91
Порівняльний аналіз національних моделей міжкультурної комунікації (Франція, Німеччина, Швеція)	94
Багатомовність та медіа-стратегії як інструменти інтеграції європейського простору	97
Розвиток міжкультурної чутливості за моделлю М. Беннетта та компетентнісний підхід в освіті	100
Сучасні виклики міжкультурної комунікації в цифрову епоху	104
Зовнішня стратегія Європейського Союзу щодо культури	112
Еволюція та нормативно-правова база зовнішньої культурної стратегії ЄС	114
Потенціал культури та креативності для сталого соціально-економічного розвитку	116
Сприяння миру та протидія радикалізації через міжкультурний діалог	119
Зміцнення співпраці у сфері збереження культурної спадщини	122
Виклики, оцінка ефективності та майбутні напрямки стратегії	124
Культурні фактори спілкування та егалітарна комунікація в сучасних суспільствах.....	132
Основні тенденції розвитку сучасних суспільств	132
Культурне розмаїття європейських суспільств і спілкування	138
Культурні бар'єри спілкування в сучасних європейських суспільствах	142
Егалітарна комунікація: феміністичні та гендерні дослідження в Україні	147
Фактори, що впливають на міжкультурну комунікацію в сучасних суспільствах	154
Проблема модернізації комунікації в Європі.....	161
Визначення модернізації	161
Модернізаційні теорії	165
Модернізаційні процеси в Європі	168
Модернізація міжкультурної комунікації в ЄС.	170

Мультикультуралізм в Європі.	176
Поняття мультикультуралізму.	176
Принципи мультикультуралізму.....	180
Мультикультуралізм в ЄС: толерантність та міжкультурна комунікація.....	183
Толерантність та міжкультурна комунікація в європейському просторі та сучасній Україні	189
Феномен толерантності: філософські аспекти.....	191
Толерантність як основа міжкультурного діалогу в європейських суспільствах	195
Формування толерантного простору в Україні.....	198
Толерантність в українському суспільстві в умовах російської агресії.....	201
Культура і цінності. Європейські культурні цінності	210
Поняття культурної цінності. Аксіосфера культури	210
Функціонування цінностей в культурному просторі	216
Культурний універсалізм, фундаменталізм та релятивізм в аксіологічному аспекті.....	221
Європейські культурні цінності.	224
Значення культурних цінностей для міжкультурної комунікації .	228
Міжкультурна комунікація в європейському освітньому просторі.....	234
Принципи освітньої політики ЄС.....	234
Європейський простір вищої освіти	239
Розвиток мікрокваліфікацій	243
Програма Еразмус+.....	245
Діалог між релігіями в Європі та діалогічна комунікація в українській культурі.....	253
Міжкультурний діалог та нація.....	253
Статистика релігій в Європі	257
Міжрелігійний діалог та європейське законодавство	260
Релігійні стереотипи та релігійна толерантність	265
Філософія діалогу – основні ідеї, принципи, моральні засади.....	268

Міжкультурний діалог в Україні: етнографічне районування та представленість релігій.....	275
Міжкультурні питання та медіа в сучасному ЄС	282
Стан розвитку сучасних медіа в Європі: інституційний та цифровий виміри	283
Принципи комунікації в сучасних медіа	287
Культурні питання в сучасних європейських медіа.....	290
Чи відбуваються сьогодні культурні війни та як на них реагують медіа?	293
Медіа та сприяння міжкультурній комунікації	296
Міжкультурна комунікація за часів нових медіа	303
Феномен нових медіа та мережеве суспільство	303
Вплив нових медіа на сучасну культуру європейських суспільств.....	306
Нові медіа в епоху постправди	308
Комунікативні можливості	311
та комунікативні спотворення нових медіа	311
Медіа та культурні стереотипи	314

Міжкультурна комунікація:

основні поняття

1. *Основні поняття міжкультурної комунікації: мультидисциплінарний підхід.*
2. *«Діалог» і «монолог» як виміри культури.*
3. *Основні моделі комунікації в культурі.*
4. *Антропологічний підхід до міжкультурних відносин.*
5. *Методологія вивчення міжкультурної комунікації.*

Основні поняття міжкультурної комунікації: мультидисциплінарний підхід

Поняття комунікації є одним із ключових у сучасній гуманітарній науці, оскільки воно охоплює широкий спектр процесів, пов'язаних із взаємодією людей, обміном інформацією, знаннями, досвідом та культурними цінностями. У науковій літературі існує декілька підходів до розуміння цього поняття, кожен із яких акцентує увагу на певному аспекті комунікативного процесу. Найпоширенішим є трактування комунікації як передачі знань, ідей, інформації, повідомлень та різноманітних смислів від однієї особи до іншої. Водночас комунікація розглядається і як процес взаєморозуміння, завдяки якому люди не лише передають інформацію, а й прагнуть бути правильно зрозумілими співрозмовником та самі зрозуміти його наміри, думки й почуття.

Важливим є також підхід, відповідно до якого комунікація виступає засобом впливу. За допомогою

символів, знаків, мовлення та інших комунікативних засобів людина здатна формувати погляди інших, переконувати, мотивувати або змінювати їхню поведінку. Не менш значущим є розуміння комунікації як процесу творення спільноти. Саме використання спільної мови, символічних систем і загальноприйнятих правил взаємодії забезпечує формування людських об'єднань, соціальних груп і суспільства загалом. Крім того, комунікація визначається як взаємодія між людьми за допомогою символів та як обмін значеннями, що можливий лише за умови наявності спільної культурної основи, цінностей і прагнень. Водночас вона є невід'ємною складовою суспільного процесу, оскільки через комунікацію передаються соціальні норми, культурні традиції, здійснюється соціальний контроль та підтримується функціонування суспільства.

Особливого значення в умовах глобалізації набуває *міжкультурна комунікація*. У вузькому значенні цей термін пов'язують із працями Едварда Холла та Джорджа Трагера «Culture as Communication» (1954), а також із підручником Ларрі Самовара та Річарда Портера «Communication between Cultures» (1972), які заклали теоретичні основи дослідження взаємодії представників різних культур. Міжкультурна комунікація визначається як процес спілкування та обміну інформацією між людьми, які належать до різних культурних спільнот. Культурні відмінності істотно впливають на перебіг комунікативного процесу, способи передачі інформації, її сприйняття та інтерпретацію.

Ефективність міжкультурної комунікації значною мірою залежить від рівня комунікативної компетентності її учасників. Вона передбачає знання символічних систем різних культур, розуміння правил їх функціонування, володіння принципами комунікативної взаємодії, а також здатність адаптувати власну мовленнєву поведінку до особливостей іншого культурного середовища. Характерною рисою міжкультурної комунікації є використання спеціальних мовних варіантів, комунікативних стратегій і дискурсивних практик, які можуть відрізнятися від тих, що є звичними у власній культурі.

Спорідненим поняттям є *крос-культурна комунікація*, яка спрямована на порівняльне дослідження комунікативних явищ у двох або більше культурах. Вона дає можливість виявити спільні та відмінні особливості комунікативної поведінки представників різних народів, а також оцінити рівень їхньої комунікативної компетентності.

Основними засобами комунікації виступають вербальна та невербальна поведінка. Вербальна комунікація реалізується через використання природної мови, тоді як невербальна охоплює жести, міміку, інтонацію, пози, дистанцію спілкування та інші немовленнєві засоби передачі інформації. Міжкультурна комунікація функціонує у різних сферах суспільного життя: міжособистісній, соціальній, публічній, міжгруповій, професійній, масовій, а також у комунікації всередині малих груп.

Основою будь-якої комунікативної взаємодії є *культура*, яка виступає своєрідною інтерпретативною моделлю сприйняття світу. Саме культура визначає когнітивні та прагматичні засади комунікативної діяльності людини, впливає на її спосіб мислення, систему цінностей, моделі поведінки та правила взаємодії з іншими людьми. Тому успішна міжкультурна комунікація можлива лише за умови поваги до культурного різноманіття, відкритості до діалогу та готовності до взаємного порозуміння.

«Діалог» і «монолог» як виміри культури

Діалог є однією з найважливіших складових міжкультурної комунікації, адже саме він забезпечує взаєморозуміння, співпрацю та конструктивний обмін думками між представниками різних культур. На відміну від монологу, який передбачає домінування однієї позиції, діалог ґрунтується на взаємній повазі, відкритості та готовності сприймати іншу точку зору. Теоретичні засади діалогу були розроблені представниками філософії діалогу, серед яких Мартін Бубер, Карл Ясперс, Ойген Розеншток-Гюссі, Поль Рікер та Емануель Левінас. Вони розглядали діалог не лише як форму мовленнєвої взаємодії, а як особливий спосіб людського існування, у якому особистість пізнає себе через зустріч з Іншим.

Сам термін «діалог» походить від грецького слова *dialogos*, що означає «розмова». Одним із перших авторів, який широко використовував це поняття, був Платон. У його творах діалог виступає не просто способом ведення бесіди,

а методом пізнання істини через мистецтво діалектики. Згодом діалог став важливим інструментом у різних сферах людської діяльності, зокрема в освіті, політиці, дипломатії, бізнесі та громадському житті. Значний внесок у розвиток діалогічної освіти зробили Пауло Фрейре та Рамон Флеча, які доводили, що навчання має будуватися на рівноправному обговоренні, співпраці та спільному пошуку знань.

Однією із сучасних форм діалогічної взаємодії є *егалітарний діалог*. Його головною особливістю є рівність усіх учасників незалежно від їхнього соціального статусу, професії чи владних повноважень. У такому діалозі цінується не авторитет мовця, а переконливість його аргументів і логічність міркувань. Завдяки цьому створюються умови для відкритого обговорення проблем та пошуку найкращих рішень.

Важливу роль у міжкультурній комунікації відіграє також *структурований діалог*. Він є спеціально організованим процесом спілкування, під час якого учасники дотримуються визначених правил або працюють за допомогою фасилітатора. Такий формат сприяє конструктивному обговоренню складних питань, допомагає уникнути конфліктів, краще зрозуміти позиції різних сторін і досягти консенсусу щодо спільних дій.

Особливим різновидом є *моральний діалог*, який дозволяє суспільству виробляти спільні моральні цінності та норми. Його метою є не лише раціональне обговорення проблем, а й пошук етичних засад співіснування різних

соціальних груп. Моральний діалог передбачає формування спільної моральної основи, залучення широкого кола учасників до обговорення суспільно важливих питань та вироблення рішень, що відповідають інтересам більшості членів спільноти.

Поняття діалогу культур нерозривно пов'язане з інтерсуб'єктивними відносинами «Я – Ти», «Я – Інший» і «Свій – Чужий». Таке розуміння передбачає визнання культурного різноманіття, повагу до інших традицій і готовність до взаємного навчання. Протилежністю діалогу культур є монолог культури, яскравим прикладом якого виступає європоцентризм. Ця світоглядна концепція тривалий час проголошувала винятковість західноєвропейської цивілізації та розглядала її культурні цінності як універсальні для всього людства. Основи європоцентризму сформувалися ще в античності та домінували до Нового часу, однак згодом були піддані критиці Йоганном-Готфрідом Гердером і Джамбаттістою Віко. Сучасні дослідження міжкультурної комунікації наголошують на необхідності відмови від подібних монологічних підходів і розвитку рівноправного діалогу культур, що є основою мирного співіснування та взаємного збагачення народів.

Основні моделі комунікації в культурі

Моделювання полягає в побудові ідеальних, уявних об'єктів, ситуацій або процесів, для яких характерні відносини та елементи, подібні до відносин і елементів реальних комунікативних процесів. Воно дає змогу досліджувати складні явища, аналізувати закономірності їх функціонування та прогнозувати можливі результати взаємодії без необхідності безпосереднього втручання в реальні процеси.

Модель виступає важливим понятійним інструментом наукового пізнання, оскільки допомагає систематизувати знання, виокремити найсуттєвіші характеристики досліджуваного явища та пояснити взаємозв'язки між його складовими.

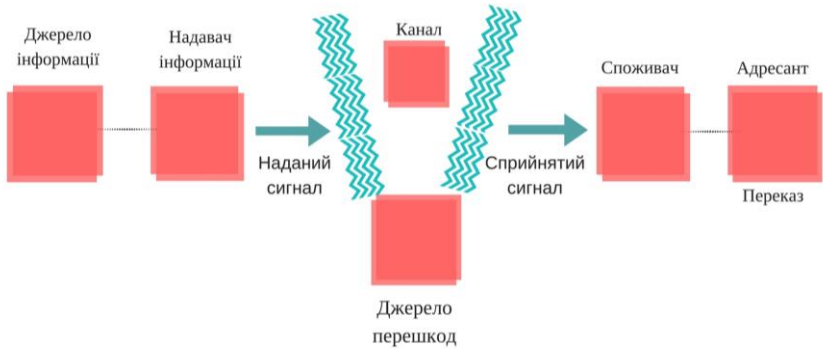
Модель комунікації є вербальним або графічним представленням, що відображає процес комунікації у схематичній та спрощеній формі. Такі моделі дозволяють зрозуміти структуру комунікативного процесу, визначити його основні елементи, канали передачі інформації, особливості взаємодії між учасниками та чинники, які можуть впливати на ефективність комунікації.

Найвідоміші та найбільш використовувані графічні моделі комунікації з'являються в середині 20 ст. та пов'язані з міжвоєнним періодом в Європі, протистоянням США та СРСР, інтенсивним розвитком масової комунікації, технічних засобів та поширення пропаганди. Серед таких моделей:

Модель Гарольда Лассвелла



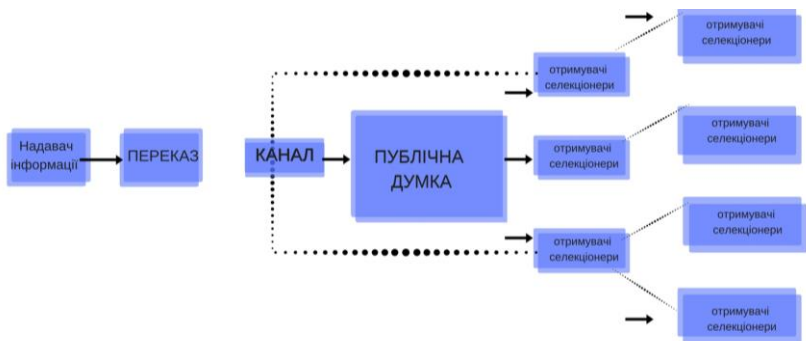
Модель Шеннона-Вівера



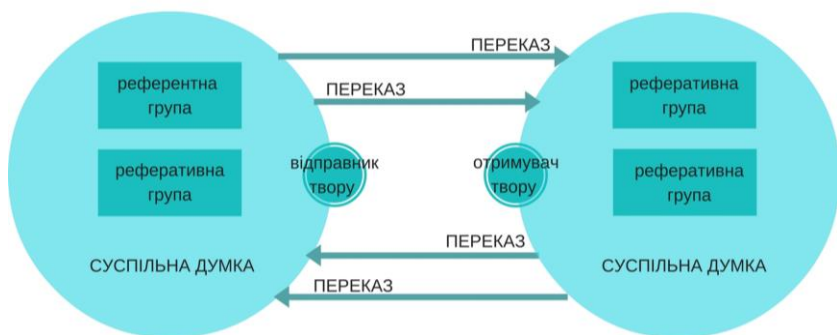
Типологічна модель Курта Левіна



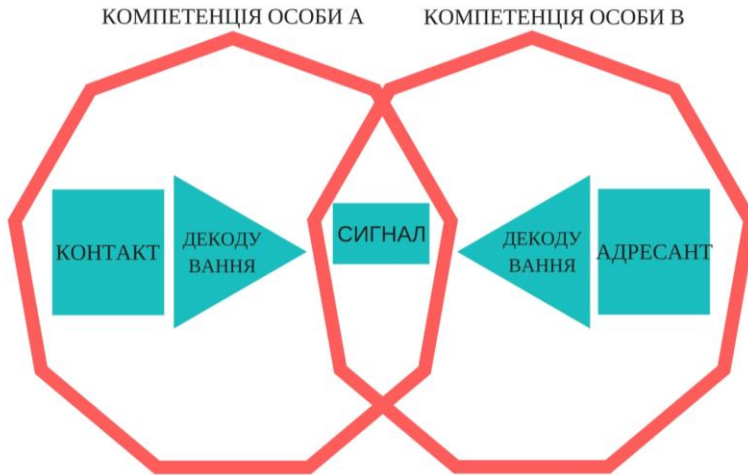
Модель Каца-Лазерсфельда



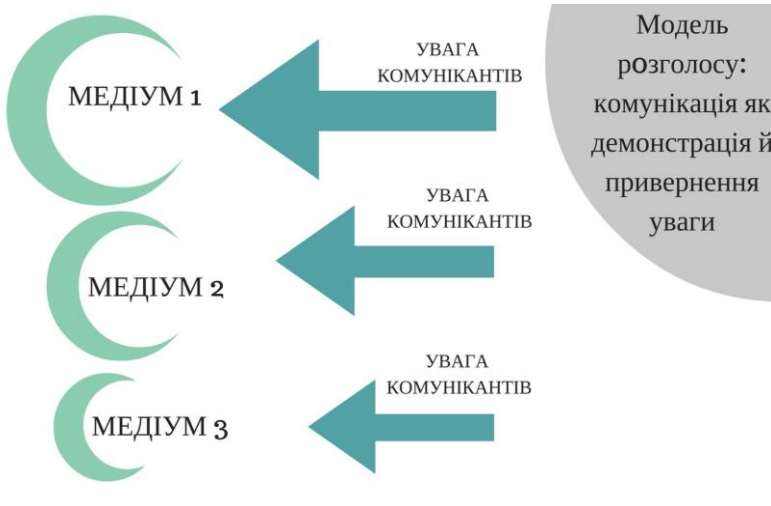
Соціологічна модель Рілеїв



Модель Вілбура Шрамма



Модель розголосу



Антропологічний підхід до міжкультурних відносин

Наукові дослідження у сфері міжкультурної комунікації зосереджені на вивченні особливостей взаємодії людей, які належать до різних культурних спільнот і стикаються з культурно зумовленими відмінностями у мовленні, поведінці, системі цінностей та способах інтерпретації інформації. Основною метою таких досліджень є виявлення закономірностей комунікативної поведінки представників різних культур, аналіз причин виникнення непорозумінь та пошук шляхів підвищення ефективності міжкультурного спілкування. У результаті багаторічних досліджень було сформовано численні концепції, які описують культурну специфіку сприйняття, інтерпретації та передачі інформації, а також вплив культурних чинників на процес комунікації.

Потреба у розвитку міжкультурної комунікації як окремого напрямку наукових досліджень була зумовлена масштабними соціальними, економічними та технологічними змінами, що відбувалися упродовж XX століття. Стрімкий економічний розвиток багатьох держав, розширення міжнародної торгівлі, розвиток транспорту й засобів зв'язку, а також науково-технічний прогрес значно посилили контакти між представниками різних народів. Подальший розвиток процесів глобалізації сприяв тому, що світ став сприйматися як більш взаємопов'язаний і компактний простір, у якому культурні контакти стали повсякденним явищем. Внаслідок цього значно зросла

інтенсивність міжнародного спілкування як у професійній, так і в особистій сферах.

Особливо важливими сферами розвитку міжкультурної комунікації стали міжнародна освіта, наука, туризм, дипломатія, бізнес і професійне співробітництво. Академічна мобільність, міжнародні наукові проекти, діяльність транснаціональних компаній та активне поширення інформаційних технологій створили нові умови для взаємодії представників різних культур. Успішність такої взаємодії дедалі більше залежала від здатності розуміти культурні особливості партнерів, поважати їхні традиції та ефективно адаптувати власну комунікативну поведінку.

Важливим чинником становлення міжкультурної комунікації стало також переосмислення європоцентричних підходів у гуманітарних і суспільних науках. Тривалий час європейська культура розглядалася як універсальний зразок розвитку цивілізації, однак поступово наукова спільнота дійшла висновку про необхідність визнання рівноцінності всіх культур світу. Відмова від колоніального способу мислення, усвідомлення цінності культурного різноманіття, а також загрози зникнення багатьох традиційних культур і мов сприяли активному розвитку антропології, етнології, соціолінгвістики та міжкультурної комунікації.

Значний внесок у формування сучасних підходів до вивчення культурного різноманіття зробив американський антрополог і лінгвіст Франц Боас. Його дослідження мов і культур корінних народів Північної Америки заклали

підґрунтя для розвитку принципу культурного релятивізму, відповідно до якого кожна культура має власну цінність і повинна вивчатися в контексті власних історичних та соціальних умов. Сьогодні міжкультурна комунікація є міждисциплінарною галуззю знань, яка поєднує досягнення культурної антропології, соціології, психології, лінгвістики та теорії комунікації, забезпечуючи комплексне дослідження процесів взаємодії людей у багатокультурному світі.

Методологія вивчення міжкультурної комунікації

Дослідження особливостей міжкультурної комунікації має міждисциплінарний характер і здійснюється представниками різних галузей науки, серед яких антропологія, етнографія, лінгвістика, культурологія, соціологія та психологія. Саме комплексний підхід дозволяє всебічно дослідити процес взаємодії представників різних культур, виявити закономірності комунікативної поведінки та зрозуміти причини виникнення міжкультурних непорозумінь. Значний внесок у розвиток цієї галузі зробили антропологи й етнографи, які досліджували традиційні суспільства, їхню культуру, звичаї, мову та форми соціальної організації. Результати цих досліджень сприяли формуванню ідеї багатополярності людської спільноти, відповідно до якої жодна культура не може вважатися універсальним зразком, а кожне суспільство має власну систему цінностей, норм і моделей поведінки.

Важливу роль у становленні теорії міжкультурної комунікації відіграли також когнітивна та соціальна

психологія, соціологія, когнітивна лінгвістика й типологія мов. Представники цих наук досліджують механізми сприйняття інформації, формування стереотипів, вплив культурних чинників на мислення людини, особливості мовної поведінки та закономірності соціальної взаємодії. Саме завдяки таким дослідженням стало можливим пояснити, чому представники різних культур по-різному інтерпретують однакові повідомлення, оцінюють поведінку співрозмовника та реагують на комунікативні ситуації.

Вагомий внесок у розроблення операційних параметрів опису культурних відмінностей зробили американські антропологи Флоренс Клакхон і Фред Стробек, лінгвіст та антрополог Едвард Холл, а також соціолог і психолог Герт Хофстеде.

Флоренс Клакхон і Фред Стробек звернули увагу на те, що кожна культура формує власну систему базових цінностей, яка визначає світогляд її представників. До таких фундаментальних характеристик належать ставлення до часу, праці та людської діяльності, природи, міжособистісних відносин, відповідальності й ролі особистості в суспільстві. Саме ці ціннісні орієнтації визначають особливості поведінки людей у різних комунікативних ситуаціях і впливають на їхні рішення.

Особливе місце у дослідженнях міжкультурної комунікації належить Едварду Холлу. Він доводив, що ефективність спілкування значною мірою залежить від культурного контексту, у якому відбувається передача

інформації. Найвідомішою стала його концепція висококонтекстних і низькоконтекстних культур.

У висококонтекстних культурах значна частина змісту повідомлення передається опосередковано через ситуацію, попередній досвід спілкування, невербальні засоби та соціальні відносини. Натомість у низькоконтекстних культурах основний зміст повідомлення виражається безпосередньо словами, що робить комунікацію більш прямою та чіткою.

Значний вплив на розвиток міжкультурних досліджень справила модель Герта Хофстеде, який запропонував систему параметрів для порівняння національних культур. Спочатку вона включала чотири основні виміри: дистанцію влади, індивідуалізм і колективізм, уникнення невизначеності та змагальність (маскулінність). Ці параметри дозволяють оцінити особливості взаємин між людьми, ставлення до авторитету, рівень самостійності особистості, готовність до ризику й змін, а також переважання конкурентних або кооперативних моделей поведінки. У подальших дослідженнях модель була доповнена новими вимірами, однак саме перші чотири стали основою більшості сучасних порівняльних досліджень культур.

У сучасній науці сформувалося кілька основних напрямів вивчення міжкультурної комунікації. *Психологічний напрям* досліджує вплив культурних відмінностей на процеси сприйняття, інтерпретації інформації, категоризації досвіду та формування

поведінкових стереотипів. Особлива увага приділяється таким категоріям, як цінності, мотиви, установки, упередження та заобов'язування. *Соціологічний напрям* використовує методи опитування, анкетування й соціологічного аналізу для дослідження ціннісних орієнтацій різних соціальних груп, процесів адаптації мігрантів, інтеграції національних меншин, а також збереження або втрати традиційної культури. *Лінгвістичний напрям* зосереджується на аналізі комунікативних стилів, мовленнєвих стратегій, особливостей використання лексики, побудови дискурсу та впливу культурних чинників на граматичну організацію мовлення.

Окремим напрямом є *крос-культурна прагматика*, яка вивчає принципи мовленнєвої взаємодії в різних культурах. Одним із найвідоміших її досягнень стала теорія принципу ввічливості, запропонована Пенелопою Браун і Стівеном Левінсоном. Вони довели, що правила ввічливості мають культурну специфіку: в одних культурах переважає ввічливість, заснована на солідарності та близькості між співрозмовниками, тоді як в інших важливішими є підтримання соціальної дистанції, формальність і повага до особистого простору.

Відома польсько-австралійська лінгвістка Анна Вежбицька запропонувала використовувати універсальну семантичну метамову для порівняння культурних понять. Вона доводила, що слова, які здаються прямими перекладними відповідниками, нерідко приховують суттєві

культурні відмінності. Такі поняття, як «дружба», «свобода» чи «гнів», мають різний зміст у різних культурах, тому буквальний переклад не завжди забезпечує правильне розуміння.

Вагомий внесок у дослідження міжкультурної комунікації зробила також Дебора Таннен, яка застосувала *гендерний підхід до аналізу мовленнєвої поведінки*. Вона показала, що чоловіки й жінки, навіть використовуючи одну мову, нерідко керуються різними комунікативними сценаріями, що може призводити до різного розуміння однакових висловлювань.

Практичне значення сучасних досліджень пов'язане з формуванням *міжкультурної сприйнятливості* (intercultural sensitivity) – здатності усвідомлювати культурні відмінності, поважати їх і ефективно взаємодіяти з представниками інших культур. Саме розвиток цієї компетентності є важливою умовою успішної комунікації в сучасному глобалізованому світі.

Запитання для самоконтролю та аналізу:

1. Поясніть, якими знаннями та вміннями потрібно володіти, щоб користуватися комунікацією (вербальною, невербальною) для зв'язку з іншими людьми.
2. Поясніть основні складові комунікації як суспільного процесу.
3. Чому міжкультурна комунікація стає об'єктом наукового зацікавлення з середини 20 ст.?

4. Наведіть приклади дискурсивних стратегій в різних культурних традиціях.
5. Чому знання культурних норм та традицій є обов'язковою умовою успішної міжкультурної комунікації?
6. Чому для діалогічної комунікації важливим є моральний аспект?
7. Поясніть поняття європоцентризму, причини його виникнення та критики.
8. Яку роль відіграє графічне моделювання комунікації для якісних міжкультурних зв'язків?
9. Чи всі національні європейські традиції, на вашу думку, відповідають однаковим параметрам на шкалі Герта Хофстеде?
10. Поясніть переваги психологічного, соціологічного та лінгвістичного напрямків вивчення міжкультурної комунікації.

Рекомендована література:

1. Денисюк С. Г. Комунікологія: навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2015. 102 с.
2. Житарюк М. Теорії та моделі масової інформації (Масова комунікація): навч.-метод. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 244 с.
3. Кричківська О. Міжкультурна комунікація у системі сучасних підходів. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*, 2007. №5. С. 88 – 96.

4. Ларіна Н. Міжкультурна комунікацій й особливості її проявів. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*, 2013, № 2 (42). С. 15 – 18.
5. Мокан Н., Чорноморденко І. Діалог культур як діалог цінностей. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2021. Випуск 1(173). Том 1. С. 139 – 154.
6. Шуляков І. Міжкультурний діалог як процес. *Культура України*. Випуск 49. 2015. С. 75 – 85.м

Компетентності міжкультурної комунікації

1. *Поняття та багатовимірна структура компетентностей міжкультурної комунікації (комунікативна, культурна, міжособистісна, інструментальна).*
2. *Стратегії та базові шляхи формування міжкультурних компетентностей особистості.*
3. *Компетентнісний підхід у сучасній європейській освіті: від парадигми знань до парадигми навичок.*
4. *Європейські студії (European Studies) як міждисциплінарна платформа формування міжкультурної свідомості.*
5. *Мультидисциплінарні академічні програми в галузі комунікаційних студій: аналіз провідних європейських практик.*

У сучасному глобалізованому світі, де кордони стають дедалі прозорішими, а люди з різних культур постійно взаємодіють у віртуальному та фізичному просторах, наявність лише теоретичних знань про культурні відмінності є критично недостатньою. Процеси європейської інтеграції, глобальна трудова мобільність, масові міграційні хвилі та перехід до транснаціональних дистанційних форматів роботи (особливо після пандемії) створили безпрецедентну щільність міжкультурних контактів.

Успішна інтеграція в це середовище, ефективне професійне співробітництво та гармонійне співіснування

вимагають від сучасної особистості розвитку специфічного, динамічного набору навичок — компетентностей міжкультурної комунікації. Глобалізація не просто стирає межі; вона робить культурне тертя більш відчутним, тому здатність керувати цим тертям стає однією з найважливіших навичок XXI століття.

Ці компетентності дають можливість не просто толерувати чи ідентифікувати «Іншого», а ефективно, глибоко та етично взаємодіяти з людьми різного культурного походження, розуміючи їхні глибинні цінності, негласні норми та поведінкові патерни. Володіння навичками міжкультурної комунікації відкриває безліч практичних можливостей: від налагодження міцних міжособистісних стосунків, успішного ведення складних міжнародних переговорів і вирішення міжетнічних конфліктів до забезпечення креативної синергії в мультикультурних корпоративних командах.

Поняття та багатовимірна структура компетентностей міжкультурної комунікації

У сучасному науковому дискурсі (зокрема, в фундаментальних роботах Майкла Байрама та Дарли Дірдорф) міжкультурна компетентність розглядається не як вроджений талант, а як складний, комплексний феномен, що динамічно розвивається. Він органічно поєднує когнітивні (знання), афективні (емоції та ставлення) та поведінкові (дія) елементи. За визначенням Д. Дірдорф, це здатність ефективно та адекватно спілкуватися в

міжкультурних ситуаціях на основі міжкультурних знань, навичок та відкритого ставлення.

М. Байрам, своєю чергою, виділяє знамениті п'ять *savoirs* (знань/вмін): *savoir* (знання про культури), *savoir comprendre* (вміння інтерпретувати), *savoir apprendre/faire* (вміння відкривати нове та взаємодіяти), *savoir être* (відкритість та цікавість) і *savoir s'engager* (критичне культурне усвідомлення).

Спираючись на ці концепції, ключові компетентності міжкультурної комунікації можна концептуально розділити на 4 взаємопов'язані блоки: комунікативну, культурну, міжособистісну та інструментальну компетентності.

Комунікативна компетентність

Це здатність ефективно кодувати та декодувати інформацію з урахуванням неочевидного культурного контексту співрозмовника. Вона не обмежується правильним використанням граматики, а komponується конкретними глибокими вміннями:

Уміння чітко та лаконічно висловлювати думки.

Охоплює володіння вербальними інструментами та делікатне розуміння невербальної семіотики (жести, проксемика — дистанція між співрозмовниками, хронеміка — ставлення до часу). Також це уміння свідомо адаптувати свій комунікативний стиль. Наприклад, перехід від висококонтекстного стилю (де зміст прихований між рядками, характерно для країн Азії чи Південної Європи) до низькоконтекстного стилю за Е. Холлом (де комунікація

пряма, структурна і буквальна, характерно для Німеччини чи Скандинавії) відповідно до конкретної аудиторії. Прямолінійний електронний лист від німецького колеги може здатися грубим британцю, який очікує ввічливих вступних фраз, — саме комунікативна компетентність дозволяє уникнути такої хибної інтерпретації.

Уміння уважно слухати та розуміти інших. Базується на техніках активного (рефлексивного) слухання. Це уміння ставити відкриті запитання для зняття семантичної невизначеності, перефразування та перевірка правильності інтерпретації повідомлення («Чи правильно я розумію, що ви маєте на увазі...»).

Уміння вирішувати конфлікти. Передбачає здатність виявляти саме культурні, а не особистісні детермінанти конфлікту. Компетентний комунікатор здатен знаходити спільну мову, застосовувати медіативні практики та конструктивно переводити конфлікт інтересів або цінностей у фазу співробітництва, уникаючи ескалації.

Культурна компетентність полягає у глибинному розумінні культурних систем (своєї та чужої), володінні так званім «культурним інтелектом» (CQ) та здатності оперувати цими знаннями на практиці:

Розуміння власної культури. Критичне усвідомлення своїх «природних» цінностей, когнітивних упереджень, соціальних норм і того факту, що власна поведінка є глибоко культурно зумовленою. Риба не помічає води, в якій плаває; так само людина часто не

помічає власної культури. Без цієї глибокої саморефлексії абсолютно неможливе подолання етноцентризму.

Розуміння інших культур. Системне знання історії, релігійних вірувань, моделей соціальної ієрархії та ціннісних орієнтацій інших суспільств. Сюди входить розуміння таких вимірів Г. Хофстеде, як дистанція влади чи індивідуалізм/колективізм (наприклад, розуміння того, чому егалітарний підхід шведського менеджера може викликати розгубленість у китайських підлеглих, які очікують чіткої ієрархічної директиви).

Відкритість до нових культур (Mindedness). Готовність свідомо і тимчасово відсторонитися від власних культурних догм, здатність сприймати альтернативні світогляди без негайної моральної чи етичної оцінки. Це стан когнітивної гнучкості.

Міжособистісна (афективна) компетентність визначає емоційну готовність та психологічну стійкість особистості до взаємодії в умовах культурної різноманітності. Міжособистісну компетентність можна розкласти на наступні складові: емпатія, повага, гнучкість, толерантність до невизначеності та стресостійкість.

Емпатія. Здатність до психологічної децентрації, тобто емоційно та когнітивно поставити себе на місце представника іншої культури, дивлячись на ситуацію крізь його/її специфічні культурні лінзи. На відміну від симпатії (яка просто співчуває), емпатія вимагає інтелектуального зусилля для розуміння іншої логіки.

Повага. Фундаментальне визнання беззаперечної гідності іншої людини та рівноцінності її культурного бекграунду. Це здатність зберігати повагу навіть за умови категоричної концептуальної незгоди з певними її поглядами чи практиками.

Гнучкість (Поведінкова адаптивність). Здатність оперативно, органічно і без внутрішнього зламу модифікувати власну поведінку відповідно до нових, нетипових культурних обставин, подібно до «соціального хамелеона».

Толерантність до невизначеності та стресостійкість. Міжкультурна взаємодія часто супроводжується психологічним напруженням — «культурним шоком» (який розвивається за U-подібною кривою від ейфорії до фрустрації, адаптації та майстерності) або аккультураційним стресом. Компетентна особа здатна діяти ефективно та приймати рішення навіть в умовах високої двозначності, непорозумінь та браку інформації, не впадаючи в паніку чи агресію.

Інструментальна компетентність визначає технічні та прикладні навички, що є каналами та носіями для реалізації міжкультурного діалогу

Мова — це не просто засіб передачі інформації, це матриця мислення цілого народу. Вивчення мови (зокрема за стратегічною європейською формулою 1+2, що передбачає володіння рідною та двома іноземними

мовами) відкриває прямий доступ до концептуальної картини світу іншого народу.

Здатність ефективно використовувати сучасні цифрові інструменти комунікації для подолання географічних бар'єрів. Хоча алгоритми нейронного машинного перекладу (DeepL, Google Translate) досягли неабияких висот, вони перекладають слова, а не культурні контексти чи невербальні паузи. Тому інструментальна компетентність також включає розуміння цифрового етикету (наприклад, правил відеоконференцій у міжнародних корпоративних мережах, різницю у ставленні до часу відповідей на електронні листи тощо).

Стратегії та базові шляхи формування міжкультурних компетентностей особистості

Формування міжкультурних компетенцій — це не одноразовий акт чи прослуханий тренінг, а складний, безперервний процес навчання впродовж усього життя (Lifelong Learning). Можна виокремити низку базових, взаємодоповнюючих шляхів та методів розвитку цих навичок.

Навчання та когнітивне занурення. Системне читання художньої та нон-фікшн літератури, перегляд кінематографа (наприклад, фестивального європейського кіно), прослуховування подкастів, відвідування виставок та регулярне споживання медіаконтенту країн-цілей. Це формує первинну базу даних про звичаї, гумор та історію

інших народів, суттєво знижуючи рівень стереотипізації на етапі першого контакту.

Розвиток культурної самосвідомості. Безжальний аналіз власних культурних окулярів. Постановка запитань: «Як мій український/східноєвропейський бекграунд впливає на моє сприйняття часу (монохронне чи поліхронне?), лідерства, ієрархії чи гендерних ролей?». Усвідомлення відносності та не універсальності власних соціальних норм є абсолютним ключем до прийняття норм інших.

Вивчення технік активного слухання. Формування навички «слухати, щоб зрозуміти, а не щоб підготувати власну відповідь». В умовах міжкультурного діалогу критично важливо фокусуватися на невербальних маркерах, інтонаціях та не боятися перепитувати («Чи правильно я зрозумів, що у вашому регіоні цей жест або ця фраза означає...?»).

Свідоме тренування емпатії. Свідома відмова від поспішних суджень. Замість автоматичної реакції «Вони поведуться дивно, нелогічно чи неправильно», компетентна людина переводить мислення у дослідницький формат: «Яка історична, релігійна чи соціальна логіка стоїть за такою дивною для мене поведінкою?».

Опанування навичок управління конфліктами. Визнання того, що конфлікти та непорозуміння є природною, невід'ємною частиною будь-якої крос-культурної взаємодії. Фокус комунікатора має зміщуватися

з пошуку винного на пошук компромісних, креативних рішень, що задовольняють обидві сторони (стратегія Win-Win), з урахуванням збереження «обличчя» партнера (що особливо важливо в азійських та близькосхідних культурах).

Культивування терпіння, гнучкості та довіри.

Адаптація стилю спілкування та очікувань до конкретної ситуації. Усвідомлення того, що встановлення довіри в багатьох культурах (наприклад, у країнах Південної Європи, Латинської Америки чи Азії) є процесом побудови міцних особистих стосунків і потребує значно більше часу (афективна довіра), ніж у прагматичних західних суспільствах, де довіра базується виключно на професійній компетентності (когнітивна довіра).

Інтенсивне вивчення іноземних мов. Опанування мови — це не просто механічне завчання лексики та граматики, а й засвоєння нової логіки мислення, нових концептів, які можуть не мати аналогів у рідній мові. Навіть базове, недосконале володіння мовою країни перебування демонструє глибоку повагу до співрозмовника та миттєво знижує психологічні та захисні бар'єри.

Фізична мобільність та подорожі. Жодні книги чи симуляції не замінять безпосереднього, фізичного досвіду занурення. Перебування в іншому культурному середовищі виводить людину із зони комфорту, змушуючи на практиці застосовувати теоретичні знання, проходити через етапи культурного шоку та адаптуватися до нових побутових і соціальних реалій.

Участь у міжкультурних заходах та проектах (Networking). Активна залученість до міжнародних конференцій, довгострокових студентських обмінів, воркшопів, волонтерських таборів або форматів віртуальної мобільності (наприклад, міжнародні онлайн-проекти COIL — Collaborative Online International Learning). Це створює відносно безпечне середовище для тестування своїх навичок комунікації з правом на помилку.

Підтримання відкритості (Open-mindedness). Фундаментальна психологічна установка та життєва філософія, яка полягає в тому, що кожна людина — це унікальний мікрокосм, і її в жодному разі не можна зводити лише до стереотипного представника її національної, вікової чи релігійної групи.

Компетентнісний підхід у сучасній європейській освіті

Усвідомлення на рівні урядів та інституцій ЄС критичної важливості вищезгаданих навичок (як для економічної конкурентоспроможності, так і для соціальної згуртованості континенту) призвело до масштабних, тектонічних реформ у системі вищої освіти Європи. Передусім це відбулося в межах інституціоналізації Болонського процесу (започаткованого Сорбонською та Болонською деклараціями 1998-1999 років). Ключовою парадигмальною зміною став радикальний перехід до компетентнісного підходу.

Цей перехід був зумовлений потребами подолання фрагментації європейського ринку праці: роботодавцям були потрібні не люди з енциклопедичними знаннями, а фахівці, здатні діяти в непередбачуваних міжнародних умовах. Компетентнісний підхід — це освітня парадигма, що зміщує фокус із процесу викладання (пасивної передачі суми фактологічних знань лектором) на процес навчання та вимірювані результати (здатність студента мобілізувати ці знання, навички та цінності для розв'язання реальних, комплексних проблем).

Основні принципи компетентнісного підходу:

- Від знань до компетентностей (Learning Outcomes)
Наріжним каменем стають результати навчання. Оцінюється не те, скільки годин студент відсидів у аудиторії чи скільки книжок прочитав, а те, чи здатен він на практиці організувати ефективну медіа-кампанію, вирішити кейс міжетнічного непорозуміння чи провести ділові переговори з іноземними партнерами.
- Інтеграція знань (Міждисциплінарність)
Реальні життєві та професійні проблеми (наприклад, кліматична криза чи міграція) ніколи не обмежуються жорсткими рамками однієї науки. Компетентність вимагає синтезу знань із соціології, економіки, психології, політології та лінгвістики (перехід до STEAM-підходів).
- Практична орієнтованість
Масштабне впровадження активних методів:

проектного навчання (Project-Based Learning), розбору реальних ситуацій (Case Studies), рольових симуляцій, дебатів та обов'язкових тривалих стажувань у міжнародному середовищі.

- Суб'єктність студента (Student-centered learning) Студент перестає бути пасивним «приймачем» інформації. Він перетворюється на співавтора освітнього процесу, бере відповідальність за формування свого індивідуального освітнього треку, навчається критично аналізувати гігабайти інформації та приймати автономні рішення.
- Баланс Hard Skills та Soft Skills Проектом Tuning Educational Structures in Europe визначено, що розвиток жорстких професійних навичок (Hard Skills) є неможливим і неефективним без паралельного, інтегрованого розвитку комунікабельності, емоційного інтелекту, крос-культурної чутливості, креативності та здатності до роботи в гетерогенних (різноманітних) командах (Soft Skills).

Перешкоди та виклики імплементації

Попри нормативне закріплення у ключових документах ЄС та національних законодавствах, компетентнісний підхід стикається із серйозними труднощами на практиці:

Традиції авторитарної педагогіки. У багатьох країнах (особливо у Східній Європі та на пострадянському просторі) зберігається сильна інерція репродуктивного навчання.

Система часто залишається спрямованою на просте запам'ятовування теорії та трансляцію абсолютних істин, що суперечить природі гнучких компетенцій.

Неготовність викладацького складу. Перехід від ролі всезнаючого «лектора-диктатора» до ролі гнучкого «ментора-фасилітатора» вимагає від академічного персоналу колосальної психологічної перебудови, безперервного підвищення кваліфікації та відмови від академічної монополії на істину.

Складність і дорожнеча оцінювання. Як об'єктивно оцінити рівень емпатії, культурної гнучкості чи толерантності до невизначеності за класичною стобальною шкалою? Компетентності вкрай складно виміряти класичними стандартизованими тестами (MCQ). Це вимагає розробки складних, багатовимірних матриць оцінювання (рубрик), впровадження методів оцінки 360 градусів, рефлексивних щоденників та створення цифрових портфоліо студентів (e-portfolios), що значно збільшує навантаження на викладачів.

Європейські студії (European Studies) як міждисциплінарна платформа

Одним із найяскравіших, системних прикладів реалізації компетентнісного підходу у європейській вищій школі є інституційне формування такої розгалуженої галузі знань, як Європейські студії (European Studies). Ця академічна галузь виникла не штучно, а як пряма відповідь на післявоєнну потребу розбудови єдиного мирного

континенту (починаючи з Декларації Шумана 1950 року) та необхідність забезпечення наднаціональних інституцій ЄС, міжнародних неурядових організацій та глобального ринку фахівцями, здатними розуміти надзвичайно складні, багаторівневі інтеграційні процеси.

Європейські студії комплексно вивчають історичний, політичний, економічний, правовий та соціокультурний розвиток європейських суспільств. Головний акцент робиться на безперервній взаємодії та терті між національними ідентичностями, регіональними культурами та наднаціональним європейським проектом (наприклад, аналіз феномену Євроскептицизму чи причин Brexit).

Фундаментальні принципи Європейських студій:

Міждисциплінарність (Interdisciplinarity): Цей принцип є абсолютним ядром. Наприклад, європейську кризу міграції 2015 року чи економічну кризу в Греції неможливо пояснити виключно через сухі макроекономічні показники; це обов'язково вимагає залучення інструментів політології, культурної антропології, соціального мовознавства, психології мас та міжнародного права. Фахівець має бачити картину цілком.

Комплексний підхід (Holistic Approach): Дослідники та студенти розглядають Європу не як механічну, юридичну суму 27 держав, а як складний живий соціальний організм. У цьому організмі формальні директиви та регуляції, спущені з Брюсселя, щоденно взаємодіють із неформальними локальними цінностями, традиціями та

менталітетами різних регіонів, що часто призводить до неочікуваних результатів імплементації.

Порівняльний підхід (Comparative Method): Європа вивчається через постійне зіставлення. Наприклад, студенти порівнюють різні моделі держави загального добробуту (welfare state): соціал-демократичну модель Скандинавії, консервативно-корпоративну модель Німеччини та ліберальну англосаксонську модель. Також європейський досвід аналізується через порівняння з інтеграційними процесами в інших регіонах світу (наприклад, АСЕАН в Азії чи МЕРКОСУР у Південній Америці).

Нормативний (ціннісний) підхід: На відміну від позитивістських наук, Європейські студії не лише безпристрасно констатують факти. Вони оцінюють процеси крізь призму базових, нормативних європейських цінностей (Копенгагенських критеріїв: поваги до прав людини, демократії, верховенства права, захисту меншин). Цей підхід дозволяє не тільки критикувати, а й пропонувати прикладні сценарії подолання структурних криз, виступаючи своєрідним ціннісним компасом інтеграції.

Мультидисциплінарні академічні програми в галузі комунікаційних студій: європейський досвід

Логічним практичним продовженням розвитку Європейських студій та компетентнісного підходу стало створення в провідних європейських університетах спеціалізованих магістерських програм (MA — Master of

Arts) із міжкультурної комунікації та медіа. Вони готують експертів нової формації, здатних виступати культурними медіаторами, менеджерами з різноманіття (Diversity & Inclusion managers), дипломатами та аналітиками в урядових структурах, транснаціональному бізнесі та міжнародних НУО. Обов'язковим елементом таких магістратур є багатомісячна міжнародна практика.

Огляд провідних мультидисциплінарних магістерських програм

МА «New Media and Digital Culture» (Амстердамський університет, Нідерланди)

Амстердамський університет стабільно займає перше місце у світі за напрямом Media Studies (рейтинг QS). Програма фокусується на критичному дослідженні нових медіа та цифрової культури, соціальних трансформацій, спричинених цифровізацією. Студенти отримують поглиблену підготовку в новітніх методах цифрових досліджень, беруть участь у дата-спринтах і співпрацюють з міжнародними дослідниками в передовому амстердамському медіасередовищі.

МА «Media and Communication» (Університет Роскілле, Данія)

Данська модель вищої освіти відома проектним підходом (Problem-Oriented Project Learning). Програма дає теоретичну, методологічну й практичну підготовку для оцінки впливу цифровізації та датафікації на комунікацію організацій. На другому семестрі студенти спеціалізуються на цифрових медіа, корпоративній або глобальній

комунікації, а третій семестр присвячений стажуванню (в Данії чи за кордоном) або навчанню в партнерському університеті.

**MA «Global Media and Communication»
(Університет Лестера, Велика Британія)**

Програма має виражений політико-економічний ухил: досліджує політичну, економічну й культурну динаміку національних і транснаціональних медіа, вплив медіатехнологій на формування суспільств, а також те, як комунікаційні процеси поглиблюють або скорочують розрив між глобальною «північчю» і «півднем». Лестер запустив першу у Великій Британії магістерську програму в галузі медіа й комунікацій ще 1978 року.

**MA «Media, Communication and Culture»
(Автономний університет Барселони — UAB, а не Barcelona University)**

Програма поєднує загальноєвропейські комунікаційні теорії з глибоким зануренням у специфіку іспаномовного світу. Створена у співпраці з мережею латиноамериканських факультетів комунікації (RIBERDOC: Богота, Мехіко, Гвадалахара, Ліма), що формує трансатлантичний погляд на міжкультурні комунікації з акцентом на колоніалізм і сучасні міграційні процеси.

Підсумовуючи, варто зазначити, що сучасна європейська вища освіта давно відійшла від абстрактного теоретизування на тему культурного різноманіття. Натомість вона створила та продовжує вдосконалювати потужні інституційні та педагогічні рамки — у вигляді

компетентнісного підходу, інтерактивних методик та суворо міждисциплінарних магістратур. Це забезпечує системну підготовку нового покоління професіоналів-медіаторів, які здатні не лише адаптуватися до мультикультурного світу, але й свідомо формувати його архітектуру на засадах діалогу, поваги та взаєморозуміння.

Запитання для самоконтролю та аналізу:

1. З яких чотирьох базових структурних блоків складається компетентність міжкультурної комунікації та як вони взаємодіють між собою?
2. Наведіть конкретні приклади прояву «афективної (міжособистісної) компетентності» у професійному середовищі. Чому толерантність до невизначеності є критично важливою навичкою в сучасних міжнародних переговорах?
3. Поясніть принципову різницю між поняттями «розуміння іншої культури» (когнітивний аспект) та «відкритість до нової культури» (афективний аспект).
4. Чому вивчення іноземної мови розглядається сучасними лінгвістами та психологами не лише як інструмент передачі інформації, а і як найдієвіший шлях подолання когнітивного етноцентризму?
5. Назвіть щонайменше 5 практичних способів формування навичок міжкультурної комунікації в повсякденному житті, не виїжджаючи за межі своєї країни.

6. У чому полягає глибинна сутність компетентнісного підходу, впровадженого в рамках Болонського процесу (1999)? Чим він радикально відрізняється від традиційної (репродуктивної) освітньої парадигми?
7. Проаналізуйте головні інституційні та психологічні перешкоди на шляху впровадження компетентнісного підходу в університетах Східної Європи. Як можна вирішити проблему оцінювання «soft skills»?
8. Чому галузь «Європейські студії» є принципово міждисциплінарною з моменту свого заснування? Які конкретно науки вона інтегрує для аналізу сучасних криз ЄС?
9. У чому полягає нормативний (ціннісний) підхід при дослідженні європейських інтеграційних процесів та як він впливає на політику розширення ЄС?
10. Проаналізуйте один із наведених прикладів європейських магістерських програм (наприклад, Університету Роскілле чи Амстердама). На розвиток яких саме специфічних професійних компетентностей вони орієнтовані та до яких кар'єрних треків готують?

Рекомендована література:

1. Deardorff, D. K. The Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization. *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 2006. P. 241-266.

2. Byram, M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters, 1997. 136 p.
3. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018. Vol. 1-3.
4. European Commission. The European Higher Education Area in 2020: Bologna Process Implementation Report. Brussels: Eurydice, 2020.
5. Hofstede, G. Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. Online Readings in Psychology and Culture, 2(1), 2011.
6. Журнал міжкультурної комунікації (Journal of Intercultural Communication Research). : <https://www.tandfonline.com/toc/rjii20/current>

Європа як комунікативна спільнота

1. *Соціокультурна визначеність Європи*
2. *Культурні межі Європи.*
3. *Розвиток міжкультурної комунікації в європейських країнах*

Соціокультурна визначеність Європи

Окреслення Європи та її меж доволі складна і суперечлива справа, хоча й назвичайно важлива, оскільки, як писав свого часу Кшиштоф Помян, історія Європи – це історія її кордонів. При цьому польський історик переконує, що «...лише кепська географія, яка не бере до уваги плин часу, може вписувати Європу у стабільні контури»¹. Географи не можуть представити остаточного вирішення питання про межі Європи, не кажучи вже про геополітичні чи соціокультурні кордони. Більше того, ми повинні бути свідомими того, що в будь-якому випадку рішеннями географів щодо ідентичності Європи ніхто особливо не задовольниться. Тож дефініцій Європи завжди буде доволі велика кількість. Так, наприклад, Єжи Ключовський представляє наступну: «Європа – це частина світу, яка вирізняється прихильністю Природи по відношенню до людини. Сприятливими чинниками є: прихильний людині клімат, географічні умови, що дозволяють розвивати земну

¹ Pomian K. Europa i jej narody. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1992. S. 5.

та річкову комунікацію і, що можливо найважливіше – морську (великі внутрішні моря: Балтійське, Середземне, Чорне), загалом досить врожайні землі, доступні гори. Європа – це також добрий пункт виходу “поза” – пункт виходу до інших континентів»². У визначеннях Європи використовуються різні критерії: членство в Європейському Союзі, приналежність до спадку імперії Каролігів, наявність автономії політики і церкви, християнство. Усі вони доволі умовні, оскільки, як можемо перекоонатися, розширення ЄС тільки розмиває кордони і до кінця неочевидним є те, які країни можуть стати учасниками процесу європейської інтеграції.

Саме слово «Європа» може мати різні сенси. З. Бауман пише з цього приводу: «Коли ми чуємо слово “Європа”, не відразу для нас є ясным, чи воно відсилає нас до конкретної обмеженої територіальної реальності, замкнутої кордонами, що встановлені та сурпульозно окреслені усе-ще-чинними трактатами та юридичними договорами, чи відсилає нас також до сутності, що вільно переміщається і насміхається з усіх просторових першкод і бар’єрів»³. Таким чином, сьогодні «Європа» має подвійне значення – умовно кажучи, це політична «видимість» європейських наднаціональних інституцій та «невидимість» соціокультурної реалізації ідеї Європи.

² Kłoczowski J. Polska-Europa. Od Gniezna 1000 roku do Polski w Unii Europejskiej. Gdańsk: Novus Orbis, 2002. S. 10.

³ Bauman Z. Europa niedokończona przygoda. Kraków: Wydawnictwo Literckie, 2005. S. 12-13.

Часом складається враження, що з Європою можна робити що завгодно. Її можна винаходити й віднаходити, реконструювати, конструювати чи деконструювати. Інтелектуали погоджуються із її невизначеністю, що закономірно впливає із різноманітності визначень меж, сутності, ідентичності. По-різному Європа та її кордони постають в уяві політиків, економістів, географів, філософів та культурологів. Кожен витворює свій критерій європейськості. Часто європейський простір в свідомості пересічної людини вже доволі глибоко вкорінився асоціацією із чимось «цивілізованим», «розвинутим», загалом «позитивним». Таким чином, коли ми говоримо про межі Європи не варто концентруватися лише на наявних політичних та географічних кордонах, слід прийняти ідею «невидимих» меж, які, можливо, навіть більшою мірою, ніж видимі, складають передмови для розуміння сучасних європейських феноменів та процесів, а також окреслюють напрямки транскордонної взаємодії та співпраці.

Кордони Європи розуміються по-різному. Одні дослідники твердять про те, що попри зникнення внутрішніх кордонів між членами ЄС, зовнішні кордони самого Союзу лише ущільнюються і стають дедалі більш жорсткими. Інші будуть наполягати на тому, що Європа ніколи не може утвердитися в якихось чітко окреслених межах, а її кордони завжди будуть прозорими. Доволі оригінальну концепцію кордонів Європи пропонує Георг Вобруба, який стверджує, що сфера політичного та

економічного впливу Європейського Союзу побудована у вигляді своєрідної моделі концентричних кіл. Дослідник пише: «У центрі розташовано політично стабільний регіон матеріального благополуччя. За межами цієї області, мірою віддалення від центру, благополуччя пропорційно зменшується відповідно. Між окремими зонами різного благополуччя існують кордони з різним ступенем захисту. Подібний захист у виді кордонів також збільшується мірою віддалення від центру. Завдяки цьому центральне ядро має подвійний захист. Для того, щоб приєднатись до нього ззовні, існують поступово зменшувальні стимули і поступово наростаючі перепони. Процес експансії ЕС зводиться до захисту головного ядра ЕС шляхом розрахованого втягнення його оточення у рамки прийнятних умов демократії і правової держави»⁴. Кордони між різними зонами цієї моделі не обов'язково видимі, вони радше «прозорі». Тим не менше, можемо ствердити, що саме прозорість і латентна присутність зумовлює те, що вони доволі важко долаються. Фактично саме така форма кордонів завжди ставить можливість двох стратегій поводження з ними: одна – жорстке їх закриття, інша – їх розширення, тобто включення периферії до складу центру. В сучасних умовах використання обох стратегій зумовлено в першу чергу економічними та політичними інтересами, а не соціокультурними принципами. Наприклад, розширення ЄС

⁴ Вобруба Г. Кордони «проекту Європа». Часопис Ї. 2005. Число 39 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n39texts/vobrubah.htm>

обумовлюється потребою пошуку нових ринків збуту, необхідності посилення виробничих потужностей та збільшення кількості робочої сили, вирішення демографічної проблеми, а також розробка нових систем безпеки у доволі мінливому сучасному світі.

Існує декілька концепція Європейського Союзу. Нідерландський історик і політичний філософ Лук ван Мідделаар визначає три: «Європа держав» (конфедералізм), «Європа громадян» (федералізм) та «Європа інституцій» (функціоналізм). Перший дискурс знайшов своїх прихильників серед тих, хто вважає, що європейські держави мають зберігати суверенітет, в питаннях обопільного інтересу вони можуть ухвалювати спільні рішення, тому європейська політика найбільше виграє від співпраці між національними урядами. Дискурс «Європи громадян» передбачає ідею передачі частини повноважень національних органів влади європейському уряду, парламенту та суду, тим самим прокладаючи шлях до федерації. У свою чергу дискурс «Європи інституцій» передбачає передачу конкретних урядових функцій для європейської бюрократії. Ці дискурси постійно розвивалися, поєднуючись і породжуючи гібриди: наднаціональний («інституції та громадяни»), міжурядовий («інституції та держави»), конституційний («держави та громадяни»). Сам ван Мідделаар займає безсторонню позицію, зауважуючи, що кожен із дискурсів має вади, які роблять його сліпими до історичності європейської політики.

Коли мова йде про Європу, то дуже часто можна почути про її розмаїття, невидимість її кордонів, відкритість. Відтак, закономірно постає питання, що робить її цілісною, перетворюючи на політичну єдність. Цим питанням задається й автор книги, пропонуючи власну модель Європи, яка передбачає виокремлення трьох її сфер. Кожна зі сфер має свої принципи, правила, динаміку та порядок. При цьому, згідно з ван Мідделааром, вони пов'язані між собою таким чином, що містять одна одну як концентричні кулі. Зовнішня сфера найбільш віддалена від центру, вона охоплює усі держави на континенті і визначається їхніми інтересами. Внутрішня сфера є найближчою до центру, вона створена установчою угодою Союзу, що була підписана 1951 року. В основу цієї сфери покладено уявлення про європейський проект, а її порядок визначається підписаною угодою. Нарешті, третя сфера – проміжна і не надто чітко визначена, оскільки довгий час вона лишалася непоміченою і неописаною в юридичних термінах. Це сфера держав-членів Союзу, вона зумовлюється з одного боку національними інтересами кожної з держав, а з іншого – усвідомленням ними важливості спільних інтересів.

Культурні межі Європи

Кордони та межі в Європі – а саме, культурні, етнічні, цивілізаційні і навіть особисті, – завжди знаходилися в процесі постійної взаємодії.

Концепт «невидимих» меж по своїй суті є цілком постмодерним, оскільки частково передбачає ідею

постпросторовості. Для виявлення таких «невидимих» меж вступає в гру специфічна постструктуралістська методологія, яка дозволяє «невидимість» цих меж окреслити, а також показати позитивні моменти їх «невидимості» (своєрідної безпосередньої непрявлюваності) в мінливому світі повсякденності, але імпліцитної присутності в кожному акті взаємодії понад «видимими» межами. Крім того, такий підхід дозволяє проявити негативні феномени та загрози буттю людини в сучасній соціокультурній та політичній ситуації, що можуть приховуватися у цій «невидимості».

Насамперед, можемо виокремити декілька тем, що вимагають осмислення при окресленні політичної та соціокультурної суті Європи. Насамперед, європейський проект та межі його здійснення можуть поставати доволі міфологізованим. Зрештою, тут від самого початку ми зустрічаємо тісний зв'язок із міфологією. Європа – це, як відомо, дочка фінікійського царя, яку викрав Зевс у вигляді бика. Хоча цей міф видається зараз казкою, для античності він був справжнім описом світу, а перші європейці – це ніхто інший як нащадки Зевса і Європи. Сучасні міфологеми, значною мірою, сягають витворення своєрідної концепції духовної Європи, яку можемо зустріти, наприклад, в рамках феноменологічної традиції, зокрема, в працях Е. Гуссерля та Я. Паточки. Перший з них вводить поняття «духовного образу Європи». Е. Гуссерль наполягає, що тут не йдеться про географію. Європа розуміється як «...єдність духовного життя, діяльності, творчості зі всіма цілями, інтересами,

турботами, зусиллями, цільовими образами, інститутами та організаціями»⁵. Згідно з Гуссерелем, історії Європи характерна імманентна філософська ідея, телеологія, яка розуміється як прорив у розвитку людства, оскільки започатковує епоху, коли людство починає жити по-новому, вільно творячи своє буття та свою історію згідно з ідеями розуму. Духовна Європа має своє народження в рамках давньогрецької нації 7-6 ст. до н.е., оскільки тут з'являється нова настанова до навколишнього світу. Крім цього, Гуссерль зазначає, що в цей час постає духовне утворення – філософія, яке поступово розростається у систематизовану структуру культури. Саме філософія є первинним феноменом духовної Європи, що започатковує нову культуру. У такий спосіб виникає нове людство та особливе життєве покликання.

Подібні ідеї висловлює також учень Гуссерля – чеський феноменолог Ян Паточка, який у своїх працях звертає особливу увагу на проблеми філософії історії, в рамках якої він досліджує в першу чергу специфіку історичного шляху Європи. Остання, за Паточкою, це скоріше стиль мислення, аніж політичне чи географічне утворення. Спочатку в процесі свого історичного розвитку Європа розвивалася як єдина імперія, як утворення, що просякнуте єдиною ідеєю, але потім вона ввійшла у протиріччя з принципами, з яких вийшла. Європа, за Паточкою, повинна бути світом, відкритим історичній

⁵ Гуссерль Е. Криза європейського людства і філософія. Сучасна зарубіжна філософія: течії і напрями. Київ: Ваклер, 1996. С. 67.

людини, тобто горизонтом різноманітних рухів, які ніколи не підганяються під єдину ідею і єдине пояснення, але який буде простором толерантності тих, хто шукає і запитує. Історія, як твердить Ян Паточка, виникла з народженням трьох інститутів: філософії, груцького полісу і піклуванні про душу. На цьому грецькому фундаменті стоїть уся Європа. Паточка твердив, що не можна Європу базувати лише на християнських цінностях, оскільки те, що складає її основу є першопочатково грецьким, і відповідно язичницьким⁶.

Хоча Гуссерль наполягає на тому, що його концепція духовного образу Європи не є «...спекулятивною інтерпретацією нашої історичності, це – вираз живого передчуття, що постає в неупередженому осмисленні»⁷, деякі сучасні інтелектуали критикують його бачення сутності європейської культури саме за довільну інтерпретацію. Наприклад, Олександр Гриценко з цього приводу пише наступне: «те, що Гуссерлева концепція “духовної Європи” ґрунтується не на історичних фактах, а на довільно зінтерпретованій (сказати б, сакралізованій) ролі давньогрецької філософії й філософів, а ширше – ролі інтелектуалів у європейському суспільному житті протягом понад двох тисячоліть, що вона є концепцією, по суті, неісторичною і взагалі ненауковою, а глибоко мітичною, – це, мабуть, не спадало на думку світочеві феноменології. Ба гірше – це не спадає на думку багатьом сьогоднішнім

⁶ Див.: Паточка Я. Єретичні есе про філософію історії. Київ: Основи, 2001. 374 с.

⁷ Гуссерль Е. Зазн. праця. С. 69.

захисникам “духовної Європи”, особливо численним у її центрально-східних регіонах»⁸. Сучасний міф про Європу та її межі дещо трансформується, але суть залишається такою ж самою – пошук духовного образу, який сягає над видимими межами, а тому не обов’язково ґрунтується на історичних фактах, але як будь-яка міфологія має на меті у нерелексивний спосіб обґрунтовувати соціокультурний порядок.

Друга тема, яка стосується Європи та її меж, пов’язана із концепцією принципової незавершеності Європи, а відтак із неможливістю встановити жодної з її меж. Найбільш детально концепція незавершеності Європи розроблена Зіґмунтом Бауманом у праці «Європа незакінчена пригода». Бауман стверджує, що географічна Європа ніколи не мала усталених меж і сумнівним є, аби коли-небудь вони будуть встановлені. Кожна межа Європи завжди буде поставати як виклик, який слід подолати. А відтак, Бауман розрізняє «сутність Європи» та «реально існуючу Європу», які є по суті неспівмірними: «...сутність “буття європейцем” випереджає завжди існуючі реалії, а сутність європейської реальності ніколи не встигає за сутністю Європи... Наскільки “реально існуюча Європа”, Європа політиків, картографів і усіх її офіційних речників та самозванців може бути географічним поняттям і просторово обмеженим буттям, настільки не є ним “сутність

⁸ Гриценко О. Світ, Європа, ми. Часопис І. 1998. Число 13 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n13texts/hrycenko.htm>

Європи»⁹. Сучасність характеризується тим, що сутність Європи втрачається, а тому з'являється потреба відродження «європейської пригоди». Остання втілюється в образі Європи, яка споглядає поза власні межі, критично ставиться до себе, має відчуття власної місії, прагне вийти поза власні територіальні кордони. Для того, щоб був здійснений справжній проект Європи потрібна свідомість того, що «європейська ідентичність» – це «ідентичність завжди-ще-не-готова». Вона не охоплюється безпосередньо і принципово протистоїть актуальній реальності.

Невизначеність Європи пов'язана із тим, що вона завжди поставала як простір різноманітних ідентичностей. Творення європейського соціокультурного простору передбачає участь інших, із якими потрібно вступати в діалог і залучати до активної чи пасивної участі в просторі культури, політики, економіки.

Розвиток міжкультурної комунікації в європейських країнах

У час, ознаками якого є швидкі міграційні перетворення, гострі конфлікти і поширення популізму, ефективне управління взаєминами з тими, кого ми сприймаємо як "інших", має найважливіше значення. Культурні розбіжності між людьми нарастають, і немає ознак того, що цінності зберуться в єдину універсальну

⁹ Bauman Z. Op. cit. – S. 11.

культурну ідентичність. Європейський Союз має приділяти значну увагу міжкультурному порозумінню та міжкультурній комунікації.

Крім того, у випадку Європи слід брати до уваги той факт, що усі європейські культури пройшли довгу історію свого становлення і розвитку. Ці культури забезпечують своїм членам соціальну ідентичність. Більшість членів цих культур не готові і, можливо, навіть не можуть відмовитися від своєї соціокультурної ідентичності. Однак європейська інтеграція не може розумітися як стандартизація культури. Європі потрібно залишатися континентом культурної різноманітності. Різноманіття європейської культури може бути інноваційною силою для соціальних змін та конкуренції в мистецтві, науці та спорті. Між європейськими суспільствами має відбуватися щось, що може бути назване творчою конкуренцією в сфері культури. Це, звісно, розвитку міжкультурного діалогу і взаємодії як складової кожної національної культури. Крім того, Європа повнна розвиватися на принципах відкритості та толерантності.

Міжкультурний діалог давно є принципом, що підтримується Європейським Союзом та його інституціями. У 2008 році Європейський Парламент та країни-члени ЄС визначили його як 'Європейський Рік Міжкультурного Діалогу' (EYID). Це мало на меті привернути увагу людей в Європі до важливості діалогу в різноманітності та між різними культурами.

Культурний вимір євроінтеграції є результатом тривалого соціального процесу. З цієї причини немає чіткої

концепції цілей або можливих моделей, які були чітко розроблені. Це пов'язано з тим, що цей вимір європейської інтеграції є найделікатніший і найважчий.

В літературі можемо натрапити на три можливі моделі культурної інтеграції в Європі: 1) модель плавильного котла, 2) гегемонічна модель, 3) мультикультурна модель.

Модель плавильного котла фактично означає інтеграцію у формі типу злиття європейських культур, викликане дуже високим ступенем фізичної мобільності та «бікультурної» соціалізації. Таким чином, європейська культура виникла як поєднана та злита воєдино елементами різних індивідуальних національних культур.

Згідно з гегемонічною моделлю, європейська культура відзначалася б домінуванням однієї національної культури над іншими. Тоді була б європейська культура на основі німецької, французької, англійської, якоїсь іншої культури. Така культура формувалася б шляхом інкорпорації або асиміляції різних європейських культур в домінуючу культуру однієї конкретної нації.

Європейська мультикультурна модель базується на визнанні культурного плюралізму і збереження культурної ідентичності держав-членів Європейського Союзу. Європа, згідно з цією моделлю, повинна знайти свою культурну ідентичність, яка не є інтегрованою до однорідної культури (якою б розвиненою вона не була), а радше базується на розмаїтті різних культур. Комунікативне переплетення

національних культур має бути рушійною силою такої моделі.

Для європейських країн важливо розвивати міжкультурну компетентність. Міжкультурна компетентність - це спосіб вирішення засадничих причин деяких викликів у суспільствах, таких як непорозуміння між культурними, соціокультурними, етнічними та іншими групами, включаючи дискримінацію, расизм та висловлювання ненависті. Міжкультурну компетентність слід розуміти як комплексний підхід, що об'єднує цінності, розуміння, установки та навички, заснований на чотирьох принципах міжкультурної інтеграції: забезпечення рівності, цінування різноманітності, сприяння міжкультурної взаємодії, просування активного громадянства та участі, а також рамки прав людини Ради Європи.

Міжкультурна компетентність допомагає зацікавленим сторонам: взаємодіяти та спілкуватися більш інклюзивним способом з громадськістю, долати нерівні відносини, потенційні конфлікти та розбіжності, оскільки вони можуть бути краще зрозумілими та керованими; будувати новий, більш інклюзивний наратив про суспільство, розробляючи як внутрішній, так і зовнішній дискурс адміністрації; розробляти, впроваджувати та оцінювати більш інклюзивні політики для надання кращих послуг, адаптованих до соціокультурної реальності кожної території, сприяти потенціалу різноманітності, надавати можливості населенню брати участь у громадському житті.

Створюючи спільний культурний простір в Європі, слід звертати увагу на те, що міжкультурна компетентність відноситься до набору знань, навичок, розуміння та установок, які дозволяють як індивідуумам, так і організаціям діяти у міжкультурно компетентний спосіб. Міжкультурна компетентність передбачає широкий спектр компетентностей, які дозволяють здійснювати проактивні заходи для забезпечення міжкультурного середовища, а також реагувати на різноманітні ситуації, з якими ми всі стикаємося щоденно, у міжкультурно компетентний спосіб. Це також передбачає активне пошукове спілкування з метою досягнення міжкультурної взаємодії та прийняття заходів для боротьби з упередженнями, стереотипами та дискримінацією. Хоча компетентність розвивається на індивідуальній основі, розвиток міжкультурної компетентності може призвести до того, що міжкультурний підхід буде застосовуватися до всіх видів діяльності та прийняття рішень, створюючи міжкультурно компетентні організації та більш інклюзивну організаційну культуру. Міжкультурна компетентність включає знання міжкультурних принципів і концепцій, а також пов'язана з різними сферами, від антидискримінації до комунікації чи надання послуг. Для ефективності набір компетентностей також включає ряд м'яких навичок, таких як співчуття, критичне мислення, здатність слухати і взаємодіяти, повагу, розуміння власного становища, вплив та упередження, і багато іншого. Міжкультурна компетентність також передбачає розуміння різниці між особами та діями, а

також здатність адекватно реагувати на дії, які не поважають фундаментальні принципи прав людини.

Запитання для самоконтролю та аналізу:

1. Які критерії (географічні, історичні, релігійні, ціннісні) використовуються для визначення Європи як соціокультурної спільноти, і чому жоден із них не є достатнім самостійно?
2. Як співвідносяться поняття «Європа» як географічний простір і «Європа» як культурно-цивілізаційна ідентичність?
3. Які спільні цінності (демократія, права людини, верховенство права) визначають європейську ідентичність, і наскільки вони реально поділяються всіма країнами регіону?
4. Де, на вашу думку, проходять культурні межі Європи і чому питання «де закінчується Європа» залишається дискусійним?
5. Як історичний поділ на Західну та Східну Європу (зокрема спадщина «залізної завіси») досі впливає на сприйняття культурної єдності континенту?
6. Яку роль відіграє релігійний фактор (католицизм, протестантизм, православ'я, іслам) у формуванні культурних кордонів усередині Європи?
7. Які чинники (євроінтеграція, трудова міграція, освітні програми на кшталт Erasmus+) сприяли розвитку міжкультурної комунікації в Європі?

8. З якими викликами (мовний бар'єр, стереотипи, ксенофобія) стикається міжкультурна комунікація в сучасних європейських суспільствах і які механізми використовуються для їх подолання?

Рекомендована література:

1. Вобруба Г. Кордони «проєкту Європа». Часопис Ї. 2005. Число 39 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n39texts/vobrubah.htm>
2. Гриценко О. Світ, Європа, ми. Часопис Ї. 1998. Число 13 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n13texts/hrycenko.htm>
3. Гуссерль Е. Криза європейського людства і філософія. Сучасна зарубіжна філософія: течії і напрями. Київ: Ваклер, 1996.
4. Паточка Я. Єретичні есе про філософію історії. Київ: Основи, 2001.
5. Bauman Z. Europa niedokończona przygoda. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
6. Kłoczowski J. Polska-Europa. Od Gniezna 1000 roku do Polski w Unii Europejskiej. Gdańsk: Novus Orbis, 2002.
7. Pomian K. Europa i jej narody. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1992.

Проблема культурної ідентичності та європейські цінності в аспекті комунікації

1. *Різноманітність ідентичностей та їх поєднання.*
2. *Культурна та національна ідентичність.*
3. *Риси та формальні елементи європейської ідентичності.*
4. *Особливості європейського спілкування та інституційна діяльність.*
5. *Історична традиція формування спільного ціннісного поля Європи.*
6. *Спілкування Заходу та Сходу: варіанти таксономії культур.*

Різноманітність ідентичностей та їх поєднання

Ідентичність – це складний багатовимірний спосіб розуміння людиною самої себе, власних рис, цінностей, ролей і свого місця в суспільній структурі. Вона не є сталою чи раз і назавжди визначеною характеристикою, а формується поступово протягом усього життя під впливом соціалізації, виховання, освіти, особистого досвіду та взаємодії з іншими людьми. Ідентичність охоплює як внутрішнє відчуття власної унікальності, так і усвідомлення подібності з іншими, належності до певних соціальних груп, спільнот і ширшого суспільства. Через це людина одночасно сприймає себе як окрему індивідуальність і як частину колективного «ми», що допомагає їй орієнтуватися у світі та будувати соціальні зв'язки.

У процесі формування ідентичності важливу роль відіграє середовище, у якому зростає людина: сім'я, школа, однолітки, культура, засоби масової інформації та цифровий простір. Кожен із цих факторів впливає на те, як індивід визначає себе, які ролі приймає та з якими групами себе ототожнює. У сучасному суспільстві ідентичність є особливо динамічною, оскільки людина постійно взаємодіє з різними соціальними контекстами та може змінювати або доповнювати свої уявлення про себе.

Види ідентичності:

Статева та гендерна ідентичність – це усвідомлення себе як представника біологічної статі та формування внутрішнього відчуття гендерної належності. Вона включає сприйняття власного тіла, ролі у суспільстві та розуміння соціальних очікувань, пов'язаних із чоловічою або жіночою роллю. Гендерна ідентичність формується поступово в процесі виховання, соціалізації, впливу культури та особистого досвіду, і може не завжди повністю збігатися з біологічною статтю.

Етнічна ідентичність – це ототожнення себе з певною етнічною, національною, релігійною або культурною спільнотою. Вона може включати усвідомлення спільної історії, мови, традицій, звичаїв і культурних цінностей. Також до неї може належати відчуття приналежності до расової групи, субкультури або іншої соціальної спільноти, яка формує відчуття «своїх» і «чужих» у соціальному просторі.

Ідентичність членства базується на участі людини у різних соціальних групах та організаціях, як формальних, так і неформальних. Це може бути членство в професійних об'єднаннях, спортивних клубах, громадських організаціях, дружніх колах або інших спільнотах. Така ідентичність допомагає людині відчувати себе частиною колективу та розуміти власну роль у ньому.

Політична ідентичність – це усвідомлення своєї належності до певних політичних поглядів, ідеологій або груп. Вона відображає позицію людини щодо державного устрою, суспільних процесів, влади та громадянської участі. Політична ідентичність може впливати на поведінку людини в суспільстві, її вибір та участь у політичному житті.

Ідентичність за родом занять – це ототожнення людини з її професійною діяльністю або видом праці. Вона охоплює як оплачувану роботу, так і діяльність у домашньому господарстві чи волонтерстві. Через професійну ідентичність людина часто визначає свою соціальну роль, рівень самореалізації та місце в економічній структурі суспільства.

Цифрова ідентичність формується в процесі онлайн-активності особи та її присутності в цифровому середовищі. Вона включає дані, які людина залишає в інтернеті: імена користувачів, паролі, історію пошуку, цифрові сліди, дату народження, фінансові операції, історію покупок та іншу інформацію. У сучасному світі цифрова ідентичність стає важливою частиною загальної ідентичності, оскільки значна частина соціальної взаємодії відбувається онлайн.

Громадянська ідентичність – це відчуття належності людини до певної держави та політичної спільноти громадян. Вона передбачає усвідомлення спільних прав, обов’язків і відповідальності, а також ототожнення себе з національно-державним утворенням. Громадянська ідентичність сприяє формуванню колективного «ми», зміцненню єдності суспільства та часто є близькою до поняття національної ідентичності, хоча може мати ширше або більш інституційне значення.

Культурна та національна ідентичність

Культурна ідентифікація є важливим процесом становлення особистості, який відбувається під час соціалізації та безпосередньо залежить від впливу соціального середовища. У ході цього процесу людина поступово засвоює культурні зразки, норми поведінки, цінності та традиції, що існують у суспільстві, і на їх основі формує власне самосприйняття. Культурна ідентичність не виникає миттєво, а вибудовується поступово, через взаємодію з різними соціальними інститутами та групами, які оточують індивіда протягом життя.

До ключових чинників, що впливають на культурну ідентифікацію, належать соціальні статуси та суспільні ролі, які пропонуються людині для виконання в межах суспільства. Саме через ці ролі індивід вчиться поводитися відповідно до очікувань інших, розуміє своє місце в соціальній структурі та формує уявлення про власну значущість. Важливу роль відіграє також діяльність людини

в межах різних соціальних спільнот, адже участь у колективах, групах і організаціях сприяє засвоєнню норм і моделей поведінки.

Не менш важливими є соціальні норми та цінності, які передаються з покоління в покоління. Вони формують основу культури суспільства і визначають, що вважається прийнятним або неприйнятним, правильним або неправильним. Соціальні інститути, такі як сім'я, освіта, держава, релігійні організації та засоби масової інформації, забезпечують закріплення цих норм і їх передачу наступним поколінням. Okремо варто виділити національну культурну ситуацію, яка задає загальний контекст формування ідентичності в межах певної держави або суспільства.

Національна ідентичність базується на ототоженні особистості з певною національною спільнотою. У цьому процесі людина приймає і засвоює традиції, культуру, мову, політичні погляди, а також групові норми та цінності своєї спільноти. Важливим є те, що національна ідентичність значною мірою ґрунтується на емоційному відчутті приналежності до певної нації, тобто не лише на раціональному усвідомленні, а й на внутрішньому переживанні зв'язку зі спільнотою.

Зміст національної ідентичності часто окреслюється спільним світоглядом, мовою, релігією, історичним досвідом та суспільними ідеалами. Водночас вона є соціальним конструктом, тобто формується під впливом історичних процесів, політики та культури. Важливу роль у її формуванні відіграє повсякденне життя людини, адже саме

через побут, кухню, одяг, традиційні види діяльності та форми відпочинку національна ідентичність стає частиною щоденного досвіду і сприймається як щось природне та особисте.

Становлення національної ідентичності відбувається на різних етапах життя людини. Першим і одним із найважливіших є дитинство, коли формування відбувається під впливом сімейного середовища, близьких людей, друзів та однолітків. Саме в цей період закладаються базові уявлення про належність до певної спільноти. Далі значну роль відіграють інституційні осередки соціалізації, зокрема дошкільні заклади, школа, позашкільні установи та заклади вищої освіти, які систематизують і поглиблюють знання про культуру, історію та традиції.

Окреме місце у формуванні національної ідентичності займають мас-медіа та масова культура, які через інформаційні потоки, мистецтво, кіно, музику та інші форми впливу формують уявлення про націю та її цінності. У межах національної ідентичності також формується опозиція «ми – вони», яка базується на соціальних стереотипах, історичних уявленнях та системі соціальних зв'язків. У цьому контексті різні етнічні спільноти можуть отримувати певні культурні, статусні та ментальні характеристики, що впливають на сприйняття як власної, так і інших груп.

Риси та формальні елементи європейської ідентичності

Європейська ідентичність є однією із спроб формування наднаціональної ідентичності, яка виходить за межі окремих держав і передбачає об'єднання людей на основі спільних цінностей, політичних принципів та культурно-історичних уявлень. Як зазначає Т. В. Панченко у праці «Європейська ідентичність: ліберально-демократична та ізоляціоністська перспективи» (2011), у сучасному науковому дискурсі існує проблема кризи європейської ідентичності або навіть сумнівів щодо її реальності та стійкості як соціального феномена. Це пов'язано з тим, що процес європейської інтеграції супроводжується як поглибленням спільних інституцій, так і збереженням національних відмінностей.

Важливою віхою у розвитку цієї ідеї стала Декларація про європейську ідентичність 1973 року. Її основною метою було прагнення дев'яти країн-учасниць до координації спільної зовнішньої політики, зокрема у сфері торгівлі, а також формування концепції об'єднаної Європи як політичного та культурного простору. Від цього моменту поняття європейської ідентичності почало поступово виходити за межі суто економічного співробітництва та набувати ідеологічного й символічного значення.

Європейська ідентичність має низку характерних рис. По-перше, вона є колективною в межах кордонів Європейського Союзу, тобто передбачає певний рівень спільності між громадянами різних держав-членів. По-

друге, у процесі її формування виникає образ «Іншого» за межами спільноти, що підкреслює кордони наднаціонального утворення та сприяє усвідомленню внутрішньої єдності. По-третє, європейська ідентичність не обмежується територією ЄС, а частково поширюється за її межі, стаючи орієнтиром для інших країн і суспільств, які орієнтуються на європейські стандарти демократії та прав людини.

У науковій літературі виділяють кілька підходів до розуміння європейської ідентичності. Перший із них – це підхід союзного націоналізму. Він ґрунтується на ідеї, що європейська спільність формується через історичні процеси інтеграції, спільні міфи, християнський світогляд (католицький і пізніше протестантський), політичну спадщину Римської імперії та гуманістичні традиції епохи Відродження. У межах цього підходу підкреслюється спільність історії, території та культури європейських народів. Важливу роль відіграє також символічний простір Європи, який включає такі елементи, як європейський паспорт, прапор, гімн та офіційне гасло ЄС – «*In varietate concordia*» («Єдність у багатоманітності»). У цьому контексті іноді використовується поняття «старої Європи» як культурно-історичного ядра європейської цивілізації.

Другий підхід – патріотичний конституціоналізм – акцентує увагу не на культурній або історичній спільності, а на єдності демократичних цінностей. Німецький філософ Юрген Габермас пропонує розглядати європейську ідентичність через універсальні демократичні принципи,

концепцію правової держави та повагу до різноманітності й толерантність. У цьому підході об'єднання громадян ЄС має базуватися передусім на юридичних, політичних і моральних засадах, а не на спільному етнічному чи культурному походженні. Важливим результатом цього процесу стало формування наднаціональної правової системи ЄС та поява юридичного статусу «громадянин Союзу».

Європейська ідентичність також має низку формальних елементів, які сприяють її закріпленню. Серед них — громадянство держави, що входить до Європейського Союзу, володіння мовою, яка є однією з офіційних мов ЄС, спільний історичний досвід або хоча б узгоджене сприйняття ключових історичних подій, користування культурою, що базується на подібних когнітивних, оцінних та емоційних елементах, а також участь у спільній економічній зоні. У сукупності ці чинники формують відчуття належності до ширшої європейської спільноти.

Важливим етапом інституалізації європейської ідентичності став Маастрихтський договір 1992 року, який закріпив ідею про те, що європейська інтеграція повинна існувати не лише на рівні державної політики, але й у свідомості громадян. Відтоді питання ідентичності стало розглядатися як частина як внутрішньої, так і зовнішньої політики ЄС, що сприяло формуванню образу об'єднаної Європи як політичного та ціннісного проекту.

Емпіричні дослідження також демонструють суперечливий характер цього процесу. Наприклад, опитування Євробарометра 2012 року показало, що 49% респондентів вважають країни ЄС «близькими» за спільними цінностями (у 2008 році – 54%), тоді як 42% називають їх «різними» (у 2008 році – 34%). Це свідчить про зростання відчуття відмінностей між державами-членами.

Сучасний етап розвитку європейської ідентичності характеризується наявністю суперечностей між наднаціональною та національною ідентичностями. Ці суперечності посилюються внаслідок економічних криз (наприклад, криза в Греції після 2008 року), міграційних викликів (криза 2015 року, що вплинула на Австрію та Німеччину), а також політичних конфліктів, таких як Brexit 2020 року. Додатковим фактором є зростання популярності євроскептичних і ультраправих політичних сил у країнах ЄС, зокрема в Австрії, Італії та Німеччині, що також ускладнює процес консолідації європейської ідентичності.

Особливості європейського спілкування та інституційна діяльність

Європейський Союз визнає 24 офіційні мови, що відображає його багатомовний і багатокультурний характер. Такий підхід є важливою складовою демократичної політики ЄС, оскільки гарантує громадянам право отримувати інформацію та брати участь у політичному житті своєю рідною мовою. Багатомовність сприяє збереженню культурного різноманіття та водночас

ускладнює процеси комунікації, що вимагає спеціальних механізмів перекладу та міжкультурного посередництва.

Важливим інструментом символічної інтеграції європейського простору стало розширення доменного імені.eu у 2005 році в Інтернеті. Це доменне ім'я стало своєрідним цифровим маркером європейської ідентичності та єдиного інформаційного простору. Реєстрація доменів .eu доступна лише для осіб і організацій, які знаходяться або ведуть діяльність у межах Європейського Союзу, що підкреслює його наднаціональний характер та сприяє формуванню спільного онлайн-середовища для громадян ЄС, бізнесу та інституцій.

Окреме значення у формуванні європейської ідентичності мають культурні об'єднавчі заходи, які спрямовані на популяризацію спільної культурної спадщини. До таких ініціатив належать Дні європейської спадщини, під час яких відкриваються для відвідування історичні пам'ятки та культурні об'єкти, а також програма вибору Європейської культурної столиці. Ці заходи сприяють міжкультурному діалогу, підвищують обізнаність громадян про спільну європейську історію та зміцнюють відчуття належності до єдиного культурного простору.

Важливим напрямом політики ЄС є заохочення молодіжної та студентської мобільності. Однією з найвідоміших програм у цій сфері є «Еразмус», започаткована у 1987 році. Вона дозволяє студентам навчатися в університетах інших європейських країн, отримувати міжнародний досвід, розширювати мовні та

культурні компетенції, а також формувати мережі міжособистісних зв'язків. Завдяки таким програмам молоде покоління європейців краще усвідомлює спільність європейського простору та його цінностей.

Починаючи з 2004 року, Європейська Комісія розробила низку стратегічних документів, спрямованих на вдосконалення комунікаційної політики ЄС. Серед них:

- Інформаційно-комунікаційна стратегія,
- План дій Комісії з покращення комунікації в Європі,
- План D для демократії, діалогу та дебатів,
- Біла книга з Європейської комунікаційної політики,
- Жовта книга з комунікації ЄС,
- стратегія «Комунікація з Європою в партнерстві».

Ці документи спрямовані на підвищення прозорості діяльності інституцій ЄС, залучення громадян до процесу ухвалення рішень і зміцнення довіри до європейського проєкту.

У сукупності всі ці ініціативи – від мовної політики та цифрового простору до культурних програм і освітньої мобільності – формують багаторівневу систему європейської інтеграції. Вони сприяють не лише економічному та політичному об'єднанню, а й поступовому формуванню спільної європейської ідентичності, заснованої на різноманітності, діалозі та спільних цінностях.

Історична традиція формування спільного ціннісного поля Європи

Історична традиція формування спільного ціннісного поля Європи є тривалим і багат шаровим процесом, що охоплює різні епохи розвитку європейської цивілізації та поєднує політичні, правові, релігійні й культурні засади. Її основу становлять кілька ключових історичних джерел, які поступово сформували сучасне уявлення про європейські цінності та соціальний порядок.

Першим важливим етапом є антична традиція, насамперед спадщина Давньої Греції, де були закладені базові принципи демократії. Саме там сформувалося уявлення про участь громадян у політичному житті, виборність влади та її підзвітність суспільству. Громадяни отримали можливість впливати на ухвалення рішень, а політична влада почала розглядатися як відповідальна перед тими, хто її делегує. Це стало основою демократичного мислення, яке згодом розвинулося в сучасні форми представницької демократії.

Другим джерелом є правова традиція Давнього Риму, яка заклала принцип верховенства права. Головна ідея полягає в тому, що ніхто не може стояти над законом, а всі члени суспільства рівні перед правовою системою. Римське право стало фундаментом для розвитку сучасних європейських правових систем і забезпечило ідею правової держави, де закон є універсальним регулятором суспільних відносин.

Третім важливим елементом є християнська традиція, яка внесла у європейське ціннісне поле ідеї рівності всіх людей перед абсолютом, моральної відповідальності та співчуття до ближнього. Християнство сприяло формуванню етичних норм, що підкреслюють гідність кожної людини та важливість взаємної допомоги, що згодом стало основою соціальної солідарності.

Четвертим джерелом є епоха Відродження, яка актуалізувала цінність особистості, її життя, свободи та рівності. У цей період людина починає розглядатися як автономний суб'єкт, здатний до саморозвитку, творчості та раціонального мислення. Це стало важливим кроком до формування сучасного гуманізму та індивідуалістичних цінностей.

Сам термін «європейські цінності» починає активно використовуватися з 1980-х років, коли зростає інтерес до дослідження спільних культурних і соціальних основ європейського суспільства. Важливим етапом у цьому процесі стало Європейське дослідження цінностей 1981 року, ініційоване Яном Керхофсом та Руудом де Моором з Католицького університету в Тілбурзі. Це дослідження було спрямоване на аналіз спільних і відмінних ціннісних орієнтацій громадян європейських країн.

У результаті були визначені основні цінності, серед яких індивідуалізм, ідея прав людини та колективні політичні цінності. Ці елементи відображають баланс між особистою свободою та суспільною відповідальністю, який є характерним для європейської політичної культури.

Сучасні базові цінності Європейського Союзу включають повагу до людської гідності, свободу, демократію, рівність, права людини та верховенство права. Повага до людської гідності передбачає взаємну повагу між різними культурами та ідентичностями. Свобода охоплює широкий спектр прав, зокрема свободу пересування, повагу до приватного життя, свободу думки, релігії, вираження поглядів та доступу до інформації.

Демократія в межах ЄС ґрунтується на принципах відповідальності та прозорості влади, а також на врахуванні думки громадян під час ухвалення рішень. Європейський Союз функціонує як система представницької демократії, де громадяни впливають на політичні процеси через обраних представників. Рівність у цьому контексті означає насамперед рівність можливостей, незалежно від соціального походження, статі чи інших характеристик.

Права людини розглядаються як універсальні та однакові для всіх громадян, що передбачає подолання дискримінації та визнання людини найвищою соціальною цінністю. Принцип верховенства права забезпечує однакове застосування законів до всіх членів суспільства. Усі ці цінності взаємопов'язані та взаємно підсилюють одна одну, формуючи цілісну систему європейського суспільного устрою.

Юридичне закріплення цих принципів відбулося, зокрема, у Лісабонському договорі 2007 року, де визначено ключові цінності ЄС: повагу до свободи, демократії, рівності, верховенства права та прав людини, включаючи права осіб,

що належать до меншин. Також наголошується на принципах плюралізму, недискримінації, толерантності, справедливості, солідарності та рівності між жінками і чоловіками.

У сучасну епоху відбувається трансформація цінностей під впливом глобалізації та технологічних змін. Початок четвертої промислової революції, про яку активно почали говорити у 2016 році на міжнародному форумі в Давосі, суттєво змінив способи взаємодії між людьми як у професійній сфері, так і в публічному просторі. Ці процеси формують нову ціннісну картину сучасного європейця.

Серед основних тенденцій можна виділити перехід від вертикальної кар'єрної моделі до горизонтальної, що передбачає набуття нових навичок, знання іноземних мов та постійний професійний розвиток. Також важливою стає концепція навчання як способу життя, коли людина протягом усього життя опановує нові технології, працює з інформацією, цифровими платформами та сучасними формами комунікації.

Крім того, зростає значення як *hard skills*, так і *soft skills*. До останніх належать соціальні та інтелектуальні компетенції, комунікабельність, уміння працювати в команді, креативність, а також навички взаємодії з людьми та документами. Усе це формує новий тип європейської ціннісної системи, яка є більш гнучкою, відкритою до змін і орієнтованою на безперервний розвиток особистості.

Спілкування Заходу та Сходу: варіанти таксономії культур

Міжкультурна комунікація є складним процесом взаємодії між представниками різних культур, який відбувається на основі культурних моделей. Під культурними моделями розуміють певні стереотипні зразки поведінки в типових ситуаціях, що сформовані на основі спільних переконань, цінностей, норм і соціальних практик. Ці елементи культури не є випадковими – вони історично сформовані, передаються з покоління в покоління, повільно змінюються та здебільшого залишаються досить стійкими. Саме тому культурні відмінності мають значний вплив на те, як люди спілкуються, сприймають інформацію та інтерпретують поведінку інших.

Одним із ключових підходів до аналізу міжкультурної комунікації є теорія висококонтекстних і низькоконтекстних культур, запропонована американським антропологом Едвардом Холлом у працях «Тиха мова» (1959 р.) та «За межами культури» (1976 р.). Цей підхід базується на ідеї, що ефективність комунікації залежить не лише від слів, але й від контексту, у якому відбувається спілкування. Під контекстом розуміються спільно пережиті події, історичний досвід, культурні коди, рівень довіри між співрозмовниками та їхній світогляд.

Висококонтекстні культури характеризуються тим, що значна частина інформації передається не словами, а через невербальні засоби комунікації, такі як міміка, жести, інтонація, паузи, а також загальна атмосфера спілкування.

Важливу роль відіграють соціальний статус, ранг і позиція співрозмовника. У таких культурах зміст повідомлення часто є прихованим і потребує глибшого розуміння контексту, оскільки без додаткових невербальних сигналів воно може бути неправильно інтерпретоване або залишитися незрозумілим.

До країн із висококонтекстною культурою належать держави Близького Сходу, зокрема арабські країни (ОАЕ, Саудівська Аравія), країни Азії (Японія, Китай, Південна Корея), а також багато країн Африки та Латинської Америки (наприклад, Бразилія, Мексика). У цих суспільствах велике значення мають традиції, соціальні зв'язки та колективний досвід, що визначає стиль комунікації.

Низькоконтекстні культури, навпаки, базуються на прямій, чіткій і вербально орієнтованій комунікації. У таких культурах основна інформація закладається безпосередньо у мовлення, без прихованих смислів або натяків. Спілкування є максимально зрозумілим і структурованим, а вирішення проблем відбувається через логіку, факти та чітко сформульовані рішення. У таких суспільствах цінується ясність висловлювань, відкритість і однозначність повідомлень.

До країн із низькоконтекстною культурою належать держави Північної Америки (США, Канада), Західної Європи (Німеччина, Велика Британія, Нідерланди), Скандинавські країни та Австралія. У цих суспільствах важливими є індивідуальна відповідальність, прямота у спілкуванні та чітке формулювання думок. У теорії Е. Холла

висококонтекстні та низькоконтекстні культури також аналізуються за чотирма критеріями: контекст, інформаційні потоки, ставлення до часу та сприйняття простору.

Іншим важливим підходом до вивчення міжкультурної комунікації є концепція культурних вимірів, розроблена нідерландським соціальним психологом Гертом Хофстеде. Він пов'язував особливості комунікації з глибинними ціннісними орієнтаціями суспільства, які визначають поведінку людей у різних ситуаціях. Ці виміри відображають фундаментальні культурні відмінності, що впливають як на повсякденну взаємодію, так і на організаційні процеси.

Одним із ключових вимірів є дистанція влади, яка визначає ступінь прийняття суспільством нерівномірного розподілу влади. У культурах з низькою дистанцією влади (наприклад, у Скандинавії) переважають егалітарні моделі комунікації, де керівники та підлеглі взаємодіють більш рівноправно, а стиль управління є консультативним. Натомість у культурах з високою дистанцією влади (наприклад, у Китаї) характерними є ієрархічні структури, централізоване управління та авторитетність керівників, які демонструють владність і значущість.

Інший вимір – індивідуалізм/колективізм – описує ступінь, до якого суспільство дозволяє людині діяти незалежно від групових норм. В індивідуалістичних культурах (переважно західноєвропейських) підкреслюється особиста відповідальність, автономія та

досягнення індивіда. У колективістських культурах (Латинська Америка, арабський Схід, Південно-Східна Азія) пріоритет мають інтереси групи, сім'ї або організації, а поведінка людини значною мірою визначається соціальними зв'язками.

Вимір уникнення невизначеності відображає рівень комфорту суспільства в умовах невизначених або нестабільних ситуацій. Культури з високим рівнем уникнення невизначеності прагнуть до чітких правил, структурованості та стабільності, часто з обережністю ставлячись до інновацій і змін. Натомість культури з низьким рівнем цього показника більш відкриті до нових ідей, ризику та експериментів.

Вимір змагальності (маскулінність/фемінність) описує домінуючі соціальні цінності. Маскулінні культури орієнтуються на досягнення, конкуренцію, успіх і матеріальні винагороди, тоді як фемінні культури підкреслюють важливість співпраці, турботи про інших, якості життя та соціальної гармонії.

Окремо виділяється вимір довгострокової та короткострокової орієнтації. Довгострокова орієнтація, що пов'язується з конфуціанськими принципами, передбачає стратегічне мислення, наполегливість, ощадливість і орієнтацію на майбутнє. Короткострокова орієнтація зосереджується на традиціях, негайних результатах і збереженні стабільності, акцентуючи увагу на теперішньому та минулому.

Ще одним виміром є поблажливість/стриманість. Він відображає здатність культури задовольняти людські потреби та емоції. Поблажливі культури дозволяють вільніше виражати бажання, емоції та отримувати задоволення від життя, тоді як стримані культури регулюють ці прояви через соціальні норми, самоконтроль і обмеження. Таким чином, модель Хофстеде дозволяє глибше зрозуміти, як цінності впливають на комунікацію та соціальну поведінку в різних культурних середовищах.

Запитання для самоконтролю та аналізу:

1. Які функції виконує ідентичність людини в міжкультурній комунікації?
2. Охарактеризуйте кожен з видів ідентичності.
3. Які чинники соціального середовища впливають на формування культурної ідентичності?
4. Основні фактори становлення національної ідентичності та вплив на неї повсякденної культури. Чому глобалізація є потенційною загрозою для національної ідентичності?
5. Обґрунтуйте як офіційне гасло ЄС «*In varietate concordia*» впливає на політику союзу?
6. Охарактеризуйте основні підходи до розуміння європейської ідентичності.
7. Обґрунтуйте, чи можна вирішити проблему антагонізму між європейською та національною ідентичностями в наслідок економічних та міграційних криз, політичних суперечок.

8. Проаналізуйте сумісність основних європейських цінностей з українським аксіологічним полем.
9. Як відбувається трансформація цінностей ЄС під впливом глобалізації?
10. Охарактеризуйте українську культуру за шкалою культурних вимірів Герта Хофстеде.

Рекомендована література:

1. EURACTIV. EU Communication Policy, 2015. Ел. ресурс: <https://www.euractiv.com/section/public-affairs/linksdossier/eu-communication-policy/>
2. European Commission White Paper on a European Communication Policy, COM, 2006, 35 final. Ел. ресурс: https://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com2006_35_en.pdf
3. European Commission. White Paper on Artificial Intelligence, COM, 2020. 65 final. Ел. ресурс: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf
4. Hall E. Beyond Culture . N.Y.: Anchor Books, 1989. P. 85 – 125.
5. Hofstede, G. Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. Online Readings in Psychology and Culture, 2(1), 2011. Ел. ресурс: <https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=orpc>
6. Inglehart R. Culture Shift in Advanced Industrial Society. NJ: Princeton University Press, 1990. 484 p.

7. Панченко Т. В. Європейська ідентичність: ліберально-демократична та ізоляціоністська перспективи. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія Питання політології, № 49. 2011. С. 191-196.

Стратегії міжкультурної комунікації в європейських суспільствах

1. *Теоретико-методологічні засади міжкультурних стратегій: аккультураційна модель Дж. Беррі та інтерактивний підхід.*
2. *Інституційні стратегії та ціннісно-нормативні рамки європейського діалогу: від мультикультуралізму до інтеркультуралізму.*
3. *Порівняльний аналіз національних моделей міжкультурної комунікації (Франція, Німеччина, Швеція).*
4. *Багатомовність та медіа-стратегії як інструменти інтеграції європейського простору.*
5. *Розвиток міжкультурної чутливості за моделлю М. Беннетта та компетентнісний підхід в освіті.*
6. *Сучасні виклики міжкультурної комунікації в цифрову епоху.*

У контексті інтенсифікації глобалізаційних процесів, масштабних міграційних хвиль та розширення кордонів Європейського Союзу міжкультурна комунікація трансформувалася з суто прагматичного інструменту взаємодії у фундаментальну передумову збереження соціальної згуртованості та стабільності європейських суспільств. Сучасна Європа являє собою унікальну цивілізаційну лабораторію, де щоденно відбувається

зіткнення, взаємопроникнення та гібридизація різноманітних культурних кодів.

Успіх європейського проєкту безпосередньо залежить від здатності його інституцій та громадян вибудовувати ефективні стратегії комунікації, які дозволяють поєднувати повагу до локальних і національних ідентичностей із відданістю наднаціональним ліберально-демократичним цінностям. Цей курс лекцій покликаний розкрити теоретичні засади, інституційні механізми, національні особливості та цифрові виклики міжкультурної взаємодії на європейському континенті.

Теоретико-методологічні засади міжкультурних стратегій: аккультураційна модель Дж. Беррі

У сучасному соціогуманітарному дискурсі стратегія комунікації розглядається не просто як набір мовленнєвих технік чи дипломатичний етикет, а як фундаментальна життєва позиція індивіда чи групи, що визначає характер їхнього буття у багатокультурному просторі. Найбільш авторитетною теоретичною базою для аналізу цих процесів у психології та соціології є **модель аккультурації канадського вченого Джона Беррі (John Berry)**.

Процес аккультурації виникає тоді, коли дві чи більше культурні групи вступають у тривалий безпосередній контакт, що веде до наступних системних змін у вихідних соціокультурних моделях обох спільнот. При цьому важливо розрізняти аккультурацію на *груповому рівні* (зміни в соціальній структурі, економічній діяльності,

політичних інститутах) та *індивідуальному рівні* (психологічна аккультурація, що супроводжується зміною особистісних орієнтирів, цінностей та виникненням так званого «аккультураційного стресу»).

Беррі запропонував аналізувати міжкультурні стратегії через вирішення двох ключових, незалежних одне від одного питань, які постають перед кожним індивідом чи меншинною групою в новому соціокультурному середовищі:

1. **Збереження культурної самобутності:** Чи є цінним збереження власної культурної ідентичності, мови та традицій?
2. **Участь у міжкультурних контактах:** Чи є цінним підтримання зв'язків та участь у щоденній комунікації з іншими (передусім домінуючими)

групами суспільства?

- **Інтеграція (Integration)** — стратегія, за якої індивіди прагнуть зберегти свою вихідну культуру і водночас активно взаємодіють з іншими культурними



групами, засвоюючи норми домінуючого суспільства. Це стратегія побудови гармонійного багатокультурного суспільства за принципом «єдність у різноманітті». Вона вимагає двосторонніх зусиль: меншини адаптуються до загальнодержавних нормативно-правових рамок, а домінуюча більшість виявляє готовність змінити соціальні інститути для кращого врахування потреб меншин.

- **Асиміляція (Assimilation)** — вибір на користь повної відмови від власної культурної ідентичності заради розчинення в домінуючій культурі. Індивід приймає цінності, мову, релігійні орієнтири та поведінкові патерни нової спільноти, втрачаючи зв'язок із корінням. В історії європейських держав асиміляція часто носила насильницький характер (наприклад, політика примусового мовного одноманіття), що призводило до нівелювання культурного розмаїття регіонів.
- **Сепарація / Сегрегація (Separation / Segregation)** — стратегія, орієнтована виключно на збереження власної культурної самобутності за умови жорсткого уникання контактів з іншими групами. Якщо цей вибір є добровільним з боку меншини, йдеться про *сепарацію* (наприклад, створення закритих релігійних чи етнічних комун). Якщо ж ізоляція нав'язується домінуючою більшістю через правові обмеження, майновий ценз чи соціальний тиск (створення гетто, обмеження доступу до освіти й ринку праці), цей процес визначається як *сегрегація*.
- **Маргіналізація (Marginalization)** — найбільш деструктивна стратегія, що характеризується втратою як власної культурної ідентичності (через неможливість або небажання її підтримувати), так і відсутністю інтересу до інтеграції у ширше суспільство (через дискримінацію, упередження чи глибокий психологічний бар'єр). Маргіналізація

супроводжується високим рівнем аккультураційного стресу, дезорієнтацією особистості, відчуженням та потенційною схильністю до девіантної поведінки.

З точки зору сучасних європейських цінностей, саме **інтеграція** визнана єдиною життєздатною та гуманістичною стратегією. Проте, як зазначає дослідник Річард Буріс (Richard Bourhis) у своїй **Інтерактивній моделі аккультурації (Interactive Acculturation Model — IAM)**, вибір індивіда завжди взаємодіє з політикою приймаючої держави. Якщо державна політика є *інтеграційною*, виникає консенсус; якщо держава вимагає *асиміляції*, а мігранти прагнуть *сепарації*, виникає глибокий комунікативний та правовий конфлікт, що блокує будь-які можливості для конструктивного діалогу.

Інституційні стратегії та ціннісно-нормативні рамки європейського діалогу: від мультикультуралізму до інтеркультуралізму

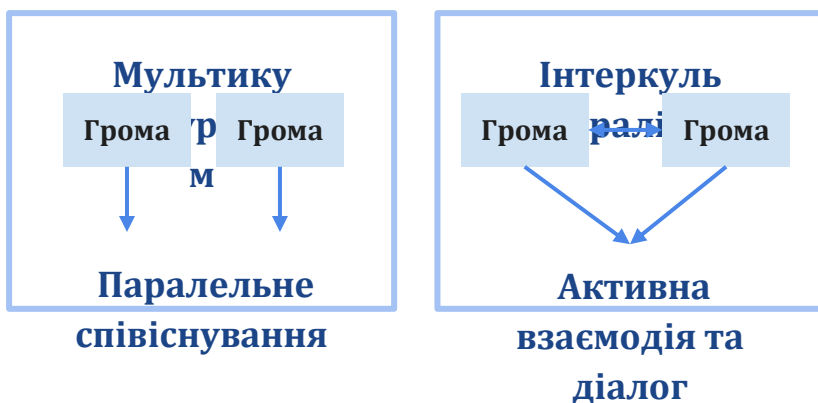
Європейський інституційний підхід до міжкультурної комунікації пройшов складну еволюцію. У другій половині XX століття панівною парадигмою в низці країн (зокрема у Великій Британії та Нідерландах) був **мультикультуралізм**. Цей підхід передбачав паралельне співіснування різних культурних громад у межах однієї держави.

Однак наприкінці 1990-х — на початку 2000-х років європейські інтелектуали та політики констатували системну кризу мультикультуралізму. Замість інтеграції він призвів до фрагментації суспільства, формування закритих

етнічних анклавів («паралельних суспільств») та посилення взаємної недовіри. Громади співіснували поруч, але не спілкувалися між собою, що підривало спільне ціннісне поле.

Важливим кроком у подоланні цієї кризи та формуванні нової парадигми стала публікація **«Білої книги з міжкультурного діалогу» (White Paper on Intercultural Dialogue)**, ухваленої Комітетом міністрів Ради Європи у 2008 році під назвою «Жити разом у рівній гідності». Цей документ офіційно проголосив перехід від пасивного мультикультуралізму до активного **інтеркультуралізму**.

Основна відмінність між цими концепціями полягає в характері взаємодії:



Інтеркультуралізм базується на трьох фундаментальних, взаємопов'язаних засадах:

1. **Загальнолюдські права людини:** права людини є універсальними та первинними. Жодна культурна чи релігійна традиція не може бути використана як виправдання для обмеження прав і свобод особистості (наприклад, гендерної нерівності чи обмеження свободи совісті).
2. **Демократичне громадянство:** рівність громадянських прав та обов'язків є базовою умовою для участі в публічному житті. Комунікація відбувається між рівноправними громадянами, а не між ізольованими групами.
3. **Повага до різноманітності:** культурне розмаїття визнається не як джерело загроз, а як ресурс для креативності, інновацій та розвитку суспільства, за умови

беззаперечного прийняття конституційних норм держави.

Ключові інструменти реалізації інтеркультурної стратегії ЄС

Правове регулювання та антидискримінація: Спільне комунікативне поле неможливе без гарантій безпеки та рівності. **Директива Ради 2000/43/ЄС** про рівне ставлення до осіб незалежно від расового чи етнічного походження стала юридичним фундаментом для боротьби з упередженнями в публічній сфері, сфері працевлаштування та освіти.

Культурна дипломатія та «м'яка сила»: Ухваливши у 2016 році документ «На шляху до стратегії ЄС у сфері міжнародних культурних відносин», Європейський Союз виніс міжкультурний діалог на рівень глобального партнерства, використовуючи спільні мистецькі, наукові та освітні проєкти для деконструкції стереотипів про Захід та Схід.

Програми академічної мобільності: Програма **Erasmus+** діє як мікрокосм інтеркультурної взаємодії. Залучаючи щороку сотні тисяч студентів та викладачів до навчання в іншому культурному середовищі, програма формує так зване «покоління Еразмус» — генерацію молодих європейців із високим рівнем когнітивної гнучкості, низьким рівнем етноцентризму та розвиненою здатністю до швидкої адаптації у мультикультурних командах.

Порівняльний аналіз національних моделей міжкультурної комунікації (Франція, Німеччина, Швеція)

Попри наявність наднаціональних ціннісних орієнтирів ЄС, кожна європейська країна вибудовує власну стратегію міжкультурної комунікації, спираючись на унікальний історичний шлях, політичну філософію та специфіку формування нації.

Франція

Французька модель є прямим продуктом епохи Просвітництва та Великої французької революції. Вона базується на концепції політичної нації, де ключовим суб'єктом є абстрактний, вільний від будь-яких особливих зв'язків громадянин.

Держава визнає виключно індивідуальні права громадян. Будь-які проміжні колективні ідентичності (етнічні, регіональні, релігійні) ігноруються в публічному просторі. Статистика у Франції законодавчо забороняє фіксацію етнічного походження чи релігійних переконань громадян, що втілює принцип «колірної сліпоты» (color-blindness).

Сформований історичним Законом про відокремлення церкви від держави у 1995 році, секуляризм вимагає повної відсутності релігійних проявів у державних установах. У 2004 році це призвело до ухвалення закону, що забороняє носіння у школах символів, які демонстративно вказують на релігійну приналежність.

Комунікація є суто монолінгвальною (французька

мова як єдиний медіум державного життя). Головний виклик моделі полягає у виникненні «мовчазного відчуження» у передмістях (*banlieues*) великих міст. Ігнорування культурних відмінностей часто заважає державі побачити та артикулювати реальні проблеми структурної дискримінації та соціально-економічного виключення мігрантських громад.

Німеччина

Історично німецька ідентичність тривалий час базувалася на етнокультурному принципі, що суттєво вплинуло на характер взаємодії з іноземцями.

Після підписання угод про залучення робочої сили з Італією, Грецією, Туреччиною та іншими країнами, Німеччина сприймала мігрантів як «тимчасових гостей», які згодом повернуться на батьківщину. Відповідно, жодних системних комунікативних чи інтеграційних стратегій не розроблялося, що призвело до консервації національних громад та створення паралельних інфраструктур.

На межі 2000-х років відбулося законодавче визнання Німеччини країною імміграції. Закон про імміграцію (2005 р.) та **Закон про інтеграцію (*Integrationsgesetz*)** у 2016 році закріпили двосторонній принцип взаємодії: «підтримувати та вимагати» (*Fördern und Fordern*).

Головним інструментом комунікації є державні інтеграційні курси (*Integrationskurs*), які включають у себе 600 годин вивчення німецької мови та 100 годин правової та історичної орієнтації. Держава фінансує збереження культурної спадщини громад за умови повної лояльності до

Конституції (*Grundgesetz*). Комунікація будується на засадах прагматизму, професійної інтеграції та чітких законодавчих рамок.

Швеція

Шведська модель тривалий час вважалася найбільш ліберальним і прогресивним прикладом підтримки культурного плюралізму.

У 1975 році шведський парламент ухвалив нову міграційну політику, що базувалася на принципах рівності (*jämlikhet*), свободи вибору (*valfrihet*) та партнерства (*samarbete*). Швеція не просто толерувала відмінності, а й активно їх фінансувала: діти мігрантів отримали право вивчати рідну мову в межах шкільної програми як обов'язковий предмет (*Modersmål*).

Комунікативний аспект: Максимальне сприяння збереженню вихідної ідентичності. Проте масштабні міграційні кризи (зокрема, події 2015 року, коли Швеція прийняла рекордну кількість шукачів притулку на душу населення) оголили серйозні проблеми: утворення просторово ізольованих районів (*utanförsöksområden*), зростання рівня злочинності та труднощі з вивченням шведської мови серед новоприбулих.

Підписання коаліційної Угоди Тіде (*Tidöavtalet*) ознаменувало перехід до значно суворішої інтеграційної моделі. Комунікативна стратегія Швеції сьогодні зміщує акцент на обов'язкове опанування державної мови, економічну самостійність та безумовне прийняття цінностей гендерної рівності та індивідуальних свобод як

умову для отримання громадянства.

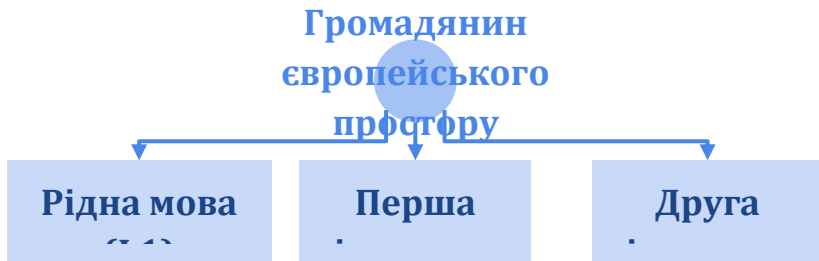
Багатомовність та медіа-стратегії як інструменти інтеграції європейського простору

Мова є первинним медіумом культури, у якому закодовані її цінності, когнітивні карти та історичний досвід. Багатомовність (multilingualism) є не просто технічною особливістю функціонування інституцій Європейського Союзу, де офіційно визнано 24 **державні мови**, а стратегічним вибором на користь збереження культурного плюралізму та запобігання мовному імперіалізму.

Принцип рівноправності мов у ЄС гарантує, що кожен громадянин має право звертатися до інституцій Союзу та отримувати відповіді своєю рідною мовою, а всі законодавчі акти мають однакову юридичну силу в усіх мовних версіях. Це створює безпрецедентні виклики для перекладацьких служб, проте демонструє відданість демократичному діалогу.

Освітня формула «1+2»

Ухвалена на саміті в Барселоні у 2002 році, ця стратегія передбачає, що кожен європеєць з раннього віку має вивчати щонайменше дві іноземні мови на додачу до своєї рідної.



Ця формула виконує важливу когнітивну функцію: володіння кількома мовами розвиває так зване «двомовне бачення світу», підвищує нейропластичність, знижує рівень когнітивної тривожності при зустрічі з невідомим та дозволяє індивіду усвідомити відносність власних лінгвістичних категорій, що є першим кроком до подолання етноцентризму.

Спільний медіапростір та деконструкція національного егоцентризму

Для того щоб європейська інтеграція відбувалася не лише «на папері», а й у свідомості людей, необхідне формування спільної європейської публічної сфери (Europäische Öffentlichkeit). Це потребує медіапроектів, які дозволяють дивитися на події поза рамками національних новинних контекстів:

- **Телеканал Arte (Association Relative à la Télévision Européenne):** Створений у 1991 році на основі франко-німецького міжурядового договору, цей культурний телеканал став унікальним прикладом двомовного мовлення. Він транслює глибокі документальні фільми, мистецькі програми та аналітичні дискусії, пропонуючи збалансований погляд на європейську

історію та сучасність, де однаково представлені як романський, так і германський культурні підходи.

- **Телеканал Euronews:** Заснований у 1993 році як відповідь на американський домінуючий дискурс CNN, Euronews використовує унікальну технологію: спільний відеоряд дублюється багатьма мовами без присутності в кадрі диктора. Це мінімізує національну суб'єктивність інтерпретацій та дозволяє глядачам у різних країнах бачити одну й ту саму подію, сприймаючи її без нав'язаних локальних стереотипів. Особливу роль відіграє сегмент «No Comment», який транслює чисті кадри подій без жодного коментаря, стимулюючи критичне мислення глядача.
- **Журналістський хаб VoxEurop:** Це перша європейська кооперативна медіаплатформа, яка перекладає провідні статті європейської преси на 11 мов. Вона створює унікальний простір для загальноєвропейських дебатів, дозволяючи, наприклад, польському читачу зрозуміти аргументи португальського суспільства щодо економічних реформ або екологічних стандартів.
- **Цифровий маркер .eu:** Запуск у 2005 році наднаціонального домену верхнього рівня **.eu** дозволив європейським бізнесам, неурядовим організаціям та пересічним громадянам маркувати свою присутність у віртуальному просторі не за національною ознакою, а за принципом приналежності до єдиної європейської родини.

Розвиток міжкультурної чутливості за моделлю М. Беннетта та компетентнісний підхід в освіті

Для того щоб інституційні стратегії та багатомовні медіа принесли реальні результати, кожен окремий громадянин має пройти внутрішній шлях психологічного розвитку. Найбільш відомим та практичним інструментом опису цього шляху є **Модель динаміки міжкультурної чутливості Мілтона Беннетта** (Milton Bennett's Developmental Model of Intercultural Sensitivity — DMIS).

Беннетт виходить із того, що міжкультурна чутливість не є вродженою якістю, а розвивається по мірі того, як людина навчається конструювати культурні відмінності більш складним та диференційованим чином. Модель складається з шести етапів, які поділені на дві принципово різні категорії: етноцентричні та етнорелятивні етапи.

ЕТНОЦЕНТРИЧНІ ЕТАПИ —► ЕТНОРЕЛЯТИВНІ ЕТАПИ

- | | |
|-------------------------------|-----------------------------|
| 1. Заперечення (Denial) | 4. Прийняття (Acceptance) |
| 2. Захист (Defense) | 5. Адаптація (Adaptation) |
| 3. Мінімізація (Minimization) | 6. Інтерпація (Integration) |

Етноцентричні етапи (Ethnocentric Stages):

Заперечення (Denial): Власна культура сприймається як єдина реальна та правильна картина світу. Інші культури або повністю ігноруються, або сприймаються як щось далеке, екзотичне й неважливе. Людина оперує найпростішими стереотипами («всі азіати однакові») і

відчуває дискомфорт при зустрічі з реальною відмінністю.

- *Мовний маркер*: «Поки вони нас не чіпають, мені байдуже, як вони там живуть».
- *Освітнє завдання*: Створити умови для безпечного фізичного та візуального контакту з іншими культурами, без занурення у складні ціннісні дискусії.

Захист (Defense): Визнання існування інших культур супроводжується глибоким сприйняттям їх як прямої загрози власному існуванню чи ідентичності. Мислення стає бінарним, формується чітка опозиція «Ми проти Них», де власна культура ідеалізується, а чужа — демонізується. Різновидом захисту є *реверсія* (зворотний захист), коли індивід романтизує чужу культуру і починає зневажати свою власну.

- *Мовний маркер*: «Ці люди приїжджають сюди і руйнують наші багатовікові традиції».
- *Освітнє завдання*: Фокусуватися на пошуку спільних людських характеристик та інтересів для зниження рівня загрози.

Мінімізація (Minimization): Культурні відмінності визнаються на рівні побуту (їжа, одяг, свята), але тривіалізуються на рівні глибинних цінностей. Індивід широко вірить, що «в глибині душі всі люди однакові» й керуються однаковими мотивами. Це веде до прояву культурного імперіалізму, коли власні цінності несвідомо проєціються як універсальні для всього людства.

- *Мовний маркер*: «Неважливо, звідки ти родом,

головне — бути хорошою людиною та сумлінно працювати».

- *Освітнє завдання:* Розвиток культурної самосвідомості, аналіз того, як власні «природні» цінності є продуктом конкретного культурного контексту.

Етнорелятивні етапи (Ethnorelative Stages):

Прийняття (Acceptance): Власна культура починає сприйматися як один із багатьох можливих та рівноцінних способів інтерпретації та організації людського досвіду. Особа виявляє щирий інтерес і повагу до відмінностей у невербальній поведінці, мовних патернах та ціннісних орієнтирах інших людей, не намагаючись їх негайно оцінити чи змінити.

- *Мовний маркер:* «У їхній культурі прийнято вирішувати конфлікти опосередковано, і я прагну зрозуміти логіку такої поведінки».
- *Освітнє завдання:* Глибоке вивчення конкретних культурних моделей та систем цінностей.

Адаптація (Adaptation): Розвивається здатність тимчасово змінювати власну поведінкову модель, стиль комунікації та навіть спосіб мислення для покращення взаємодії в іншому культурному контексті. Особа опановує емпатію (здатність подивитися на світ «очима іншого») та бікультурну (чи мультикультурну) поведінкову гнучкість.

- *Мовний маркер:* «Спілкуючись із німецькими колегами, я намагаюся бути максимально прямим і структурним, а в Італії приділяю більше часу

невербальному контакту».

- *Освітнє завдання:* Практичні тренінги, вирішення реальних крос-культурних кейсів (симуляції).

Інтеграція (Integration): Культурний досвід індивіда стає настільки глибоким та інтегрованим, що його власна ідентичність виходить за межі однієї конкретної культури. Особа вільно оперує різними культурними кодами, виступаючи природним медіатором у міжкультурних процесах. Така людина здатна оцінювати ситуації з кількох культурних перспектив одночасно.

- *Мовний маркер:* «Я відчуваю себе комфортно в кількох культурних світах, і моя ідентичність є синтезом цього різноманітного досвіду».
- *Освітнє завдання:* Етичний аналіз ролі культурного посередника та збереження особистісної цілісності.

Компетентнісний підхід у сучасній європейській освіті

Розвиток етнорелятивізму є головним завданням сучасної європейської освіти. Комунікативна стратегія формується через розвиток **міжкультурної компетентності**, яка згідно з **Рамкою компетентностей демократичної культури Ради Європи (RFCDC)** поєднує чотири виміри:

- **Цінності:** повага до людської гідності, прав людини, культурного різноманіття та демократії.
- **Ставлення:** відкритість до інших культур, емпатія, толерантність до двозначності (невизначеності) та громадянська свідомість.

- **Уміння:** навички критичного аналізу інформації, гнучкість поведінки, знання мов та вміння співпрацювати у гетерогенних групах.
- **Знання та критичне розуміння:** знання про історичний контекст, світові релігії, медіаграмотність та специфіку комунікаційних бар'єрів.

Сьогодні провідні європейські університети пропонують спеціалізовані магістерські програми для формування цих компетентностей, наприклад, програму **EMICC (European Master in Intercultural Communication)**, яка об'єднує ресурси університетів Німеччини, Італії, Фінляндії, Франції та інших країн для підготовки фахівців з міжкультурного менеджменту та медіації.

Сучасні виклики міжкультурної комунікації в цифрову епоху

Початок четвертої промислової революції суттєво трансформував архітектуру міжкультурної комунікації. Спільний комунікативний простір значною мірою перемістився в онлайн-середовище, що створило не лише безпрецедентні можливості для миттєвого зв'язку, але й нові системні загрози для соціокультурної стабільності європейських суспільств.

Проблема цифрової поляризації та «ехо-камер»

Соціальні мережі та алгоритми рекомендацій контенту, орієнтовані на максимальне утримання уваги користувача, створили феномен **інформаційних бульбашок (filter bubbles)** та **«ехо-камер» (echo chambers)**.

Алгоритми аналізують цифрові сліди індивіда та пропонують йому контент, який повністю відповідає його існуючим упередженням, страхам та політичним уподобанням. Замість того, щоб бути віртуальним містком для діалогу з іншими культурами та точками зору, цифрові платформи консервують користувачів у штучно створених світах. Це призводить до радикалізації суспільних настроїв, унеможливорює раціональні дебати та посилює відчуженість між різними сегментами суспільства.

Дезінформація та фейкові новини (Disinformation)

Використання спрямованих дезінформаційних кампаній є серйозним викликом для європейської стабільності. Маніпуляція історичними фактами, розпалювання міжнаціональної та міжрелігійної ворожнечі через цифрові канали є інструментами гібридних впливів, спрямованих на послаблення загальноєвропейської солідарності.

У цифрову епоху дезінформаційні операції діють за принципом «когнітивного зламу» (cognitive hacking). Їхня мета полягає не просто в поширенні неправдивих фактів, а в руйнуванні спільного ціннісного та інформаційного поля, що є необхідною передумовою для будь-кого конструктивного полілогу. Зловмисні суб'єкти використовують вразливості цифрового простору для атаки на саму можливість порозуміння між різними соціокультурними групами:

Паразитування на існуючих соціальних розломах

Інструменти гібридного впливу рідко створюють конфлікти «з нуля». Натомість вони таргетовано масштабують реальні суперечності суспільства (економічне незадоволення, міграційні виклики, релігійні відмінності). Яскравим прикладом цього є сфабрикована історія про «дівчинку Лізу» в Німеччині (2016 р.), яка була штучно роздута через соціальні мережі та іноземні ЗМІ з метою мобілізації російськомовної громади, провокування ксенофобських настроїв проти біженців та тотального підриву довіри до державних інституцій ФРН.

«Війни пам'яті» та маніпуляція історією

Історичний ревізйонізм використовується для блокування примирення між сусідніми народами та стигматизації окремих етнічних груп. Шляхом викривлення чи селективного подання чутливих історичних тем у цифровому просторі штучно створюються емоційні тригери. Це посилює ретроспективні образи та підживлює міжнаціональну ворожнечу (наприклад, через спекуляції на темі історичної пам'яті в країнах Східної Європи або Балканського півострова).

Інструменталізація мови ворожнечі (hate speech)

Автоматизовані мережі ботів та алгоритми рекомендацій штучно підсилюють радикальні, ксенофобські та ультранаціоналістичні висловлювання, маргіналізуючи при цьому помірковані голоси. Це звужує публічний простір для раціональних дебатів та унеможливорює безпечну комунікацію представників меншин у мережі.

Глибокі наслідки цих маніпуляцій для міжкультурного діалогу в Європі мають кілька вимірів:

- **Руйнування епістемічної довіри.** Коли суспільство втрачає згоду щодо того, що є об'єктивним фактом, зникає спільна когнітивна основа, необхідна для комунікації. Без взаємно визнаної «карти реальності» будь-які спроби діалогу перетворюються на зіткнення ворожих міфів.
- **Регрес до етноцентризму за М. Беннеттом.** Систематичне залякування аудиторії уявними культурними загрозами штучно утримує або повертає індивідів на етноцентричні стадії розвитку міжкультурної чутливості — зокрема, на етап **Захисту (Defense)**, де власна ідентичність ідеалізується, а «Інший» сприймається як абсолютна загроза.
- **Поляризація та параліч інклюзивних ініціатив.** Поляризоване через цифрові маніпуляції суспільство чинить опір державним програмам інтеграції та інклюзії, оскільки будь-яка підтримка різноманіття починає трактуватися радикальованими групами як загроза національній безпеці чи ідентичності.

Отже, сучасна дезінформація є не просто медійним шумом, а системною технологією руйнування соціального капіталу європейських суспільств, яка безпосередньо нейтралізує політичні та освітні зусилля щодо розбудови «єдності у різноманітті».

Технологічні та регуляторні рішення ЄС

У відповідь на ці системні загрози Європейський Союз розробляє комплексні стратегії протидії

Законодавче регулювання

Ухвалення у 2022 році **Закону про цифрові послуги (Digital Services Act — DSA)** та **Закону про цифрові ринки (Digital Markets Act — DMA)** наклало жорстку відповідальність на великі технологічні компанії за поширення дезінформації та мови ворожнечі. Платформи зобов'язані забезпечити прозорість своїх алгоритмів та надавати інструменти для швидкого видалення деструктивного контенту.

Розвиток штучного інтелекту та перекладацьких систем

Фінансування розробок у сфері нейронного машинного перекладу для подолання мовних бар'єрів у реальному часі на офіційних ресурсах ЄС.

Програми цифрової медіаграмотності (Digital Literacy)

Створення мереж фактчекінгових організацій під егідою **Європейської обсерваторії цифрових медіа (EDMO)** та впровадження у шкільні програми курсів критичного мислення, які навчають громадян розрізняти факти та маніпуляції в Інтернеті.

Запитання для самоконтролю та аналізу:

1. За якими критеріями у моделі Дж. Беррі розрізняються стратегії інтеграції та асиміляції? Яка роль «державного очікування» приймаючого суспільства у виборі стратегії за Р. Бурісом?
2. Проаналізуйте причини кризи класичного

мультикультуралізму в Європі на початку XXI століття. Чому інтеркультуралізм вважається більш динамічним та ефективним підходом?

3. Порівняйте концепцію французької республіканської секулярності (*Laïcité*) та німецьку прагматичну модель інтеграції. Які комунікативні бар'єри та ризики приховані в кожній з них?
4. Які зміни відбулися у шведській національній стратегії інтеграції під впливом міграційних викликів останнього десятиліття та підписання Угоди Тіде?
5. Обґрунтуйте значення принципу «1+2» для когнітивного розвитку особистості. Як володіння кількома мовами впливає на рівень ксенофобії?
6. Проаналізуйте діяльність телеканалу *Arte* та платформи *VoxEurop*. Яким чином вони сприяють формуванню єдиної європейської публічної сфери?
7. Охарактеризуйте перехід від етапу «мінімізації» до етапу «прийняття» за моделлю М. Беннетта. Чому цей крок є найскладнішим психологічним бар'єром у розвитку чутливості?
8. Що таке «когнітивний злам» у контексті дезінформаційних операцій? Проаналізуйте кейс «дівчинки Лізи» (2016 р.) як приклад такої маніпуляції.
9. Яким чином Закон про цифрові послуги (DSA) ЄС впливає на зниження рівня поляризації в онлайн-середовищі?
10. Як рамка компетентностей демократичної культури Ради Європи (RFCDC) інтегрує когнітивні, афективні та

поведінкові аспекти у підготовці сучасних фахівців?

Рекомендована література:

1. Berry, J. W. Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(6), 2005. P. 697–712.
2. Bourhis, R. Y., Moise, L. C., Perreault, S., & Senecal, S. Towards an interactive acculturation model: A social psychological approach. *International Journal of Psychology*, 32(6), 1997. P. 369-386.
3. Council of Europe. White Paper on Intercultural Dialogue: "Living Together As Equals in Dignity". Strasbourg: Council of Europe, 2008. [Ел. ресурс]: https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white_paper_final_rev_en.pdf
4. Bennett, M. J. A developmental model of intercultural sensitivity. *International encyclopedia of intercultural communication*, 2017. P. 1–10.
5. Garcea, E. A. A. European Perspectives on Intercultural Communication. *European Journal of Intercultural Studies*, 9(1), 1998. P. 25–40.
6. Habermas, J. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Cambridge, MA: MIT Press, 1998. 320 p.
7. Pariser, E. *The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think*. New York: Penguin Press, 2011. 272 p.
8. European Commission. *European Democracy Action Plan*, COM(2020) 790 final. Brussels, 2020. [Ел. ресурс]:

https://ec.europa.eu/info/files/communication-european-democracy-action-plan_en

9. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018. Vol. 1-3.
10. Панченко Т. В. Європейська ідентичність: ліберально-демократична та ізоляціоністська перспективи. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія Питання політології, № 49. 2011. С. 191–196.

Зовнішня стратегія Європейського Союзу щодо культури

1. *Еволюція та нормативно-правова база зовнішньої культурної стратегії ЄС: від внутрішньої інтеграції до глобального впливу.*
2. *Потенціал культури та креативності для сталого соціально-економічного розвитку: економіка вражень та локальний прогрес.*
3. *Сприяння миру та протидія радикалізації через міжкультурний діалог: психологічні та соціальні механізми.*
4. *Зміцнення співпраці у сфері збереження культурної спадщини: від протидії контрабанді до постконфліктної відбудови.*
5. *Виклики, оцінка ефективності та майбутні напрямки стратегії: деколонізація, Новий європейський Баугауз та кризові сценарії.*

У сучасній системі міжнародних відносин Європейський Союз дедалі частіше використовує культуру не просто як сферу мистецтва, збереження старожитностей чи естетичного самовираження, а як потужний інструмент «м'якої сили» (soft power) та невід'ємну складову своєї зовнішньої політики. Концепція «м'якої сили», введена американським політологом Джозефом Наєм, передбачає здатність досягати бажаних результатів у міжнародних відносинах через привабливість власної культури, політичних ідеалів та програм, а не через примус чи

фінансовий підкуп. Європейський Союз пішов ще далі, трансформуючи цю концепцію у політику «розумної сили» (smart power) та рівноправних культурних відносин, які відкидають формат класичної державної пропаганди на користь співтворчості.

Зовнішня культурна стратегія ЄС — це комплексний підхід, спрямований на використання культури і креативності для досягнення ширших геополітичних та соціальних цілей на світовій арені: від сприяння сталому розвитку та взаєморозумінню до розв'язання конфліктів і побудови сталого миру.

Історично зародження Європейського Союзу було пов'язане переважно з економічною інтеграцією та гарантуванням безпеки (починаючи з Декларації Шумана 1950 року щодо вугілля та сталі). Проте з часом прийшло глибоке усвідомлення, що спільна колективна ідентичність та спільні гуманістичні цінності є не менш важливими для єдності, ніж спільний ринок чи відкриті кордони. Переломним моментом стало підписання Маастрихтського договору у 1992 році, який вперше надав ЄС юридично закріплені компетенції у сфері культури (стаття 167 Договору про функціонування ЄС). Важливо, що ця стаття поширювалася також і на відносини з третіми країнами та міжнародними організаціями. Це створило необхідну правову основу для активної культурної дипломатії за межами Європи.

Сьогоднішня стратегія ЄС у сфері міжнародних культурних відносин будується на трьох фундаментальних

стовпах (цілях): підтримка культури як рушія соціально-економічного розвитку, використання міжкультурного діалогу для забезпечення миру, та глобальна співпраця заради збереження культурної спадщини.

Еволюція та нормативно-правова база зовнішньої культурної стратегії ЄС

Зовнішня культурна політика ЄС не виникла миттєво; це результат поступової кристалізації ідей, подолання бюрократичних бар'єрів та тривалого пошуку консенсусу між державами-членами у низці ключових стратегічних документів. Довгий час культурна дипломатія вважалася виключною прерогативою національних держав (як-от Франції чи Німеччини), проте глобальні виклики змусили ЄС шукати спільний, об'єднаний голос.

Фундаментальним документом у цій сфері є **Спільне комюніке Європейської Комісії та Європейської служби зовнішньої дії (ЄСЗД) "На шляху до стратегії ЄС у сфері міжнародних культурних відносин" (2016 рік)**. Цей документ, створений за активної підтримки тодішньої Високої представниці ЄС із закордонних справ Федеріки Могеріні, став першим комплексним політичним текстом, який чітко артикулював намір поставити культуру в центр міжнародної діяльності ЄС. Комюніке проголосило відмову від односторонньої демонстрації європейської культури (cultural showcasing) на користь розбудови довготривалих партнерств та принципу «рівний рівному».

Того ж 2016 року була ухвалена **Глобальна стратегія**

зовнішньої та безпекової політики ЄС, яка офіційно визначила культурну дипломатію як нову та надзвичайно перспективну сферу для спільних зовнішніх дій. Вона визнала, що в епоху гібридних загроз та інформаційних війн культурна стійкість є частиною загальної безпеки.

Логічним продовженням стала **Нова європейська програма дій у сфері культури (2018 рік)**. Вона суттєво розширила стратегічні рамки, закріпивши розуміння того, що культура робить потужний позитивний внесок не лише у внутрішнє європейське суспільство (через соціальну згуртованість), але й безпосередньо впливає на ефективність міжнародних відносин. Ця програма визначила нові методи роботи з державами-членами, неурядовими організаціями та міжнародними партнерами.

Операційна діяльність у цій сфері регулюється **Робочими планами з питань культури** (зараз діє план на 2023-2026 роки), які ухвалюються Радою ЄС. Вони визначають конкретні пріоритети на найближчі роки, враховуючи актуальні політичні, екологічні та соціальні виклики (наприклад, подолання наслідків пандемії чи підтримку українського культурного сектору).

Окрему, надзвичайно важливу роль у цій архітектурі відіграє **EUNIC (Мережа національних інститутів культури Європейського Союзу)**. Вона об'єднує такі організації, як Гете-Інститут (Німеччина), Французький інститут, Інститут Сервантеса (Іспанія) та Британську раду (до Brexit, а нині в статусі партнера). EUNIC діє як міст між інституціями ЄС та національними урядами, дозволяючи реалізовувати спільні

європейські проекти «на місцях» через мережу своїх представництв у понад 100 країнах світу, забезпечуючи так звану синергію європейських зусиль.

Потенціал культури та креативності для сталого соціально-економічного розвитку

Перша ключова ціль стратегії базується на прагматичному визнанні того факту, що культурні та креативні індустрії (ККІ) — до яких належать архітектура, кінематограф, дизайн, мода, музика, видавнича справа та розробка відеоігор — є потужними рушіями економічного зростання, інновацій та створення високооплачуваних робочих місць. Культура розглядається не як сфера, що постійно потребує державних дотацій, а як самостійний, динамічний сектор економіки з високою доданою вартістю.

Світова торгівля креативними продуктами демонструє стійке зростання навіть у періоди глобальних економічних криз, багато в чому завдяки цифровізації контенту. Тому ЄС активно підтримує культурні індустрії у країнах-партнерах, розглядаючи це як прямий внесок у досягнення Цілей сталого розвитку ООН (SDGs), зокрема цілей щодо подолання бідності, гідної праці, економічного зростання та сталого розвитку міст.

Напрямки економічної та соціальної підтримки

- **Підтримка культурних і креативних індустрій (ККІ) у країнах, що розвиваються**
ЄС надає масштабне фінансування через програму "Креативна Європа" (Creative Europe), яка відкрита не

лише для членів ЄС, а й для країн-кандидатів та країн політики сусідства (включаючи активну участь України). Для регіонів Глобального Півдня діють специфічні ініціативи. Наприклад, програма **ACP-EU Culture Programme** (з бюджетом у десятки мільйонів євро) спрямована на фінансову підтримку та розвиток культурного підприємництва у країнах Африки, Карибського басейну та Тихоокеанського регіону, допомагаючи місцевим творцям уникати залежності від іноземних грантів і вибудовувати стійкі бізнес-моделі.

- **Розвиток навичок, захист авторських прав та підприємництво**

Креативна ідея не може стати економічним рушієм без належного менеджменту. Тому ЄС фінансує тренінги, інкубатори, воркшопи та менторські програми для митців і культурних менеджерів у країнах-партнерах. Мета — навчити їх керувати бізнес-процесами, залучати інвестиції, розуміти тонкощі захисту інтелектуальної власності в цифрову епоху та успішно виводити свої продукти (музику, кіно, крафтовий дизайн) на міжнародні ринки без посередників.

- **Сталий культурний туризм та збереження автентичності**

ЄС глибоко усвідомлює, що культурна та природна спадщина багатьох країн поза межами Європи є їхнім головним економічним ресурсом. Підтримка проєктів,

які поєднують збереження автентичності з розвитком туристичної інфраструктури, дозволяє генерувати доходи безпосередньо для місцевих громад. Важливим акцентом тут є *сталість* — уникнення масового, руйнівного туризму (overtourism) на користь екологічних та культурно відповідальних практик.

- **Соціальний прогрес, урбаністика та інклюзія**
Культурні ініціативи використовуються як інструмент вирішення гострих соціальних проблем. Наприклад, спільні мистецькі проекти сприяють гендерній рівності, розширюють права маргіналізованих груп, підтримують ментальне здоров'я молоді в кризових регіонах та сприяють інтеграції мігрантів.

Хоча виміряти прямий зовнішній макроекономічний ефект від культурних інвестицій буває складно, ЄС спирається на власний успішний внутрішній досвід культурної економіки та урбаністичної ревіталізації. Класичним прикладом є феномен "**Ефекту Більбао**" в Іспанії, де будівництво філії музею Гуггенхайма перетворило депресивне, кризове індустріальне місто на світовий центр культурного туризму та дизайну. Подібний ефект спостерігався у Ліверпулі (статус Європейської столиці культури у 2008 році спричинив довгостроковий економічний бум та зміну іміджу міста). Цей досвід ЄС намагається адаптувати та експортувати у партнерські країни, допомагаючи перетворювати занедбані індустріальні чи історичні зони на креативні хаби.

Сприяння миру та протидія радикалізації через міжкультурний діалог

Друга ключова мета стратегії переводить культуру з площини суто мистецької чи економічної у площину безпеки, превентивної дипломатії та соціальної психології. ЄС розглядає відкритий, рівноправний та поважний міжкультурний діалог як потужний «антидот» проти радикалізації, екстремізму та мови ворожнечі.

Радикалізація часто виникає там, де молодь стикається з кризою ідентичності, відчуженням від суспільства та відсутністю перспектив. У світі, де збройні конфлікти дедалі частіше мають етнічне, релігійне чи соціокультурне підґрунтя, культура створює безпечний, нейтральний простір для взаємодії. Вона дозволяє людям побачити "Іншого" не як ворога, а як партнера по спільному творчому процесу, руйнуючи дегуманізуючі стереотипи.

Ініціативи та програми для побудови миру:

- **Європейські простори культури (European Spaces of Culture).** Це флагманська, інноваційна ініціатива, яку реалізує мережа EUNIC за підтримки Єврокомісії. Вона тестує нові моделі співпраці між європейськими та місцевими культурними організаціями за межами ЄС. Головна інновація полягає у відмові від одностороннього імпорту європейської культури. Натомість акцент робиться на спільному створенні (co-creation). Прикладами є проекти у Західній Африці (Urban Cult Lab Africa), які об'єднують урбаністів і

митців, або платформа «Архіпелаг» у Боснії і Герцеговині, яка працює з архівами воєнних документальних матеріалів для колективного осмислення травматичного минулого та примирення розділених громад.

- **Програма EU4Culture.** Ця ініціатива з багатомільйонним бюджетом спеціально розроблена для країн Східного партнерства (включно з Україною, Грузією, Молдовою, Вірменією та Азербайджаном). Важлива особливість програми полягає в тому, що вона спрямована на посилення культурних стратегій *нестоличних*, регіональних міст (наприклад, підтримка Рівного, Вінниці чи Полтави в Україні). Це запобігає культурній маргіналізації провінцій, створює локальні креативні екосистеми та запобігає масовому відтоку талановитої молоді до столиць або за кордон.
- **Платформа культурних відносин (Cultural Relations Platform).** Це глобальний експертний хаб, що фінансується ЄС. Він не лише об'єднує культурних діячів з усього світу для обміну досвідом, а й надає серйозну аналітичну підтримку інституціям ЄС. Платформа допомагає політикам розуміти культурну динаміку у крихких (post-conflict) регіонах. Зокрема, платформа проводила глибокі дослідження впливу пандемії COVID-19 на міжнародні культурні зв'язки, допомагаючи адаптувати політику ЄС до нових реалій.
- **Ініціатива ЄС з розбудови миру (EU Peacebuilding Initiative).** Програма, що діє, зокрема, в регіоні

Близького Сходу (наприклад, в ізраїльсько-палестинському контексті). Вона підтримує проекти громадянського суспільства, які за допомогою спільних культурних практик — створення спільних оркестрів, театральних постановок, документального кіно — намагаються налагодити базовий людський діалог між ворогуючими спільнотами, пробиваючи стіни пропаганди та створюючи емоційні передумови для сталого політичного вирішення конфліктів.

Головний принцип цих програм полягає в тому, що ЄС не намагається «нав'язати» європейську культуру як вищу чи домінуючу. Завдання дипломатії — створити майданчики для синергії, де фундаментальні цінності людської гідності, свободи слова та прав людини засвоюються природним шляхом через практичну, щоденну взаємодію та спільну творчість.

Зміцнення співпраці у сфері збереження культурної спадщини

Третім, критично важливим стовпом зовнішньої стратегії є захист і просування світової культурної спадщини, яка охоплює як матеріальні об'єкти (архітектура, археологічні пам'ятки, музейні колекції), так і нематеріальні явища (ремесла, мови, усні традиції). ЄС розглядає спадщину як спільний, невідновлюваний ресурс людства, який сьогодні є надзвичайно вразливим перед обличчям збройних конфліктів, кліматичних змін, масового туризму та нелегальної торгівлі.

Механізми та стратегічні партнерства

Фінансові та інституційні інструменти. Для країн розширення, таких як Західні Балкани та Туреччина, ключовим є Інструмент передвступної допомоги (IPA). Він фінансує масштабні реставраційні роботи, створення цифрових кадастрів пам'яток та археологічні дослідження. Крім того, активно використовуються програми інституційного обміну досвідом TAIEX та Twinning. У рамках цих програм європейські державні експерти з управління архівами, реставратори та музейні менеджери проводять місяці у країнах-партнерах, навчаючи своїх колег сучасним технологіям збереження фондів.

Боротьба з нелегальним обігом (культурною контрабандою). Крадіжка культурних цінностей з музеїв та варварське розграбування археологічних пам'яток (так звана діяльність "чорних археологів", особливо інтенсивна в зонах конфліктів на Близькому Сході та в Північній Африці) перетворилися на потужне джерело фінансування міжнародного тероризму та організованої злочинності. Виконуючи резолюції Ради Безпеки ООН, ЄС запровадив жорсткі регламенти щодо імпорту культурних цінностей, посилює підготовку своїх митників та активно допомагає країнам-партнерам (через технологічне забезпечення) створювати цифрові реєстри артефактів для швидкого реагування по лінії Інтерполу.

Стратегічна співпраця з ЮНЕСКО. Це найважливіше багатостороннє партнерство ЄС у даній сфері. ЄС надає значне цільове фінансування ЮНЕСКО для стабілізації та

термінового захисту пам'яток у зонах складних надзвичайних ситуацій. Знаковими прикладами є проекти в Іраку (ініціатива "Відродити дух Мосула" після руйнувань, завданих ІДІЛ), Сирії, Ємені та Лівії. Спільні зусилля спрямовані не лише на відбудову каміння, а й на повернення життя в історичні центри. Також спільно розробляються навчальні модулі для суддів та правоохоронців щодо розслідування злочинів проти культурної спадщини.

Співпраця з Радою Європи. ЄС глибоко поділяє принципи Фароської конвенції Ради Європи (Конвенції про цінність культурної спадщини для суспільства), яка наголошує, що спадщина важлива насамперед для людей і громад, які нею опікуються. ЄС та Рада Європи спільно організовують масштабні «Дні європейської спадщини», які сьогодні вийшли далеко за географічні межі ЄС, залучаючи мільйони громадян до дослідження локальної історії. Вони також спільно підтримують "Компендіум культурної політики та тенденцій" — масштабну базу даних для аналітичного моніторингу культурного законодавства в регіоні.

Окремо слід відзначити, що захист спадщини у зонах збройних конфліктів став одним із найважливіших безпекових і зовнішньополітичних пріоритетів ЄС. Світ побачив, що руйнування пам'яток (як це робили терористичні організації у Пальмірі чи Тімбукту, або як це систематично і цілеспрямовано роблять російські окупаційні війська в Україні) — це не просто супутній збиток від бойових дій. Це свідомий акт «культурного чищення»

(cultural cleansing), спроба стерти національну та культурну ідентичність цілих народів. Тому підтримка України у документуванні руйнувань, захисті колекцій та підготовці до повоєнної реставрації стала невід'ємною частиною сучасної культурної стратегії ЄС.

Виклики, оцінка ефективності та майбутні напрямки стратегії

Реалізація зовнішньої культурної стратегії ЄС є надзвичайно амбітним завданням, яке на практиці стикається з низкою об'єктивних перешкод, інституційних бар'єрів та глибоких концептуальних викликів.

Проблема інституційної координації та багатоголосся

У формуванні та реалізації зовнішньої культурної політики беруть участь Європейська Комісія, Європейська служба зовнішньої дії, Європарламент, а також 27 суверенних держав-членів. Кожна з цих держав має власні, історично сформовані культурні інститути (Гете-Інститут, Французький інститут, Польський інститут тощо), власні зовнішньополітичні інтереси та бюджети. Знайти баланс між бажанням країн просувати власну національну культуру (і мову) та необхідністю формувати спільну, цілісну європейську позицію (Team Europe) буває дуже складно.

Ризик "Євроцентризму" та вимоги деколонізації

Через складний історичний багаж (зокрема, спадщину колоніалізму) зусилля ЄС із просування своїх цінностей, правових норм та культурних програм у країнах

Глобального Півдня часто сприймаються місцевими елітами з підозрою — як прояв неоколоніалізму, культурного імперіалізму чи нав'язування західного способу життя. Крім того, гостро стоїть питання реституції (повернення) вкрадених колонізаторами культурних цінностей з європейських музеїв до країн Африки та Азії. Це вимагає від ЄС надзвичайної делікатності, переходу від позиції «старшого брата» до справді рівноправного партнерства та визнання помилок минулого.

Вимірювання ефективності "м'якої сили"

Звітність перед платниками податків є основою європейської бюрократії. Проте оцінити ефективність культурної дипломатії класичними методами вкрай складно. Якщо будівництво мосту за кошти ЄС в Африці можна виміряти в кілометрах і тоннах вантажів, то як виміряти зростання рівня толерантності, зниження радикалізації чи підвищення довіри до Європи після проведення дворічної театральної програми чи літературного фестивалю? Це вимагає відмови від суто кількісних індикаторів (кількість проданих квитків) на користь складних соціологічних і якісних досліджень (опитування фокус-груп, аналіз соціальних мереж).

Майбутні напрямки

Аналіз стратегії, результати подолання наслідків пандемії COVID-19 та нова геополітична реальність (зокрема, війна в Україні) вказують на те, що майбутнє європейської культурної дипломатії буде зосереджено на

кількох ключових векторах:

- **Стійкість суспільств та протидія дезінформації.** Культура розглядатиметься не просто як інструмент діалогу, а як засіб розвитку критичного мислення та медіаграмотності. Це життєво необхідно для захисту демократичних суспільств від інформаційних маніпуляцій, фейкових новин та гібридних загроз з боку авторитарних режимів.
- **Інтеграція в інші стратегічні політики (Cross-cutting approach).** Культурний компонент перестане бути маргінальним і ставатиме обов'язковою, інтегрованою частиною інших глобальних ініціатив. Зокрема, ініціатива «Новий європейський Баугауз» (New European Bauhaus) поєднує культуру, естетику та архітектуру з Європейським зеленим курсом (Green Deal), пропонуючи світу нові екологічні та інклюзивні стандарти життя.
- **Місцевий рівень та дипломатія міст (Multi-level governance).** Відбудеться подальший перехід від суто міждержавних, протокольних відносин до дипломатії на рівні міст, регіонів та низових ініціатив. Європейські муніципалітети стануть ключовими акторами міжнародних культурних відносин, працюючи безпосередньо з містами-побратимами поза межами ЄС (розв'язуючи локальні урбаністичні чи екологічні проблеми через культурні інструменти).
- **Захист культурної спадщини в умовах війни.** Досвід України змушує ЄС створювати швидкі, антикризові

механізми (emergency response) для фінансової підтримки митців у зонах бойових дій, евакуації колекцій та цифрового збереження спадщини.

Запитання для самоконтролю та аналізу:

1. Яким чином Маастрихтський договір 1992 року та створення Концепції "На шляху до стратегії ЄС" (2016) змінили підхід Європейського Союзу до культури у зовнішній політиці?
2. Назвіть три основні цілі (стовпи) сучасної стратегії ЄС у сфері міжнародних культурних відносин. У чому полягає їхній прагматизм?
3. Поясніть концепцію «м'якої» та «розумної» сили (soft/smart power). Чим підхід ЄС до культурної дипломатії концептуально відрізняється від класичної державної пропаганди?
4. Як ЄС використовує підтримку культурних і креативних індустрій (KKI) для сприяння сталому економічному розвитку в країнах Глобального Півдня? Наведіть приклади (наприклад, програма ACP-EU Culture).
5. Що таке феномен «Ефекту Більбао» і як ЄС намагається адаптувати цей досвід культурної ревіталізації міст у своїй зовнішній політиці?
6. Поясніть зв'язок між розвитком культурного туризму та збереженням автентичної спадщини. Які ризики (наприклад, масовий туризм) існують у цьому процесі?

7. Що таке «міжкультурний діалог» у розумінні зовнішньої політики ЄС і чому він вважається найефективнішим несиловим інструментом боротьби з радикалізацією?
8. Проаналізуйте діяльність інноваційної ініціативи «Європейські простори культури». У чому полягає принцип співтворення (co-creation)?
9. У чому полягає стратегічне партнерство ЄС та ЮНЕСКО у сфері культурної спадщини? Наведіть приклади спільних дій у зонах збройних конфліктів (наприклад, у Мосулі).
10. Чому боротьба з нелегальним обігом (контрабандою) культурних цінностей розглядається ЄС не лише як проблема культури, але й як жорстка безпекова проблема (боротьба з тероризмом)?
11. Поясніть концептуальну проблему «євроцентризму» та виклики деколонізації (зокрема питання реституції артефактів) у контексті реалізації сучасної європейської культурної дипломатії.
12. Що таке ініціатива «Новий європейський Баугауз» і як вона поєднує культурну стратегію ЄС із кліматичними та екологічними цілями (Зеленим курсом)?

Рекомендована література:

1. European Commission & EEAS. Joint Communication: Towards an EU strategy for international cultural relations. Brussels, 2016. [Ел. ресурс]:

<https://culture.ec.europa.eu/policies/international-cultural-relations>

2. European Commission. New European Agenda for Culture. Brussels, 2018. [Ел. pecып]: <https://culture.ec.europa.eu/policies/strategic-framework-for-the-eus-cultural-policy>
3. Council of the European Union. Conclusions on an EU strategic approach to international cultural relations. 2019. [Ел. pecып]: <https://www.eunicglobal.eu/news/international-cultural-relations-of-the-eu>
4. Nye, Joseph S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. PublicAffairs, 2004.
5. ECDPM. Culture in EU development policies and external action - Briefing Note 92. 2016. [Ел. pecып]: <https://cultureactioneurope.org/wp-content/uploads/2016/08/BN-92-Culture-EU-Development-Policies-External-Action-ECDPM-2016.pdf>
6. Cultural Relations Platform. The Assessment of the Impact of COVID-19 on the Cultural and Creative Sectors in the EU's Partner Countries. 2021. [Ел. pecып]: https://www.cultureinexternalrelations.eu/wp-content/uploads/2021/02/CRP_COVID_ICR_Study-final-Public.pdf
7. European Parliament. Cultural policy in EU and external relations. EPRS At a Glance, 2022. [Ел. pecып]: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/739234/EPRS_ATA\(2022\)739234_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/739234/EPRS_ATA(2022)739234_EN.pdf)

8. UNESCO. Protecting Cultural Heritage and Diversity in Complex Emergencies for Stability and Peace. [Ел. pecыpc]: <https://en.unesco.org/themes/culture-in-emergencies/Protecting-Cultural-Heritage-and-Diversity-in-Complex-Emergencies-for-Stability-and-Peace>
9. Council of Europe. Faro Convention: Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. 2005. [Ел. pecыpc]: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention>
10. Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe. [Ел. pecыpc]: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/compendium>

Культурні фактори спілкування та егалітарна комунікація в сучасних суспільствах

1. *Основні тенденції розвитку сучасних суспільств.*
2. *Культурне розмаїття європейських суспільств і спілкування.*
3. *Культурні бар'єри спілкування в сучасних європейських суспільствах.*
4. *Егалітарна комунікація: феміністичні та гендерні дослідження в Україні.*
5. *Фактори, що впливають на міжкультурну комунікацію в сучасних суспільствах.*

Основні тенденції розвитку сучасних суспільств

Глобалізація є одним із найважливіших процесів сучасного розвитку людської цивілізації. Вона являє собою складний і всеохоплюючий процес економічного, політичного, соціального та культурного об'єднання світу, що супроводжується поглибленням взаємозалежності держав, народів і суспільств. У широкому розумінні глобалізацію розглядають як один із закономірних етапів розвитку капіталістичної економіки, який характеризується інтенсивним міжнародним обміном товарами, послугами, капіталом, технологіями, інформацією та людськими ресурсами. Водночас глобалізація охоплює не лише економічну сферу, а й політичні інститути, систему міжнародних відносин, культуру, освіту та комунікацію.

Вона може відбуватися як на рівні окремих держав і регіонів, так і в глобальному масштабі, поступово формуючи єдиний світовий соціальний простір.

Важливою складовою глобалізаційних процесів є поширення міжнародних демократичних організацій, розвиток світових економічних інститутів і міжнародного права, що сприяють розширенню співпраці між країнами. Одночасно одним із визначальних механізмів глобалізації виступає уніфікація, тобто створення єдиних стандартів, правил, моделей поведінки та організації суспільного життя. Уніфікація забезпечує спрощення міжнародної взаємодії, розвиток світової економіки та комунікації, однак водночас створює ризики втрати культурної, мовної, релігійної й комунікативної самобутності окремих народів. Саме тому глобалізація часто пов'язується із процесами вестернізації, тобто поширенням західних культурних цінностей, моделей поведінки та способу життя на інші регіони світу.

Вперше термін «глобалізація» почали використовувати ще в середині XIX століття для позначення активного розвитку міжнародної торгівлі. У сучасному значенні поняття набуло поширення після виходу статті Теодора Левітта «Globalization of Markets» (1983), у якій автор описував формування єдиного світового ринку товарів і послуг. Значний внесок у дослідження глобалізації зробив також соціолог Роланд Робертсон, який наголошував, що глобальне та локальне не є взаємно протилежними явищами. На його думку, глобалізація

завжди реалізується через локальні форми культури та суспільного життя. Для позначення цього взаємозв'язку він запропонував поняття «глокалізація», яке поєднує процеси глобалізації та локалізації й підкреслює їхню взаємозалежність.

Особливе місце у дослідженні глобалізації займає концепція Маршалла Маклюена «глобального села», викладена у праці «Галактика Гутенберга» (1962). Учений зазначав, що розвиток засобів масової комунікації долає просторові та часові бар'єри, роблячи світ більш взаємопов'язаним. Завдяки телебаченню, радіо, Інтернету та цифровим технологіям інформація миттєво поширюється між різними країнами, а події, що відбуваються в одному куточку планети, стають відомими всьому світові. Таким чином формується ефект «глобального села», у якому людство існує в єдиному інформаційному просторі.

До позитивних наслідків глобалізації належать зміцнення міжнародних зв'язків, прискорення обміну інформацією, технологіями та науковими знаннями, взаємопроникнення культур, розвиток міжнародної освіти, туризму й науки. Глобалізація сприяє швидкому поширенню інновацій, розвитку міжнародного співробітництва, координації дій під час природних катастроф, пандемій або гуманітарних криз. Крім того, вона відкриває нові можливості для міжкультурного діалогу, економічного розвитку та міжнародної мобільності населення.

Разом із тим глобалізація має і низку негативних наслідків. Однією з головних проблем є культурна уніфікація, яка може призводити до поступового зникнення традиційних культур, мов, звичаїв та комунікативних практик. Поширення однакових моделей споживання, стандартів поведінки та масової культури нерідко послаблює національну культурну ідентичність. Крім того, глобалізація може використовуватися як інструмент геополітичного впливу, економічної конкуренції та інформаційного домінування сильніших держав. Серед інших ризиків називають нерівномірний розподіл економічних вигод, зростання соціальної нерівності, екологічні проблеми та залежність окремих країн від глобальних ринків.

Одним із найпомітніших культурних наслідків глобалізації стало формування масової культури. Масова культура – це сукупність культурних продуктів, які орієнтовані на максимально широку аудиторію незалежно від її національної, соціальної чи професійної належності. Вона характеризується високим рівнем комерційної успішності, стандартизацією, доступністю та широким використанням сучасних засобів масової комунікації. Термін пов'язують із працями Макса Горькаймера та Дуайта Макдональда, який увів поняття «маскульт» в 40-х р. 20 ст. Масова культура активно розвивалася у XX столітті разом із поширенням кінематографа, телебачення, радіо, музичної індустрії, а сьогодні – цифрових платформ, соціальних мереж і стримінгових сервісів.

Основою масової культури є стандартизовані культурні продукти, які легко сприймаються більшістю населення. Часто вони будуються на використанні стереотипів, шаблонних сюжетів і впізнаваних образів. Її нерідко характеризують як культуру споживання, орієнтовану насамперед на отримання прибутку та максимальне охоплення аудиторії. Саме тому масову культуру зазвичай протиставляють елітарній, що розрахована на підготовленого глядача чи читача, та народній культурі, яка формується в межах історичних традицій певної спільноти.

Формування масової культури стало наслідком розвитку політичної демократії, індустріалізації, урбанізації, поширення загальної освіти та становлення масового виробництва. Засоби масової інформації перетворилися на головний канал поширення культурних цінностей, моделей поведінки та способу життя. Водночас масова культура істотно впливає на формування громадської думки, соціальних стереотипів і колективних уявлень про сучасний світ.

Поняття масової культури тісно пов'язане з концепцією «масової людини», запропонованою Хосе Ортегою-і-Гассетом у працях «Бунт мас» і «Дегуманізація мистецтва». Філософ характеризував «людину-масу» як особистість, схильну до конформізму, нетерпимості до альтернативних поглядів, поверхового мислення, самовпевненості та небажання до інтелектуального саморозвитку. На його думку, домінування масової людини

може негативно впливати на розвиток культури, науки та суспільства загалом.

Наступним етапом розвитку цивілізації після індустріального суспільства стало інформаційне суспільство. Цей термін використовується для позначення такого типу суспільного розвитку, у якому головними ресурсами виробництва стають інформація, знання та цифрові технології. Основи концепції інформаційного суспільства закладалися ще у працях Фріца Махлупа в 30-х рр. 20 ст., який досліджував «індустрію знань» та виділяв такі її складові, як освіта, наукові дослідження, засоби масової інформації, інформаційні технології та інформаційні послуги.

Формування інформаційного суспільства безпосередньо пов'язане з інформаційною революцією, яка охоплює процеси електронізації, комп'ютеризації, медіатизації та інформатизації всіх сфер життя. Головними продуктами виробництва стають інформація, знання, цифрові технології та інтелектуальний капітал. У сучасній економіці саме інформація дедалі частіше визначає конкурентоспроможність держав, підприємств і окремих фахівців.

Важливою складовою інформаційного суспільства є інформаційна культура, яку розуміють як сукупність усіх видів інформаційно-комунікативної діяльності та її результатів. Вона включає систему інформаційної освіти й виховання, формування цифрової грамотності, розвиток навичок пошуку, аналізу, критичної оцінки та ефективного

використання інформації. Інформаційна культура є важливою умовою соціалізації особистості, її професійного становлення та успішної інтеграції у сучасне цифрове середовище.

Концепція інформаційного суспільства тісно пов'язана з такими поняттями, як «постіндустріальне суспільство» Деніела Белла, «суспільство знань», «мережеве суспільство», «пост-фордизм» і «постмодернізм». Усі ці концепції відображають перехід людства до нового типу цивілізаційного розвитку, у якому інформація, комунікація та цифрові технології стають основними чинниками економічного зростання, культурних змін і суспільного прогресу.

Культурне розмаїття європейських суспільств і спілкування

Елементами комунікативного культурного розмаїття є вербальна та невербальна комунікація, які забезпечують процес обміну інформацією, формування взаєморозуміння між людьми та відображають культурну специфіку кожного суспільства. Саме поєднання мовних і позамовних засобів спілкування створює цілісну систему комунікації, у межах якої люди передають знання, цінності, соціальний досвід і культурні традиції. У міжкультурній взаємодії успішність комунікації залежить не лише від знання мови, а й від розуміння особливостей поведінки, норм етикету та символічних значень, притаманних різним культурам.

У європейському культурному просторі основним засобом спілкування є природні вербальні мови, тобто національні мови, які сформувалися внаслідок тривалого історичного розвитку народів під впливом політичних, соціальних і культурних процесів. Мовне різноманіття Європи є результатом багатовікового розвитку різних етносів і належить до найважливіших складових європейської культурної спадщини.

У сучасній Європі функціонують десятки державних, регіональних і міноритарних мов, що відображають культурну самобутність окремих народів. Згідно з концепцією Едварда Холла, мови можуть функціонувати в умовах висококонтекстної або низькоконтекстної культури. У висококонтекстних культурах значна частина змісту повідомлення передається через ситуацію спілкування, невербальні сигнали, попередній досвід співрозмовників та культурний контекст. Натомість у низькоконтекстних культурах основне смислове навантаження міститься безпосередньо у словах, тому повідомлення формулюються більш чітко й однозначно. Ці особливості істотно впливають на ефективність міжкультурної комунікації та можуть бути причиною непорозумінь між представниками різних культур.

Поширення глобалізаційних процесів, інтеграція європейських держав та діяльність міжнародних організацій сприяють активнішому використанню мов міжнародного спілкування, насамперед англійської. Водночас мовна карта Європи загалом зберігає свої

історично сформовані мовні ареали, а політика Європейського Союзу спрямована на підтримку багатомовності та захист мовного різноманіття.

Не менш важливою складовою культурного розмаїття є невербальна комунікація. На відміну від вербального мовлення, вона значною мірою залежить від культурного контексту й нерідко є складнішою для інтерпретації представниками інших культур. Один і той самий жест, міміка, дистанція між співрозмовниками або інтонація можуть мати різне значення залежно від країни, традицій чи соціальних норм. Саме тому розуміння невербальних повідомлень потребує знання культурного середовища, у якому вони виникають.

До основних видів невербальної комунікації належать:

- габітарна комунікація, що охоплює зовнішній вигляд людини, одяг, зачіску та інші елементи самопрезентації;
- кінетична комунікація, яка включає жести, міміку, пози та рухи тіла;
- паралінгвістична комунікація, що пов'язана з тембром голосу, інтонацією, темпом і гучністю мовлення;
- організація простору і часу комунікативного процесу, яка визначає допустиму дистанцію між співрозмовниками, особливості використання часу та правила взаємодії;
- а також опредметнена форма невербальної комунікації, що охоплює символіку предметів,

архітектури, інтер'єру, кольорів, подарунків та інших матеріальних елементів культури.

Важливу роль у формуванні сучасного культурного розмаїття європейських суспільств відіграють міжнародні міграційні процеси. Масове переселення населення сприяє появі багатомовного середовища, взаємодії різних культурних традицій та поширенню нових моделей комунікації. Особливо інтенсивними міграційні процеси стали у 2022–2023 роках, коли рівень міграції в країнах Європи досяг найвищих показників за останні десятиліття. Основними причинами цього стали військові конфлікти, насамперед повномасштабна війна в Україні, наслідки пандемії COVID-19, а також гостра нестача висококваліфікованих працівників у багатьох країнах Європейського Союзу.

За статистичними даними, у країнах Європейського Союзу проживає близько 23,8 мільйона мігрантів, які не є громадянами держав-членів ЄС, що становить приблизно 5,3 % від загальної чисельності населення Союзу. Переважна більшість із них мешкає у Німеччині, Іспанії, Франції та Італії. Такі демографічні зміни значно впливають на мовне та культурне різноманіття європейських суспільств, стимулюють розвиток міжкультурного діалогу, але водночас висувають нові вимоги до формування міжкультурної компетентності, толерантності та ефективної комунікації між представниками різних культур.

Культурні бар'єри спілкування в сучасних європейських суспільствах

Конфлікт культур є одним із найскладніших явищ у сфері міжкультурної комунікації. Під ним розуміють конфлікт, в основі якого лежать відмінності у культурних цінностях, нормах, традиціях, мовних особливостях, релігійних переконаннях, способах мислення та поведінки людей. Такі конфлікти можуть виникати як між представниками різних культур, так і всередині однієї культури чи субкультури, коли різні соціальні групи мають несумісні уявлення про належну поведінку, моральні принципи або суспільні цінності. Особливістю культурних конфліктів є те, що вони часто мають прихований характер і виходять далеко за межі окремих суперечок, впливаючи на політичні, соціальні та економічні процеси. У багатьох випадках саме культурні розбіжності стають підґрунтям політичних конфліктів, а іноді значно ускладнюють їх врегулювання.

Найрадикальнішими проявами культурних конфліктів є геноцид, етнічні чистки, насильницька асиміляція населення, дискримінація за національною або релігійною ознакою та переслідування етнічних меншин. Такі явища супроводжуються порушенням прав людини, руйнуванням культурної спадщини та вимушеною міграцією населення. Історія XX і XXI століть демонструє, що культурні конфлікти можуть мати довготривалий характер і залишати глибокі соціальні наслідки навіть після завершення воєнних дій.

Основою культурних конфліктів часто є недостатнє знання іншої культури, спрощені або стереотипні уявлення про неї, незнання історії, традицій, мови чи системи цінностей іншого народу. У міжкультурному спілкуванні нерідко виникають ситуації, коли поведінка представників іншої культури оцінюється через власні культурні стандарти. Це призводить до нерозуміння, виникнення упереджень, формування негативних оцінок і недовіри. Подолання культурних конфліктів потребує розвитку міжкультурної компетентності, толерантності, емпатії, готовності до діалогу та усвідомлення цінності культурного різноманіття.

Культурні конфлікти тісно пов'язані з поняттям аномії. Американський соціолог Роберт Мертон розглядав аномію як стан, що виникає внаслідок конфлікту між соціально схваленими культурними цілями та доступними засобами їх досягнення. У таких умовах люди можуть втрачати довіру до суспільних норм, що створює передумови для соціальної напруженості, девіантної поведінки та міжгрупових конфліктів. Таким чином, культурні суперечності нерідко поєднуються із соціальними й економічними проблемами.

Одним із найважливіших чинників міжкультурної комунікації є релігійні бар'єри. Європейський простір історично характеризується полірелігійністю, оскільки на його території співіснують різні релігійні традиції та конфесії (серед яких домінують різні варіанти християнства – 71,6% населення ЄС). Домінуюче місце займає християнство, представлене католицизмом, православ'ям і

протестантизмом, однак значного поширення набули також іслам, юдаїзм, буддизм, індуїзм та інші східні релігійні вчення, а також численні новітні релігійні рухи. Така різноманітність сприяє культурному взаємозбагаченню, але водночас може породжувати непорозуміння та конфлікти.

Релігійні конфлікти виникають як між окремими віруючими, так і між релігійними громадами чи церковними організаціями. Вони мають соціальний характер, оскільки релігія впливає не лише на духовне життя людини, а й визначає моральні цінності, норми поведінки, традиції, сімейні відносини та суспільні інститути. Нетерпимість до інших конфесій, релігійний фанатизм або використання релігійних переконань у політичних цілях можуть суттєво ускладнювати міжкультурну взаємодію. Тому важливою умовою конструктивної комунікації є міжрелігійний діалог, взаємна повага та свобода віросповідання.

Ще одним чинником, який впливає на міжкультурну комунікацію, є світоглядні бар'єри. Світогляд є цілісною системою поглядів людини на світ, суспільство, природу, власне місце в ньому та сенс життя. Він формується під впливом історичної епохи, регіону проживання, соціокультурного середовища, рівня освіти, розвитку науки, сімейного виховання, особистого досвіду та інформаційного простору. Світогляд знаходить своє відображення у знаннях, моральних принципах, цінностях, переконаннях, стереотипах і моделях поведінки.

Світогляд тісно пов'язаний із картиною світу, ментальністю, культурною ідентичністю та ідеологією. Він не є незмінним, а постійно трансформується під впливом розвитку науки, освіти, засобів масової інформації та міжкультурних контактів. Саме тому сучасні інформаційні технології значною мірою впливають на зміну світоглядних орієнтирів людини. У процесі міжкультурної комунікації різниця світоглядних моделей може спричиняти труднощі у взаєморозумінні навіть за відсутності мовного бар'єра.

Традиційно виділяють кілька історичних типів світогляду: міфологічний, релігійний, філософський і науковий. Окремо дослідники розглядають повсякденний світогляд, який формується в процесі щоденного життєвого досвіду. Американський політолог Семюел Гантінгтон у своїй концепції «зіткнення цивілізацій» стверджував, що головні конфлікти майбутнього виникатимуть не через економічні чи політичні суперечності, а внаслідок принципових відмінностей світоглядно-ціннісних моделей різних цивілізацій.

Важливими бар'єрами міжкультурної комунікації виступають також етнічні та соціально-класові відмінності. Європа історично є багатонаціональним регіоном, а процеси глобалізації та міжнародної міграції ще більше збільшили її етнічне різноманіття. Етнічна група є стійкою історично сформованою соціальною спільнотою людей, яка має спільне походження, культуру, мову, традиції та історичну пам'ять. Саме етнічна належність часто виступає

важливою складовою особистої та колективної ідентичності.

На території Європи сформувалося кілька основних зон етнополітичних конфліктів:

До першої належить Центральна Європа, де конфлікти були пов'язані з розпадом Югославії, війною в Боснії і Герцеговині та ситуацією навколо Косова.

Друга зона охоплює простір, пов'язаний із зовнішньою політикою Росії щодо України, Грузії, Молдови та Білорусі, включаючи Придністровський конфлікт, російсько-грузинську війну та повномасштабну агресію Росії проти України.

Третю зону становлять конфлікти на Північному Кавказі, а четверту – Південний Кавказ, де тривалий час існували етнополітичні суперечності між Азербайджаном і Вірменією, а також конфлікти за участю Грузії. Подібні конфлікти мають не лише політичне, а й культурне підґрунтя, оскільки поєднують історичні, мовні, релігійні та етнічні чинники.

Важливу роль у міжкультурній комунікації відіграють стереотипи. Вони є спрощеними, схематизованими та загальноприйнятими уявленнями про окремі соціальні групи, народи чи явища, які формуються в процесі соціалізації людини. Теорію соціальних стереотипів розробив американський дослідник Волтер Ліппманн у праці «Громадська думка» (1922). На його думку, стереотипи допомагають людині швидко орієнтуватися у складному соціальному світі, однак водночас спрощують

реальність і можуть породжувати упередження та дискримінацію.

Стереотипи виконують як позитивні, так і негативні функції. Вони полегшують процес категоризації інформації, дозволяють швидше оцінювати нові ситуації та прогнозувати поведінку інших людей. Проте надмірна залежність від стереотипного мислення часто призводить до хибних висновків, формування забобонів, міжетнічної напруженості та комунікативних бар'єрів. У міжкультурній комунікації найбільший вплив мають етнічні, расові, релігійні, гендерні та соціально-класові стереотипи, які можуть визначати ставлення до представників інших культур ще до початку безпосереднього спілкування.

Таким чином, культурні конфлікти, релігійні, світоглядні, етнічні та соціальні бар'єри, а також система стереотипів є важливими чинниками, що визначають характер міжкультурної комунікації. Подолання цих бар'єрів можливе завдяки розвитку міжкультурної компетентності, відкритості до діалогу, взаємній повазі, критичному мисленню та усвідомленню цінності культурного різноманіття як основи мирного співіснування сучасного суспільства.

Егалітарна комунікація: феміністичні та гендерні дослідження в Україні

Фемінізм є одним із найвпливовіших суспільно-політичних і соціокультурних рухів сучасності, спрямованим на досягнення рівних прав, можливостей і свобод для жінок

і чоловіків. У широкому розумінні фемінізм об'єднує різноманітні політичні, громадські та інтелектуальні течії, які прагнуть усунути гендерну дискримінацію, подолати сексизм і забезпечити рівний доступ усіх людей до освіти, праці, політичної участі, економічних ресурсів та суспільного життя незалежно від статі.

У словниках поняття «фемінізм» визначається як суспільно-політичний рух за зрівняння жінок у правах із чоловіками та боротьбу з проявами дискримінації. Сучасні наукові визначення розглядають його значно ширше – як систему ідей, соціальних практик і політичних програм, спрямованих на досягнення фактичної, а не лише формальної рівності. Фемінізм виходить із того, що проголошення рівності у законодавстві саме по собі не гарантує рівних можливостей у повсякденному житті, тому необхідно аналізувати механізми, які відтворюють нерівність у різних сферах суспільства.

Історія феміністичного руху налічує понад півтора століття. Його становлення пов'язане з боротьбою жінок за право на освіту, власність, участь у виборах, доступ до професійної діяльності та можливість брати участь у прийнятті суспільно важливих рішень. Упродовж розвитку фемінізму його цілі розширювалися: від боротьби за юридичну рівність до дослідження причин гендерної нерівності, соціальних ролей, культурних стереотипів і механізмів дискримінації.

Попри значний розвиток гендерних досліджень, навколо фемінізму існує чимало міфів. Одним із

найпоширеніших є твердження, що фемінізм є лише сучасною модною тенденцією. Насправді цей рух виник задовго до сучасності й має тривалу історію боротьби за громадянські права. Іншим поширеним стереотипом є уявлення про те, що всі феміністки однакові, є агресивно налаштованими до чоловіків або не змогли реалізуватися в особистому житті. Такі твердження не мають наукового підґрунтя й базуються на соціальних упередженнях. Феміністичний рух об'єднує людей різного віку, професій, політичних поглядів і сімейного статусу.

Не менш поширеним є міф про те, що фемінізм спрямований проти чоловіків. Насправді більшість сучасних феміністичних концепцій виступає не проти певної статі, а проти дискримінаційних суспільних практик і нерівності. Учасниками феміністичного руху можуть бути як жінки, так і чоловіки, які підтримують принципи рівноправності та поваги до людської гідності. Також нерідко висловлюється думка, що фемінізм не є актуальним для українського суспільства. Однак статистичні дані свідчать про існування гендерних диспропорцій у сфері праці, політичного представництва, оплати праці та розподілу домашніх обов'язків, що підтверджує актуальність гендерної проблематики.

Сучасний фемінізм не є однорідним. Існує кілька його основних напрямів. Ліберальний фемінізм зосереджується на забезпеченні рівних юридичних прав і можливостей шляхом реформування законодавства та державної політики. Марксистський, соціалістичний та

анархічний фемінізм пов'язують гендерну нерівність із економічними відносинами та соціальною структурою суспільства. Культурний фемінізм або фемінізм відмінностей наголошує на цінності жіночого досвіду та особливостей жіночої культури. Радикальний фемінізм аналізує патріархальні механізми влади та їхній вплив на різні сфери життя. Інтерсекційний або чорний фемінізм звертає увагу на поєднання різних форм дискримінації – за статтю, расою, етнічним походженням, соціальним статусом чи іншими ознаками. Постфемінізм, постструктуралістський і трансгендерний фемінізм досліджують питання гендерної ідентичності, множинності соціальних ролей і трансформації сучасного суспільства.

Важливим напрямом сучасної гуманітарної науки стали гендерні дослідження. Гендер розглядається як соціальна стаття, тобто система суспільно сформованих ролей, очікувань і моделей поведінки, які пов'язують із жінками та чоловіками. На відміну від біологічної статі, гендер є соціокультурною категорією, що формується під впливом виховання, освіти, культури, традицій, медіа та суспільних інститутів. Гендерна ідентичність є одним із базових елементів особистості поряд із національною, етнічною, расовою, віковою, професійною та соціальною ідентичністю.

Необхідність дослідження гендерної проблематики має кілька важливих підстав. Насамперед це логіко-прагматична підстава. В Україні чисельність жінок і чоловіків є близькою до паритетного співвідношення, тому

ефективне функціонування економіки, державного управління та суспільних інститутів можливе лише за умов повноцінної участі обох статей. Половину виборців, працівників, платників податків і споживачів становлять жінки, тому їхня участь у процесах ухвалення рішень є необхідною умовою демократичного розвитку країни. Йдеться не лише про формальне закріплення рівності в Конституції, а й про створення реальних можливостей для професійної самореалізації.

Попри законодавче закріплення принципу рівності, в Україні зберігається низка проявів соціальної та економічної нерівності. Одним із найпомітніших є гендерний розрив в оплаті праці. За статистичними даними, середній рівень заробітної плати жінок залишається нижчим, ніж у чоловіків. Найбільші відмінності спостерігаються у промисловості (32%), фінансовій сфері (29%), культурі, спорті, сфері розваг (34%), комунальних та індивідуальних послугах (30%). Такі відмінності пояснюються не лише різницею у професіях, а й явищем вертикальної сегрегації, коли жінки рідше займають керівні посади, мають менше можливостей для кар'єрного зростання або представлені на нижчих рівнях управління.

Вертикальна сегрегація простежується і в політичному житті. Якщо у Верховній Раді України першого скликання жінки становили лише близько 2,5% депутатського корпусу, то у Верховній Раді IX скликання їхня частка перевищила 20%. Значною мірою цьому сприяло запровадження механізмів гендерного квотування під час

формування виборчих списків. Попри позитивну динаміку, рівень представництва жінок у політичному керівництві ще не відповідає принципам повної рівності.

Не менш важливою є етико-моральна підстава гендерних досліджень. Кожна людина має право на повагу до власної гідності, свободу вибору професії, можливість реалізовувати свої здібності та брати участь у суспільному житті без дискримінації. Реалізація прав одних громадян не повинна здійснюватися за рахунок обмеження прав інших. Гендерна справедливість є одним із критеріїв демократичного розвитку держави та показником рівня захисту прав людини.

Серед сучасних гендерних проблем в Україні залишаються домашнє насильство, гендерно зумовлене насильство, проституція, торгівля людьми, експлуатація, окремі аспекти сурогатного материнства, а також прояви сексизму. Сексизм проявляється у дискримінаційному ставленні до людини через її стать або гендер, використанні принизливих висловлювань, нерівному ставленні під час працевлаштування, просування по службі чи представлення в засобах масової інформації. Подолання цих явищ потребує не лише законодавчих змін, а й формування нової культури взаємної поваги та відповідальності.

Гуманістична підстава гендерних досліджень полягає у забезпеченні умов для повної самореалізації кожної людини. Демократичне суспільство зацікавлене у тому, щоб громадяни незалежно від статі могли реалізовувати свій потенціал у професійній діяльності,

науці, освіті, культурі, державному управлінні та підприємництві. Саме тому важливу роль відіграє гендерно чутлива державна політика, розвиток інклюзивної освіти та створення рівних можливостей для всіх членів суспільства.

Вагомий внесок у поширення знань про гендерну рівність здійснюють спеціалізовані освітні та медійні проекти. Одним із найвідоміших українських ресурсів є «Гендер в деталях», започаткований у 2016 році за підтримки Фонду імені Гайнріха Бьоля в Україні. Проект поєднує наукові дослідження, аналітичні матеріали, бібліотеку джерел та платформу для суспільного діалогу щодо гендерної проблематики. Його діяльність спрямована на популяризацію сучасних наукових знань і розвиток критичного мислення.

Важливим інформаційним майданчиком також є кампанія «Повага», створена у 2014 році. Вона займається моніторингом проявів сексизму в політиці та засобах масової інформації, проводить освітні заходи, інформаційні кампанії та сприяє підвищенню рівня обізнаності суспільства щодо проблем гендерної дискримінації.

Значну роль у розвитку сучасного феміністичного руху відіграють соціальні мережі, які стали платформою для поширення інформації, організації громадських ініціатив і професійного спілкування. Українські спільноти «Фемінізм UA», «Фемінізм в деталях» та «Християнський фемінізм в Україні» об'єднують людей, які цікавляться питаннями гендерної рівності, прав людини, сучасних досліджень та розвитку громадянського суспільства. Вони сприяють

відкритому обговоренню складних соціальних тем, популяризації наукових знань і формуванню культури взаємної поваги.

Отже, фемінізм і гендерні дослідження є важливими складовими сучасної гуманітарної науки та демократичного суспільства. Їхня головна мета полягає не у протиставленні жінок і чоловіків, а у створенні умов, за яких кожна людина незалежно від статі матиме рівні можливості для розвитку, самореалізації та повноцінної участі в суспільному житті. Гендерна рівність виступає необхідною передумовою соціальної справедливості, економічного розвитку та зміцнення демократичних інститутів.

Фактори, що впливають на міжкультурну комунікацію в сучасних суспільствах

Розвиток сучасної комунікації визначається не лише безпосередньо комунікативними процесами, а й широким колом соціальних, політичних, економічних та технологічних чинників. Ці фактори можуть не стосуватися процесу передавання інформації безпосередньо, однак вони формують середовище, у якому відбувається комунікація, визначають рівень свободи висловлювань, доступ до інформації, можливості взаємодії між людьми та розвиток інформаційного суспільства. Саме тому аналіз таких чинників є важливою складовою дослідження сучасної міжкультурної та соціальної комунікації.

Одним із фундаментальних факторів є демократичний політичний устрій. Демократія ґрунтується

на принципі народовладдя, відповідно до якого єдиним легітимним джерелом державної влади визнається народ. За таких умов громадяни мають можливість брати участь у формуванні органів влади, впливати на державну політику, висловлювати власні погляди та брати участь у суспільному діалозі. Демократичні інститути забезпечують відкритість інформаційного простору, розвиток громадянського суспільства та створюють умови для вільного обміну думками. Саме демократичне середовище сприяє розвитку плюралізму, толерантності та конструктивної суспільної дискусії.

Невід'ємною складовою демократичного суспільства є свобода слова. Це одне з базових прав людини, яке гарантує можливість вільно висловлювати свої думки, погляди, переконання та поширювати інформацію без необґрунтованого втручання держави. Свобода слова передбачає відсутність цензури щодо правомірних висловлювань, право на доступ до інформації та можливість відкритого обговорення суспільно важливих питань. Водночас реалізація цього права поєднується з відповідальністю за поширення інформації, дотриманням законодавства та повагою до прав інших осіб. У сучасному інформаційному суспільстві свобода слова є необхідною передумовою розвитку незалежних медіа, науки, освіти та громадянської активності.

Важливим принципом організації сучасного суспільства є егалітаризм. Під цим поняттям розуміють ідею рівності всіх людей у політичній, економічній та правовій

сферах. Егалітаризм передбачає відсутність необґрунтованих привілеїв за соціальним походженням, статтю, етнічною належністю чи іншими ознаками. Реалізація цього принципу сприяє створенню справедливих умов участі громадян у суспільному житті, забезпечує рівний доступ до освіти, працевлаштування, державної служби та інших соціальних благ. У комунікативному просторі егалітаризм проявляється у рівності учасників діалогу, повазі до різних точок зору та недопущенні дискримінації.

Тісно пов'язаним із принципом рівності є поняття емансипації. Емансипація означає скасування різноманітних обмежень у правах людини, звільнення від соціальної, політичної чи економічної залежності та розширення можливостей для самореалізації особистості. У різні історичні періоди процеси емансипації стосувалися різних соціальних груп і були спрямовані на забезпечення рівного доступу до освіти, праці, політичної участі та інших сфер суспільного життя. Емансипаційні процеси сприяють формуванню відкритого суспільства, у якому кожна людина може реалізувати свої здібності незалежно від соціального статусу чи походження.

Особливе місце серед сучасних демократичних цінностей займає гендерна рівність. Вона передбачає відсутність привілеїв або обмежень за ознакою статі, заборону будь-яких форм дискримінації та створення однакових можливостей для жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя. Гендерна рівність означає рівний

правовий статус, однакову відповідальність, рівний доступ до освіти, працевлаштування, професійного розвитку, політичної діяльності та процесів ухвалення рішень. Її реалізація дозволяє повніше використовувати людський потенціал суспільства, підвищує ефективність державного управління та сприяє соціальній справедливості. Визнання важливості цього принципу підтверджується тим, що гендерна рівність визначена п'ятою із сімнадцяти Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй, що підкреслює її глобальне значення для сучасного світу.

Не менш важливим чинником розвитку комунікації є функціонування ринку інформаційних технологій. Він є організованою системою економічних, правових та технологічних відносин, пов'язаних зі створенням, виробництвом, поширенням і використанням інформаційної продукції, цифрових технологій, програмного забезпечення та інформаційних послуг. Саме розвиток цього ринку забезпечує технічні можливості для функціонування сучасних засобів комунікації, електронного урядування, цифрової економіки, дистанційної освіти, електронної комерції та глобального інформаційного обміну.

Важливим етапом розвитку цифрового простору стало створення Єдиного цифрового ринку Європейського Союзу. У 2014 році Європейська Комісія під керівництвом Жана-Клода Юнкера визначила його одним із пріоритетних напрямів діяльності ЄС. Метою цієї ініціативи стало усунення бар'єрів між національними цифровими ринками

держав-членів та створення єдиного цифрового простору для громадян і бізнесу. Для реалізації цієї стратегії було запропоновано комплекс законодавчих і організаційних заходів, спрямованих на покращення доступу споживачів і підприємств до цифрових товарів і послуг, розвиток сучасної цифрової інфраструктури, підтримку інноваційних сервісів, забезпечення кібербезпеки та стимулювання розвитку цифрової економіки.

Таким чином, демократичний політичний устрій, свобода слова, егалітаризм, емансипація, гендерна рівність і розвиток ринку інформаційних технологій є взаємопов'язаними чинниками, що визначають характер сучасного інформаційного суспільства. Вони створюють умови для відкритої комунікації, розвитку громадянського суспільства, впровадження цифрових інновацій та формування єдиного інформаційного простору, який сприяє економічному розвитку, міжнародній співпраці та зміцненню демократичних цінностей.

Запитання для самоконтролю та аналізу:

1. Поясніть причини виникнення глобалізації та як вона впливає на сучасну міжнародну комунікацію.
2. Як характеризує «глобальне село» Герберт Маршал Маклюен?
3. Чому масова культура є одним із основних чинників сучасної міжнародної комунікативної системи?

4. Наведіть приклади як політична демократія, поширення освіти, індустріалізація та урбанізація вплинули на становлення та розвиток масової культури.
5. Як ви розумієте поняття «мережеве суспільство»?
6. Обґрунтуйте як міграційні процеси впливають на культурну мапу Європи.
7. Основні причини культурних конфліктів.
8. Змодельуйте основні риси колективного культурного світогляду сучасної Європи.
9. Охарактеризуйте основні зони етнополітичних конфліктів Європи.
10. Наведіть приклади, як ринок інформаційних технологій пов'язаний із політикою ЄС.

Рекомендована література:

1. Конспект лекцій з дисципліни «Міжкультурні комунікації: культура і влада» .Укл. Чістякова І. М., Кудлай І. В., Білоусов О. С., Бабіна В. О., Моїсєєва Т. М., Латишева В. В. Одеса: ДУ «Одеська політехніка», 2021. 178 с.
2. Лавер О. Етнічні конфлікти і міграційні процеси в країнах ЄС: соціолого-політологічний аспект (2017-2020 рр.). Геополітика України: історія і сучасність. Збірник наукових праць. Випуск 1 (24), 2020. С. 74 – 82.
3. Лікарчук Н., Лікарчук Д., Шевель І. Основні аспекти етнічних конфліктів. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. Випуск 7 (2021). С. 39 – 54.

4. Різун В. В. Теорія масової комунікації: підруч. для студ. галузі 0303 «журналістика та інформація». К.: Видавничий центр “Просвіта”, 2008. 260 с.

Проблема модернізації комунікації в Європі

1. *Визначення модернізації.*
2. *Модернізаційні теорії*
3. *Модернізаційні процеси в Європі.*
4. *Модернізація міжкультурної комунікації в ЄС.*

Визначення модернізації

Модернізація — це процес удосконалення, оновлення та приведення у відповідність до сучасних вимог якогось об'єкта (техніки, обладнання, технологій, суспільних інститутів, економіки тощо), спрямований на підвищення його ефективності, продуктивності, конкурентоспроможності чи відповідності новим стандартам.

Модернізація змінює психологію поведінки індивідів. У розвинутих країнах індивіди виявляють більшу підприємливість і наполегливість на шляху досягнення індивідуальних цілей і зазвичай ставлять перед собою далекосяжні цілі.

Розрізняють «первинну» і «вторинну» модернізацію. **«Первинна модернізація»** — це модернізація епохи промислової революції, зміни соціальної структури, у зв'язку із руйнуванням традиційних, станових спадкових привілеїв і проголошення рівних громадянських прав, демократизації суспільства.

«Вторинна модернізація» (її ще називають «навздогінна модернізація») пов'язана з індустріалізацією країн, що розвиваються.

Модернізація - це комплексний процес, що перетворює всі сфери суспільного життя:

У соціальній сфері - формування соціальної структури індустріального суспільства, посилення соціальної мобільності, поділ сфер приватного і публічного життя, витіснення відносин особистої залежності між людьми відносинами їх особистої автономії;

- **В економіці** - індустріалізація, застосування технологій, заснованих на використанні наукового знання, поглиблення суспільного поділу праці, формування ринкової економіки;
- **В політичній області** - утворення націй і централізованої держави, включення широких мас населення в політичний процес, становлення і розвиток громадянського суспільства і правової держави;
- **В духовній сфері** - розвиток сфери сучасної освіти, ідеологічний плюралізм, прилучення великих груп населення до здобутків світової культури, розвиток сучасних засобів інформації, секуляризація свідомості, відділення світських цінностей від релігійних.

Теорії модернізації можна поділити на: лінійні моделі та багатолінійні моделі.

Лінійна модель: модернізація викликає зміни практично у всіх сферах суспільства, породжуючи процеси структурно-функціональної диференціації, соціальної мобілізації, урбанізації, становлення сучасних політичних інститутів та ін. У рамках даного підходу модернізація вважається незворотним і прогресивним процесом.

Визначення: модернізація - це свого роду ментальний зсув, досягнення особливого стану розуму, який характеризується вірою в прогрес, схильністю до економічного зростання, готовністю адаптуватися до змін

Основні висновки із лінійних моделей:

- Модернізація є незавершеним, відкритим процесом;
- У світі спостерігається наростання тенденцій культурної конвергенції (зближення) та інтеграції;
- Основне завдання модернізації полягає у створенні на рівні конкретного суспільства умов для сталого економічного росту і конкурентоспроможності в умовах міжнародної економічної інтеграції;
- В рамках еволюційного розвитку і переходу до постмодерну відбувається глобальний процес «зростання можливостей людського вибору». Цей вибір можливий, по-перше, в силу індивідуальних ресурсів, які постачає кожному сучасний соціально-економічний розвиток; по-друге, в силу пріоритету цінностей самовираження; по-третє, в силу існуючих реальних прав, гарантованих сучасною демократією і надають законодавчий базис для індивідуального вибору.

Багатолінійні моделі (П. Штомпка, А. Турен).

- Можливість національних моделей модернізації.
- Роль соціальних факторів, які можуть впливати на перебіг модернізації
- на допустимість різної поведінки сегментів конкретного суспільства в умовах модернізації (окремі актори можуть відкидати рух по шляху модернізації, якщо вони мають доступ до ресурсів в рамках старого інституційного устрою);
- на позитивну роль соціокультурної традиції в ході модернізаційного переходу;
- на некоректність інтерпретації модернізації як безперервного процесу.

Багатолінійні концепції спираються на:

- органіцистичні теорії культури (О. Шпенглер) – Кожна культура має свою долю.
- Ідея динаміки культурних суперсистем (П. Сорокін). Кожна культурна система проходить стадії розвитку (ідеаціональна – умоглядна, ідеалістична, сенсуалістська). Кожна стадія має свої цінності, свої закони розвитку,
- Теорія локальних цивілізацій А. Тойнбі. Локальні цивілізації – це спільноти людей, які об'єднані певними системами культурно-соціальних відносин
- Теорія цивілізацій С. Гантінгтона.

Висновки із багатолінійних теорій модернізації:

- заперечують розуміння модернізації як «процесу» чиєїсь раціонально усвідомленої діяльності;

- Модернізація не має встановленого вектора розвитку;
- Модернізація є незавершеним, відкритим процесом;
- Опозиція «унікальності розвитку проти універсальності» вирішується через ідею різноманіття процесів модернізації в історичному часі і географічному просторі;
- процеси модернізації відбуваються в кожному локальному (індивідуальному) суспільстві згідно із ситуативним сценарієм.

Модернізаційні теорії

Сеймур Мартін Ліпсет. Праці: «Деякі соціальні передумови демократії», «Політична людина». Основна теза цієї теорії : зростання ВВП (на душу населення) країни веде до її демократизації фактори, як індустріалізація, урбанізація, багатство й освіта, які настільки близько пов'язані між собою, що утворюють єдиний фактор "модернізації", який і веде до розвитку демократії в суспільствах

Самюель Гантігтон в праці «Політичний порядок в мінливих суспільствах» критикував Ліпсета за лінійне розуміння модернізації. Основні тези теорії Гантінгтона:

- визнавав, що теоретики модернізації були праві в тому, що економічний розвиток веде до соціальних зрушень, але стверджував, що ті помилялися,

важаючи, що почалися зміни будуть неодмінно прогресивними і благодетельними.

- Суспільства, що переживають трансформації, схильні до нестабільності і навіть сплесків насильства.
- Позитивні зрушення можливі лише там, де існують здорові політичні інститути, здатні каналізувати суспільну енергію в мирне і творче русло. А створюються такі інститути важко і довго.

Фернанду Енріке Кардозу (соціолог, президент Бразилії з 1995 по 2003, р. 1931) і Енцо Фалетто (чилійський соціолог):

Критикували Ліпсета за надмірний оптимізм країни незаходу, в силу свого положення в міжнародній економічній ієрархії, приречені на положення недорозвиненості і залежності.

Аргентинський політолог Гільєрмо О'Доннелл : той тип розвитку, який нав'язувався латиноамериканським країнам та іншим державам третього світу, веде до формування не демократії, а "бюрократичного авторитаризму".

Рауль Пребіш (1901-1986). : Оскаржував гіпотезу модернізації, як надмірно західноцентричну, зокрема через уявлення про існування світового "центру" і "периферії".

Адам Пшеворський у роботі «Модернізація: теорії і факти» зазначає, що засновники теорії модернізації не зуміли відрізнити два різні процеси - встановлення демократії та її консолідацію. Теза дослідника: економічний розвиток сприяє консолідації демократії, але не її

споконвічному встановленню. Іншими словами, модернізації не обов'язково ведуть до демократії, але демократія з більшою ймовірністю утримується в країнах, що досягли модерну

Пшеворський визначає п'ять можливостей, пов'язаних з результатом перехідного періоду, з огляду на структуру конфліктів, які виникають після розпаду авторитарного режиму.

1. Структура конфліктів така, що жоден демократичний інститут не може утвердитися і політичні сили починають боротися за нову диктатуру.
2. Структура конфліктів така, що жоден демократичний інститут не може утвердитися і все ж політичні сили погоджуються на демократію як на тимчасове рішення.
3. Структура конфліктів така, що якби були введені окремі демократичні інститути, вони могли б зберегтися, проте конкуруючі політичні сили борються за встановлення диктатури.
4. Структура конфліктів така, що в разі введення деяких демократичних інститутів вони могли б вижити, проте конкуруючі політичні сили погоджуються на нежиттєздатну інституційну структуру.
5. Нарешті, структура конфліктів така, що деякі демократичні інститути могли б зберегтися, і коли їх вводять, вони дійсно виявляються міцними.

Модернізаційні процеси в Європі

Модернізаційні процеси в Європі XVIII–XIX століть охоплювали глибокі трансформації економічного, соціального та політичного устрою, проте одним із найважливіших їхніх вимірів стала комунікація — здатність суспільства обмінюватися інформацією швидше, ширше і на більші відстані. Саме комунікаційна революція значною мірою визначила темпи й характер модернізації як такої.

На початку модерної доби основним каналом поширення інформації залишалися усні перекази, рукописні листи та нечисленні друковані видання, доступ до яких мала переважно освічена еліта. Винахід і поширення друкарського верстата ще в попередню епоху заклали підвалини для якісного стрибка, який стався пізніше — із розвитком регулярної преси, поштових служб та транспортної інфраструктури. Газети й журнали перетворилися на масовий інструмент формування суспільної думки, а зростання грамотності населення розширювало коло їхніх читачів далеко за межі аристократії.

Особливу роль відіграв розвиток поштових мереж. Держави інвестували у створення регулярних поштових маршрутів, що дозволяло не лише приватним особам, а й державним установам, торговцям і науковцям підтримувати сталий обмін інформацією. Це сприяло формуванню єдиного економічного простору, адже купці могли швидше дізнаватися про ціни, попит і пропозицію в різних регіонах.

Справжнім переломом стала поява залізниць і телеграфу в XIX столітті. Залізниці не просто прискорили пересування людей і товарів — вони синхронізували час у різних містах, змусивши запровадити єдині часові стандарти, що раніше визначалися місцевим сонячним часом. Телеграф, своєю чергою, уперше в історії дозволив передавати повідомлення практично миттєво на великі відстані, зруйнувавши традиційну залежність швидкості комунікації від швидкості фізичного переміщення. Це мало колосальні наслідки для дипломатії, торгівлі, журналістики та управління державами.

Комунікаційна модернізація тісно перепліталася з урбанізацією. Зростання міст створювало щільні мережі соціальних контактів, кав'ярні та салони ставали місцями обговорення новин і формування громадської думки, а поява масової преси перетворювала розрізнені локальні спільноти на учасників спільного національного дискурсу. Це, у свою чергу, живило процеси націєтворення — спільна мова інформаційного простору сприяла консолідації національних ідентичностей.

Водночас модернізація комунікації мала й суперечливі наслідки. Держави швидко усвідомили потенціал нових каналів для контролю над суспільством — цензура преси, монополія на телеграфні лінії чи регулювання поштового обміну ставали інструментами політичної влади. Водночас розширення доступу до інформації стимулювало розвиток громадянського

суспільства, появу опозиційних рухів і вимог політичних свобод.

Комунікаційний вимір модернізації в Європі не був другорядним технічним доповненням до економічних і соціальних змін — він був їхньою невіддільною складовою і водночас каталізатором. Швидкість і доступність інформації трансформували спосіб мислення людей про простір і час, змінили механізми управління державами та заклали основи для тієї інформаційної взаємопов'язаності, яка згодом визначить характер сучасного суспільства.

Модернізація міжкультурної комунікації в ЄС

Модернізація міжкультурної комунікації в Європейському Союзі є одним із визначальних процесів, що супроводжує європейську інтеграцію з моменту її зародження і до сьогодні. Об'єднання держав із різними мовами, історичними традиціями, релігійними уявленнями та ціннісними системами породило унікальний виклик: як забезпечити ефективну взаємодію між народами, зберігаючи при цьому їхню культурну самобутність. Саме тому питання міжкультурної комунікації стало не периферійним, а центральним елементом європейського проєкту.

На початковому етапі, коли Європейські спільноти створювалися насамперед як економічний союз, комунікаційні питання розглядалися здебільшого у прагматичному ключі — як забезпечити функціонування спільних інституцій за умови мовного розмаїття. Саме тоді

було закладено принцип багатомовності, який залишається одним із фундаментальних для ЄС. Усі офіційні мови держав-членів отримали статус робочих мов інституцій, що на практиці вимагало створення потужної системи перекладу та адаптації документів. Ця система і донині є однією з найбільших перекладацьких структур у світі, а її розвиток можна вважати першим етапом модернізації міжкультурної комунікації в межах об'єднання.

Із розширенням Євросоюзу та поглибленням інтеграції комунікаційні виклики значно ускладнилися. Приєднання нових держав-членів, особливо після хвиль розширення на схід у 2000-х роках, суттєво збільшило культурне й мовне розмаїття союзу. Постає потреба не просто перекладати тексти, а формувати спільний інформаційний та ціннісний простір, у якому громадяни різних країн могли б розуміти одне одного не лише мовно, а й культурно. Це спричинило появу нових підходів до комунікації, орієнтованих на діалог культур, а не лише на технічний переклад.

Важливу роль у модернізації міжкультурної комунікації відіграв розвиток освітніх програм, спрямованих на мобільність і культурний обмін. Програми на кшталт Erasmus дозволили мільйонам молодих європейців навчатися в інших країнах союзу, безпосередньо занурюючись у інші культурні контексти. Такий досвід формував покоління громадян, здатних мислити наднаціонально, розуміти культурні відмінності не як бар'єр, а як ресурс. Це стало прикладом того, як комунікація

трансформується не лише через технології, а й через безпосередній людський досвід взаємодії.

Цифрова революція внесла новий вимір у процес модернізації. Розвиток інтернету, соціальних мереж і цифрових платформ докорінно змінив спосіб, у який громадяни ЄС обмінюються інформацією та формують уявлення одне про одного. З одного боку, це відкрило безпрецедентні можливості для транскордонного спілкування, обміну ідеями та створення спільних цифрових спільнот. З іншого — цифрове середовище також стало ареною поширення дезінформації, стереотипів і культурних непорозумінь, що змусило інституції ЄС розробляти нові механізми регулювання інформаційного простору, зокрема у сфері медіаграмотності та протидії маніпулятивному контенту.

Особливе значення в цьому контексті має мовна політика Євросоюзу. Хоча англійська мова де-факто стала домінантною лінгва франка у бізнесі, науці та повсякденній міжкультурній комунікації, офіційна політика ЄС продовжує наполягати на цінності мовного розмаїття. Це створює своєрідне напруження між практичною зручністю уніфікованої комунікації та ідеологічною прихильністю до збереження культурної множинності. Європейські інституції намагаються балансувати між цими полюсами, підтримуючи як вивчення міжнародних мов, так і збереження регіональних та менш поширених мов.

Не менш важливим аспектом модернізації є розвиток інституційних механізмів міжкультурного діалогу.

Європейська комісія та інші органи ЄС регулярно ініціюють програми, спрямовані на боротьбу з ксенофобією, розвиток толерантності та підтримку культурного розмаїття як цінності. Такі ініціативи покликані не просто полегшити технічну комунікацію, а сформувати спільну європейську ідентичність, яка визнає та поважає національні особливості кожної держави-члена.

Водночас модернізація міжкультурної комунікації в ЄС стикається з низкою викликів. Міграційні процеси, зростання популізму в окремих державах-членах, а також культурні розбіжності між "старою" і "ноюю" Європою іноді ускладнюють досягнення справжнього взаєморозуміння. Комунікаційні стратегії, розроблені на наднаціональному рівні, не завжди ефективно доходять до пересічних громадян, що породжує розрив між офіційним дискурсом єдності та реальними суспільними настроями.

Таким чином, модернізація міжкультурної комунікації в Європейському Союзі є складним, багаторівневим процесом, що поєднує технічні, освітні, цифрові та ціннісні виміри. Успіх європейського проєкту значною мірою залежить від здатності союзу створювати умови для справжнього діалогу між культурами, а не лише формального співіснування мов і традицій у спільних інституціях.

Запитання для самоконтролю та аналізу:

1. Що таке модернізація як соціокультурний процес і чим комунікативна модернізація відрізняється від модернізації економічної чи технологічної?
2. У чому полягають основні положення класичних модернізаційних теорій (наприклад, теорії Е. Дюркгайма, М. Вебера, В. Ростоу) і як вони пояснюють перехід суспільств від традиційного до сучасного стану?
3. Чим теорії «множинних модерностей» та постмодернізаційні концепції відрізняються від класичних лінійних моделей модернізації?
4. Які історичні етапи модернізаційних процесів можна виділити в розвитку європейських країн і які чинники (індустріалізація, урбанізація, секуляризація) їх супроводжували?
5. Як розвиток нових інформаційно-комунікаційних технологій вплинув на трансформацію комунікаційних процесів у європейському суспільстві?
6. Які суперечності виникають між традиційними культурними моделями комунікації та модернізаційними процесами в сучасній Європі?
7. Як інституції Європейського Союзу сприяють модернізації міжкультурної комунікації між державами-членами (спільний інформаційний простір, цифрові стратегії, освітні програми)?
8. Які виклики (цифрова нерівність, інформаційна фрагментація, мовне різноманіття) постають перед

модернізацією комунікації в ЄС і які шляхи їх подолання пропонуються на сьогодні?

Рекомендована література:

1. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах / пер. з англ. Т. Цимбал. Київ : Наш формат, 2019.
2. Зеленько Г.І. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України.- К.: «Критика», 2003.
3. Пітерс, Дж. Д. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації. Київ: КМ Академія, 2004.
4. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. Economic origins of dictatorship and democracy. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
5. Inglehart, R., Welzel, C. Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
6. Przeworski A., Limongi F. Modernization: Theories and Facts. World Politics 49.2 (1997) 155-183.

Мультикультуралізм в Європі.

1. *Поняття мультикультуралізму*
2. *Принципи мультикультуралізму*
3. *Мультикультуралізм в ЄС: толерантність та міжкультурна комунікація*

Поняття мультикультуралізму

Термін «мультикультуралізм» з'явився в науковому обігу наприкінці 1980-х років. Він означав поважливе ставлення більшості населення до меншин, однаковий статус різних культурних традицій, право індивіда на вибір своєї ідентичності.

Так, якщо: - в 70-ті роки минулого століття основні суперечки розгорталися навколо поняття соціальної, або розподільної, справедливості, - в 1980-ті головним для західних теоретиків стала проблема співвідношення права і блага в політичній теорії («суперечка лібералів і комунітаристів»), - то 1990-ті і першій половині 2000-х років відмічені активною дискусією про проблеми мультикультуралізму і етнокультурної справедливості.

Перший фактор – це демократичний рух 1960-х - 1970-х років, що включало боротьбу меншин (етнічних, релігійних, сексуальних) і жінок за свої права. Зокрема, ця боротьба велася за подолання расової (наприклад, щодо негрів в США) і гендерної (підпорядковане становище жінки) асиметрії, викорінення існуючих в западній суспільстві соціальних нерівностей.

Другий, і можливо, найбільш істотний, фактор - це «безпрецедентні» міграційні потоки, посилення яких припадає приблизно на цей же час (60-70-ті роки). Йдеться про притік в благополучні західні країни великої кількості мігрантів з бідних країн Азії, Північної Африки (Магриб) і Близького Сходу.

Загалом причини актуалізації проблематики мультикультуралізму можемо визначити такі:

- зростання культурного розмаїття;
- посилення міграційних процесів в умовах глобалізації і потреба в розробці спеціальних етнополітичних програм;
- зростання соціокультурного напруження між корінним населенням і групами мігрантів;
- розширення рухів за визнання різних соціальних груп і меншин;
- загострення проблеми культурної інтеграції, необхідність критичного перегляду моделі «плавильного котла», тобто, політики асиміляції;
- криза національної ідентичності, характерний для багатьох країн;

В мультикультурному суспільстві людина зберігає свою ідентичність попри впливи інших культур. Аналіз основних соціально значущих компонентів культури (пізнавальних, нормативно-ціннісних, оціночних, поведінкових тощо) свідчить, що кожен індивід може належати до кількох культур, що представники меншин можуть повноцінно інтегруватися в суспільство, зберігаючи

хоча б частково сукупність власних етнокультурних, психічних, ціннісних та інших специфічних національно зумовлених ознак.

Мультикультуралізм означає співіснування в єдиному політичному суспільстві кількох помітних культурних груп, які бажають і, в принципі, здатні відтворювати свою специфічну ідентичність. Таке визначення є дескриптивним, або описовим. У дескриптивному розумінні більшість сучасних країн мультикультурні.

Існують своєрідні кластери навколо кількох провідних тлумачень цього явища:

- демографічно-описове, яке констатує наявність у суспільстві чи державі етнічно або расово різноманітних сегментів;

- програмно-політичне, котре має на увазі конкретні типи програм та політичних ініціатив, покликаних реагувати на етнічне розмаїття. Такий підхід має на меті врахування інтересів різних етнонаціональних груп, забезпечення відповідного рівня визнання та самостійності для них, зберігаючи при цьому відповідне бачення національної єдності;

- ідеологічно-нормативне – як гасло чи модель політичної активності, яке ґрунтується на соціологічних та етико-філософських ідеях щодо місця людей з культурно відмінними ідентичностями у суспільстві;

- соціально-трансформативне, спрямоване на викорінення расизму, націоналізму, сексизму та здобуття рівності для всіх груп суспільства;

- історичне, що наголошує на важливості вивчення та розуміння якомога більшої кількості культур та взаємодії між ними

Одна з суттєвих характеристик мультикультурного суспільства – заперечення ієрархії культур, культурного поділу на центр і периферію, пріоритетність горизонтальних зв'язків над вертикальними (що зближує мультикультуралізм з культурною практикою постмодерну загалом). Тому здійснення політики багатокультурності, реалізація її позитивного потенціалу потребує комплексного підходу, вміння витримувати баланс і попереджувати можливий негативний ефект

В. Кімліка розрізняє два основні різновиди культурного розмаїття. По-перше, це наслідок інтеграції, розширення кордонів держави, приєднання до неї культур раніше автономних, прив'язаних до певної території. Такі культури, інтегруючись, прагнуть зберегти себе у вигляді окремих спільнот, вимагають автономії, забезпечення свого існування паралельно із суспільною більшістю. По-друге, культурне розмаїття може бути результатом імміграції. Як правило, групи іммігрантів орієнтуються на інтеграцію в суспільство, до якого вони прибули.

Мультикультуралізм можна розглядати не тільки як концепцію, практику і політику іммігрантських країн, а й усіх сучасних полікультурних держав світу, який глобалізується,

адже меншини (етнічні, мовні, релігійні, політичні тощо), як іммігрантські, так і корінні, висувають нові вимоги, в основі яких лежить бажання „визнання”; більшість таких груп не бажає перебувати під захистом ліберального суспільства, а жадає визнання їх повноправними членами такого суспільства

Принципи мультикультуралізму

Принципи мультикультуралізму

- Рівна гідність всіх учасників;
- Добровільна участь у діалозі;
- Майндсет (з обох сторін), що характеризується відкритістю, цікавістю та відповідальністю, і відсутністю бажання "виграти" у діалозі;
- Готовність дивитися на культурні схожості та відмінності;
- Мінімальний необхідний рівень знань про відмінні риси власної та «іншої» культури;
- Здатність знаходити спільну мову для розуміння та поваги до культурних відмінностей.
- Принципи мультикультуралізму базуються на ідеї поваги до різноманітності культур та відкритості до їхнього взаємодії. Основні принципи включають:

Повага та толерантність: Припускається повага до культур, традицій, мов та ідентичностей всіх груп суспільства. Це включає толерантне ставлення до різниць у поглядах та відмінностей.

Рівність: У мультикультурному суспільстві кожна культура має рівні права та можливості на доступ до ресурсів, послуг та участі у прийнятті рішень.

Інклюзія та участь: Забезпечується інклюзивне середовище, де кожна культура відчуває себе вітаною та має можливість активно брати участь у суспільному житті.

Співробітництво та взаємодія: Сприяється співпраці та взаємодії між культурами для спільного вирішення проблем та досягнення спільних цілей.

Відкритість до нового: Мультикультурне суспільство відкрите для прийняття нових культурних елементів та ідей, що можуть збагатити його культурний ландшафт.

Мультикультуралізм може стикатися з рядом політичних проблем, серед яких:

Ідентичність та націоналізм: Політичні сили, що пропагують ідею націоналізму або захисту національної ідентичності, можуть вважати мультикультуралізм загрозою для унікальності та єдності нації.

Конфлікти через культурні різниці: В мультикультурних суспільствах можуть виникати конфлікти через непорозуміння, стереотипи та недоліки в інтеркультурному спілкуванні.

Політичне використання культурних розбіжностей: Політичні сили можуть спробувати експлуатувати культурні різниці для маніпулювання громадською думкою або отримання підтримки своїх ідей.

Збереження культурної ідентичності та інтеграція:

Політика мультикультуралізму потребує балансу між збереженням культурної різноманітності та сприянням інтеграції представників різних культур у суспільство.

Реалізація мультикультуралізму вимагає комплексного підходу на рівні суспільства та політики. Зокрема, слід звернути увагу на такі сфери:

Законодавство і політика: Створення законодавства та політики, що захищає права та інтереси різних культурних груп. Це може включати антидискримінаційні закони, заходи для захисту культурних меншин та підтримку їхньої культурної спадщини.

Освіта та свідомість: Здійснення освітніх програм та кампаній для підвищення усвідомленості про різноманітність культур та важливість толерантного ставлення до них. Це може включати включення мультикультурних аспектів у навчальну програму та організацію інтеркультурних подій.

Інтеграційні програми: Розроблення програм інтеграції для новоприбулих і іммігрантів, що сприяють їхньому успішному впровадженню у нове суспільство. Це може включати навчання мові, підтримку знайомства з культурою та традиціями нового країни, а також допомогу у пошуку роботи та житла.

Підтримка культурної різноманітності: Заохочення розвитку та збереження культурних традицій та спадщини різних груп. Це може включати фінансову підтримку

культурних заходів та організацій, які пропагують та зберігають культурну різноманітність.

Діалог і співпраця: Сприяння діалогу та взаєморозумінню між різними культурними групами у суспільстві. Це може включати організацію обговорень, розмов та спільних проектів, що сприяють вирішенню конфліктів та підтримці міжкультурного взаєморозуміння.

Мультикультуралізм в ЄС: толерантність та міжкультурна комунікація

Європейський Союз є одним із найбільш культурно й мовно різноманітних регіонів світу. Двадцять сім держав-членів, двадцять чотири офіційні мови, десятки регіональних мов та мільйони мігрантів і біженців формують складне культурне мереживо, яке потребує постійного управління через принципи толерантності, поваги до відмінностей та ефективної міжкультурної комунікації.

Мультикультуралізм в ЄС розвивався як відповідь на повоєнну міграцію робочої сили, деколонізацію та подальші хвилі біженців. На відміну від американської моделі «плавильного казана», яка передбачає асиміляцію, європейська модель традиційно тяжіла до визнання культурних відмінностей та надання групам права зберігати власну ідентичність у межах спільного правового поля. Втім, після терактів 2000–2010-х років та зростання соціальної напруги низка лідерів, зокрема Ангела Меркель та Девід Кемерон, публічно заявляли про "провал

мультикультуралізму", що спричинило зміщення акценту в бік моделі "інтеграції" — балансу між збереженням культурної ідентичності та засвоєнням спільних громадянських цінностей.

Європейський Союз закріпив принципи недискримінації та поваги до меншин у ключових документах: Хартії основних прав ЄС, Рамковій конвенції про захист національних меншин Ради Європи, а також у директивах щодо расової рівності та рівного ставлення у сфері зайнятості. Агентство ЄС з основних прав здійснює моніторинг дотримання цих принципів у державах-членах. На національному рівні країни впроваджують власні стратегії інтеграції, включно з мовними курсами, програмами працевлаштування мігрантів та освітніми ініціативами, спрямованими на протидію ксенофобії.

Освітня політика відіграє центральну роль у формуванні толерантного суспільства. Програми міжкультурної освіти впроваджуються від початкової школи до університету, а програма обміну Erasmus+ щороку дає можливість сотням тисяч студентів навчатися в інших країнах ЄС, безпосередньо стикаючись із культурним розмаїттям. Дослідження показують, що прямий міжособистісний контакт із представниками інших культур — за умови рівного статусу учасників і спільної мети — є одним із найефективніших способів зниження упереджень, що узгоджується з класичною «гіпотезою контакту» Гордона Олпорта.

Ефективна міжкультурна комунікація в Європі стикається з кількома системними викликами. По-перше, це мовний бар'єр: попри багатомовну політику ЄС, англійська де-факто виконує роль лінгва франка, що створює нерівність між носіями та неносіями мови. По-друге, стереотипи та упередження, що підсилюються популістською риторикою й алгоритмічною поляризацією в соціальних мережах, ускладнюють діалог між корінним населенням і мігрантськими спільнотами. По-третє, різні комунікативні стилі — наприклад, відмінності між культурами з високим і низьким контекстом повідомлення, за класифікацією Едварда Голла, — можуть призводити до непорозумінь навіть за відсутності явної ворожості.

Успішні приклади міжкультурної комунікації демонструють міста на кшталт Роттердама чи Відня, де впроваджено програми міжкультурних медіаторів — фахівців, які допомагають долати мовні й культурні розриви між державними установами та мігрантськими громадами. Місцеві ініціативи "сусідських зустрічей", спільні культурні фестивалі та підтримка етнічних медіа сприяють видимості меншин у публічному просторі, а не лише їхній мовчазній присутності.

Медіа відіграють подвійну роль: вони можуть як підсилювати негативні стереотипи через сенсаційну подачу новин про міграцію, так і сприяти толерантності через збалансоване висвітлення й надання голосу представникам різних спільнот. Європейська комісія фінансує проекти медіаграмотності та протидії дезінформації, спрямовані на

журналістів і громадянське суспільство, з метою підвищення якості публічного дискурсу навколо теми різноманітності.

Питання для самоконтролю та аналізу:

1. Як історично сформувалася політика мультикультуралізму в країнах ЄС і які основні етапи її розвитку можна виділити?

2. У чому полягає різниця між моделями мультикультуралізму, асиміляції та інтеграції, які застосовуються у різних країнах Європи?

3. Які соціально-економічні та демографічні чинники сприяли зростанню культурного та етнічного різноманіття в державах-членах ЄС?

4. Чому окремі європейські лідери (наприклад, у Німеччині, Франції, Великій Британії) заявляли про «провал мультикультуралізму»? Наскільки обґрунтованими є ці твердження?

5. Як міграційна криза 2015–2016 років вплинула на політику інтеграції мігрантів та ставлення суспільства до мультикультуралізму в ЄС?

6. Які переваги та ризики несе мультикультуралізм для соціальної згуртованості та національної ідентичності європейських країн?

7. Яку роль відіграють інституції ЄС (Європейська комісія, Європарламент) у формуванні спільної політики щодо культурного різноманіття та інтеграції мігрантів?

8. Як мультикультуралізм співвідноситься з проблемами радикалізації, ксенофобії та популізму в сучасній європейській політиці?

Рекомендована література:

1. Висоцька Н.О. Концепція мультикультуралізму і питання естетики. Питання літературознавства: Науковий збірник. Чернівці: Рута, 2009. Вип. 77. С. 110-121.

2. Дзера О., Літвіняк О., Одрехівська І. Стратегічна міжкультурна комунікація : навч. пос. Львів, 2025. 144 с.

3. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / Вілл Кимлічка / пер. з англ. Р. Ткачук ; гол. ред. і автор передм. Дж. Перліне ; наук. ред. І. Лизогуб. Харків : Центр Освітніх Ініціатив, 2001. 176 с.

4. Концепція мультикультуралізму / за ред. О. Є. Гомілко. Київ: Стилос, 2005. 144 с.

5. М'язова І.Ю. Про місце та роль мультикультуралізму в комунікативному просторі. Філософські проблеми гуманітарних наук. 2008. №13. С.156-160.

6. Перотті А. Виступ на захист полікультурності. Львів: Кальварія, 2001. 128 с.

7. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання». Київ: Альтерпрес, 2004. 172 с.

8. Glazer N. We Are All Multiculturalists Now. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.

9. Rasekoala E.. Advancing Globally Inclusive Science Communication – Bridging the North–South Divide through Decolonisation, Equity, and Mutual Learning. The Globally

Diverse History of Science Communication: Deconstructing
Notions of Science Communication as a Modern Western
Enterprise. 2023. Press Scholarship Online.
<https://doi.org/10.1332/policypress/9781529226799>.
003.0016

Толерантність та міжкультурна комунікація в європейському просторі та сучасній Україні

1. *Феномен толерантності: філософські аспекти та історична еволюція концепту.*
2. *Толерантність як основа міжкультурного діалогу в європейських суспільствах.*
3. *Формування толерантного простору в Україні: історичні передумови та громадянська ідентичність.*
4. *Толерантність в українському суспільстві в умовах російської агресії: парадокси стійкості.*

У сучасному світі, де кордони розмиваються завдяки цифровим технологіям та міграційним потокам, а взаємодія між представниками різних етносів, релігій, соціальних груп та культур стає щоденною невідворотною реальністю, здатність суспільств до мирного співіснування безпосередньо визначає їхню життєздатність. Фундаментом такого багаторівневого співіснування виступає принцип толерантності. Сьогодні вона є не просто абстрактною етичною категорією, філософською чеснотою чи правилом хорошого тону в дипломатії. Толерантність перетворилася на базову умову виживання демократії, механізм запобігання соціальним вибухам та інструмент побудови інклюзивного суспільства.

Європейський Союз, заснований на руїнах після найкривавіших світових війн 20 століття, побудував свою

політичну та культурну ідентичність саме на свідомому подоланні міжнаціональної нетерпимості та ксенофобії. Проголосивши офіційний принцип «Єдність у багатоманітності» (*In varietate concordia*), Європа спробувала довести, що економічний добробут та політична стабільність неможливі без глибокої поваги до прав людини.

Для сучасної України, яка сьогодні зі зброєю в руках захищає свій цивілізаційний вибір та саме право на фізичне існування, питання толерантності набуло безпрецедентного, екзистенційного звучання. З одного боку, Україна демонструє дивовижну внутрішню згуртованість різних етнічних, релігійних та мовних груп перед обличчям ворога, прискореними темпами будуючи сучасну, інклюзивну політичну націю. З іншого боку, українське суспільство стикається з найважчим філософським та моральним випробуванням: як зберегти демократичні європейські цінності в умовах тотальної війни, психологічної травми та ненависті? Де пролягає межа толерантності до тих, хто прагне тебе знищити фізично та інформаційно?

Мета цієї лекції — глибоко проаналізувати філософську еволюцію феномену толерантності, дослідити сучасні інституційні механізми її підтримки та виклики в ЄС, а також критично осмислити специфіку формування толерантного простору в Україні, приділяючи особливу увагу унікальному досвіду функціонування суспільства в умовах повномасштабної російської агресії.

Феномен толерантності: філософські аспекти

Етимологічно слово «толерантність» походить від латинського *tolerantia* — стійкість, витривалість, здатність переносити труднощі, терпіння. Однак смислове наповнення цього концепту не було статичним. Воно пройшло тривалу, часто болісну еволюцію, і сьогоденішнє його розуміння кардинально відрізняється від свого первісного, пасивного значення.

Історична еволюція: від вимушеного релігійного миру до універсальних прав людини

Історично концепт толерантності як політичної та соціальної проблеми виник у Європі в 16-17 століттях. Це була безпосередня відповідь на криваві релігійні війни, що спалахнули після Реформації (серед найвідоміших трагедій — Варфоломіївська ніч у Франції 1572 року та руйнівна Тридцятилітня війна в Німеччині 1618-1648 років). Тоді толерантність означала суто прагматичний, тимчасовий компроміс. Нантський едикт чи Вестфальський мир не проголошували рівності релігій; вони проголошували вимушене *терпіння* іновірців просто заради збереження держави від повного взаємного знищення та економічного колапсу.

Фундаментальний внесок у глибоке філософське осмислення цього феномену зробили мислителі епохи Просвітництва, які перевели дискусію з площини релігійного перемир'я у площину природних прав людини:

- **Джон Локк** у своєму епохальному «Листі про

віротерпимість» (1689) вперше системно обґрунтував необхідність чіткого відокремлення світської влади від церкви. Він доводив неприпустимість насильства у питаннях віри, стверджуючи, що справжня віра потребує внутрішнього переконання, якого неможливо досягти примусом. Варто зазначити, що толерантність Локка була історично обмеженою: він не поширював її на атеїстів (бо їхня клятва, на його думку, нічого не варта) та католиків (бо вони підпорядковувалися іноземному суверену — Папі).

- **Вольтер** у «Трактаті про віротерпимість» (1763) пішов значно далі, поширивши цей принцип на свободу думки загалом. Його праця була написана як реакція на справу Жана Каласа — протестанта, несправедливо страченого через релігійні упередження католицького суду. Позицію Вольтера щодо свободи слова найкраще ілюструє знаменита фраза (яку пізніше сформулювала його біограф Евелін Голл): «Я не згоден з жодним вашим словом, але готовий віддати життя за ваше право це говорити».

У 19 і 20 століттях (зокрема у працях Джона Стюарта Мілля «Про свободу») толерантність перестала бути просто терпимістю до «чужих» релігій. Вона перетворилася на базовий політичний імператив: визнання права будь-якої меншості мати власну, навіть непопулярну думку, і право бути законодавчо захищеною від того, що Мілля назвав «тиранією більшості».

Сучасне визначення ЮНЕСКО: від пасивності до

активної життєвої позиції

Найважливіший сучасний зсув у міжнародному розумінні толерантності відбувся у 1995 році. Після жахів геноциду в Руанді та етнічних чисток на Балканах, держави-члени ЮНЕСКО ухвалили **«Декларацію принципів толерантності»**. Цей документ назавжди змінив парадигму сприйняття цього терміну, відкинувши його пасивні конотації:

- Толерантність більше **не є поблажливістю, поблажливим ставленням чи пасивним терпінням** щодо того, що нам не подобається. Вона не означає терпимості до соціальної несправедливості чи відмови від власних переконань.
- Толерантність — це **активне ставлення**, що формується на основі визнання універсальних прав і свобод людини. Це повага, прийняття та правильне розуміння надзвичайно багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності. Це усвідомлення того, що люди за своєю природою розрізняються за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і цінностями, і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність.

«Парадокс толерантності» Карла Поппера

Розглядаючи філософію толерантності, абсолютно неможливо оминати концепцію, яка сьогодні має критичне значення для розуміння глобальної безпеки та політичних процесів. У 1945 році, осмислюючи причини краху

європейських демократій та приходу до влади тоталітарних режимів, філософ Карл Поппер у праці «Відкрите суспільство та його вороги» сформулював знаменитий **парадокс толерантності**:

«Необмежена толерантність повинна призвести до зникнення толерантності. Якщо ми поширюємо необмежену толерантність навіть на тих, хто нетерпимий, якщо ми не готові захищати толерантне суспільство від нападів нетерпимих, то толерантні будуть знищені, а разом з ними й толерантність... Ми повинні проголосити в ім'я толерантності право не бути толерантними до нетолерантних».

Поппер переконливо довів, що демократична держава не зобов'язана терпіти сили, які свідомо та цинічно використовують свободу слова, демократичні вибори та верховенство права виключно для того, щоб ці самі свободи та демократію знищити (як це легально зробили нацисти у Веймарській республіці). Цей філософський принцип виступає теоретичним підґрунтям концепції «войовничої демократії» (*militant democracy*). Він є надзвичайно актуальним сьогодні, коли ми аналізуємо протидію європейських країн радикальному популізму, заборону діяльності терористичних рухів або відсіч України російській пропаганді, гібридній війні та збройній агресії.

Толерантність як основа міжкультурного діалогу в європейських суспільствах

Для Європейського Союзу толерантність не є абстрактним моральним побажанням — це фундамент усього політичного, правового та економічного проєкту. Згідно зі Статтею 2 Договору про Європейський Союз (Лісабонського договору), повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага до прав людини (включно з правами осіб, що належать до меншин) є засадничими цінностями ЄС. У суспільствах держав-членів повинні домінувати плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність жінок і чоловіків.

Інституційні та нормативні рамки ЄС

Європейський Союз створив безпрецедентну у світовій історії багаторівневу систему інституційного захисту толерантності та прав людини:

Антидискримінаційне законодавство та Хартія

Ухвалення Хартії основних прав ЄС юридично закріпило заборону будь-якої дискримінації. Крім того, ЄС імплементував низку жорстких директив (наприклад, Директиву про расову рівність 2000 року та Директиву про рівність у сфері зайнятості), які забороняють не лише пряму, але й *непряму* дискримінацію (коли нейтральні на перший погляд правила ставлять певну групу в невідгідне становище) за ознаками раси, етнічного походження, релігії, інвалідності, віку чи сексуальної орієнтації.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ)

Хоча це орган Ради Європи, а не ЄС, він є вищою судовою інстанцією, що формує стандарти толерантності для європейців. ЄСПЛ сформував величезну прецедентну базу. Наприклад, Суд неодноразово карав держави за бездіяльність правоохоронних органів у випадках злочинів на ґрунті ненависті (hate crimes), а також виносив надзвичайно складні рішення щодо балансу між свободою самовираження та захистом релігійних почуттів.

Освіта, мобільність та соціальна інклюзія

Інституції розуміють, що одних лише законів недостатньо. Програми на кшталт Erasmus+ відіграють феноменальну роль у формуванні толерантності на побутовому рівні. Завдяки фізичній та академічній мобільності сотні тисяч молодих європейців щорічно руйнують власні національні стереотипи, живучи, навчаючись та долаючи комунікативні бар'єри поруч з однолітками з інших культур.

Сучасні виклики для європейської толерантності

Попри сильні інституції, високий рівень життя та законодавчий захист, толерантність у ЄС сьогодні проходить серйозні випробування на міцність, оголюючи слабкі місця європейської моделі:

Криза міграції та інтеграції

Хвилі нелегальної міграції (особливо пік 2015 року) з країн Близького Сходу та Африки створили величезну напругу в європейських суспільствах. Багато країн

виявилися інфраструктурно та психологічно не повністю готовими до швидкої інтеграції великої кількості людей з іншими релігійними, патріархальними та побутовими практиками. Це призвело до заяви провідних політиків (Ангели Меркель, Девіда Кемерона) про «провал політики мультикультуралізму» — коли різні громади живуть паралельно, не перетинаючись. На зміну йому прийшов запит на активний «інтеркультуралізм», який вимагає від мігрантів обов'язкового вивчення мови та поваги до базових конституційних норм Європи (наприклад, поваги до гендерної рівності та прав ЛГБТК+).

Зростання правого радикалізму та популізму

У багатьох країнах ЄС (таких як Німеччина, Франція, Італія, Угорщина) політичний капітал стрімко здобувають партії, які використовують антимігрантську, ісламофобську та євроскептичну риторику. Вони вміло маніпулюють економічними страхами та втомою населення від глобалізації, постійно тестуючи межі свободи слова та толерантності демократичних інституцій.

Мова ворожнечі в Інтернеті (Hate Speech) та алгоритмічна поляризація

Соціальні мережі стали головним каталізатором нетерпимості 21 століття. Алгоритми платформ (Facebook, X, TikTok), орієнтовані на максимізацію залучення та обурення аудиторії, сприяють формуванню герметичних «інформаційних бульбашок» (filter bubbles). У цих бульбашках люди споживають лише ту інформацію, яка підтверджує їхні упередження, що веде до масового

поширення ксенофобії. Відповіддю ЄС став історичний Закон про цифрові послуги (DSA), який зобов'язує технологічних гігантів жорстко модерувати простір, розкривати алгоритми та видаляти незаконний контент, що пропагує ненависть або тероризм.

Формування толерантного простору в Україні

Шлях України до формування толерантного простору є унікальним, болісним і надзвичайно складним. Він глибоко обумовлений історичним минулим: Україна століттями була «Фронтиром» — великим євразійським прикордонням, Диким Полем, місцем перетину різних цивілізацій, релігій (західного та східного християнства, ісламу, іудаїзму) та геополітичних амбіцій імперій.

Історичні передумови та подолання імперського і радянського спадку

З одного боку, українські землі мають глибокі традиції співіснування культур. У містах, які жили за Магдебурзьким правом (Київ, Львів, Кам'янець- Подільський), віками поруч існували українська, польська, вірменська та єврейська громади зі своїм само- врядуванням. З іншого боку, Україна постійно потерпала від асиміляційної політики Російської імперії (Валуєвський циркуляр, Емський указ, що забороняли українську мову).

Радянський Союз цинічно декларував «дружбу народів», але на практиці проводив політику жорсткої русифікації, репресій проти національних еліт (Розстріляне Відродження), штучного стирання пам'яті (Голодомор-

геноцид) та знищення релігійного розмаїття. Цілі народи піддавалися насильницькій депортації (як-от кримські татари у 1944 році). Радянська система була класично тоталітарною, а отже, абсолютно нетолерантною до будь-якого інакомислення — політичного (дисидентський рух), культурного чи сексуального (криміналізація гомосексуальності).

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна розпочала складний шлях повернення до європейських демократичних норм. Попри глибокі економічні кризи та спроби зовнішніх сил розколоти країну, Україні (на відміну від багатьох інших посткомуністичних країн, наприклад, на Балканах чи Кавказі, де спалахнули криваві війни) вдалося уникнути масштабних міжетнічних чи міжрелігійних збройних конфліктів у 1990-х роках. Це свідчить про високий рівень базової, побутової толерантності та мудрості українського народу.

Законодавче забезпечення та євроінтеграційний поштовх

Формування сучасного інституційного толерантного простору в Україні значно прискорилося завдяки безповоротному курсу на європейську інтеграцію.

Виконуючи вимоги Плану дій щодо лібералізації візового режиму з ЄС, Україна ухвалила низку революційних антидискримінаційних законів. Було внесено зміни до Трудового кодексу, які прямо заборонили дискримінацію на робочому місці за будь-якими ознаками, включно з

гендерною ідентичністю та сексуальною орієнтацією. Був ухвалений закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», який ввів у правове поле європейські стандарти. Важливим історичним кроком стала ратифікація у 2022 році Стамбульської конвенції, спрямованої на боротьбу з насильством проти жінок та домашнім насильством.

У 2022-2023 роках, виконуючи суворі рекомендації Венеціанської комісії для початку офіційних переговорів про вступ до ЄС, Україна ухвалила новий, сучасний закон «Про національні меншини (спільноти)», розширивши права етнічних спільнот у сфері освіти, використання рідних мов та медіа, водночас створивши запобіжники проти використання цих прав державою-агресором.

Громадянське суспільство та еволюція ставлення

Проте наймасштабніші зміни відбулися не на папері в законах, а у свідомості людей. Стрімкий розвиток сильного громадянського суспільства після Помаранчевої революції (2004) та Революції Гідності (2013-2014) став головним драйвером просування прав людини.

Релігійний

діалог

Унікальним, безпрецедентним феноменом України є Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій (ВРЦіРО). Тут за одним столом на рівних збираються православні, греко-католики, римо-католики, протестанти, мусульмани та іудеї. Вони демонструють приклад міжконфесійної толерантності та єдності у стратегічних державотворчих

питаннях, а під час Майдану Михайлівський Золотоверхий собор відкрито рятував протестувальників від силовиків, незалежно від їхньої віри.

Права вразливих груп
Спостерігається стійка, соціологічно підтверджена тенденція до підвищення толерантності суспільства до ЛГБТК+ спільноти, людей з інвалідністю (що стало критично важливим на фоні війни) та етнічних меншин (зокрема інтеграції ромських громад). Мирне, безпечне проведення багатотисячних «Маршів Рівності» у Києві та інших містах до повномасштабного вторгнення стало важливим маркером демократичної зрілості української нації та її готовності відстоювати права меншин попри опір радикальних угруповань.

Толерантність в українському суспільстві в умовах російської агресії

Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році стало абсолютно безпрецедентним екзистенційним випробуванням для української ідентичності, психіки нації та системи європейських цінностей. Війна — це за своєю природою радикалізація, нестерпний біль, чорно-біле мислення та обґрунтована ненависть до ворога. Проте українське суспільство в цих надлюдських умовах продемонструвало феноменальні парадокси стійкості.

Консолідація громадянської нації: стирання внутрішніх кордонів

Російська імперська політика та її пропаганда

десятиліттями намагалися штучно розколоти Україну за мовною, регіональною (Схід проти Заходу) та етнічною ознаками, поширюючи міфи про «утиски російськомовних». Проте жорстока агресія дала діаметрально протилежний ефект — вона стала каталізатором, який неймовірно прискорив завершення формування єдиної української політичної (громадянської) нації.

Толерантність всередині українського суспільства проявилася у безпрецедентній братерській єдності, в окопах Сил Оборони України пліч-о-пліч б'ються і гинуть україномовні та російськомовні громадяни, етнічні українці, кримські татари, євреї, грузини, вірмени, азербайджанці та представники десятків інших національностей. Етнічне походження чи релігія перестали мати будь-яке значення; головним, абсолютним маркером «свого» стала політична лояльність до Української держави та готовність ризикувати життям заради її захисту.

Надзвичайно показовим є рівень толерантності до ЛГБТК+ військових, які відкрито (через камінг-аути) служать у ЗСУ та Національній гвардії, використовуючи нашивки з єдинорогом (символ руху «Військові ЛГБТК+»). Суспільство швидко усвідомило, що кров, пролита за незалежність, не має сексуальної орієнтації. Це кардинально змінило суспільний дискурс і значно прискорило розгляд законопроєкту про легалізацію інституту цивільних партнерств, щоб гарантувати базові права партнерам загиблих або поранених воїнів.

Внутрішня інтеграція: складний виклик внутрішнього переміщення (ВПО)

Війна спричинила наймасштабнішу з часів Другої світової війни гуманітарну та демографічну кризу: мільйони українців зі сходу, півдня та півночі були змушені тікати під обстрілами на захід та в центр країни, втративши все майно. Це створило колосальне, щоденне випробування для внутрішньої толерантності та соціальної інфраструктури громад.

Здебільшого українці виявили надзвичайну солідарність: локальні волонтерські мережі миттєво розгорнули роботу, а тисячі сімей безкоштовно відкрили свої домівки для біженців. Однак об'єктивні труднощі (гостра житлова криза, стрімке зростання цін на оренду, конкуренція на обмеженому ринку праці, глибокі психологічні травми як у ВПО, так і в приймаючих громад) іноді неминуче призводили до соціального тертя та побутових конфліктів.

Особливо гостро в цьому контексті постало **мовне питання**. Для багатьох українців, чиї міста руйнувалися російськими ракетами, російська мова (якою історично розмовляла значна частина ВПО) стала гостро асоціюватися з мовою агресора. Суспільство почало вимагати швидкого переходу на українську мову у публічному просторі та сфері обслуговування. Мова перестала бути просто засобом комунікації; вона стала питанням національної безпеки, маркером ідентичності та символом опору (так звана «м'яка

українізація»). Цей процес вимагає від обох сторін величезної емпатії: розуміння неймовірної травми та складності переходу для переселенців з одного боку, і поваги до ідентичності та болю регіонів, що їх приймають, з іншого.

«Парадокс Поппера» у дії: справедлива нетолерантність до агресора

Як поєднати класичну європейську толерантність із жорстокою, тотальною війною на виживання? Західні критики іноді висловлюють занепокоєння діями української влади, розглядаючи їх через призму мирного часу. Проте відповідь на цей дисонанс лежить саме у філософії Карла Поппера, про яку ми говорили на початку.

Сьогодні Україна демонструє **нульову толерантність** до російського імперіалізму, ідеології «рашизму», російської пропаганди та так званої «великої російської культури», наративи якої роками використовувалися для виправдання геноциду та заперечення права українців на існування. Заборона російських телеканалів, блокування ворожих соцмереж, судова заборона діяльності проросійських політичних партій (як-от ОПЗЖ) та дискусії щодо заборони афілійованих з Москвою релігійних структур (УПЦ МП), які відігравали роль агентури впливу — все це часто подається російською пропагандою як «недемократичність», «нацизм» чи «порушення свободи слова» в Україні.

Насправді ж, це не порушення толерантності. Це

класична, бездоганна імплементація права захищати демократію від тих, хто прагне її фізично та інституційно знищити. Європейська концепція **«демократії, що здатна себе захистити» (militant democracy)** прямо передбачає, що толерантність обов'язково закінчується там, де починається пряма збройна загроза життю громадян, правам людини та існуванню суверенної держави. Відмова толерувати російські наративи, знесення імперських пам'ятників (деколонізація простору) — це не прояв української ксенофобії. Це здоровий, вітальний імунний механізм нації, яка ціною крові захищає східний фланг європейського цивілізаційний простору від тоталітарної диктатури.

Водночас надзвичайно великим і складним викликом для післявоєнної України стане подолання масової психологічної травми (ПТСР) та реінтеграція суспільства. Державі доведеться шукати філігранний баланс: з одного боку, забезпечити суворе, невідворотне та справедливе покарання для колаборантів і воєнних злочинців (перехідне правосуддя). А з іншого боку — знайти шляхи для толерантної, тривалої реінтеграції деокупованих територій (Криму, Донеччини, Луганщини), чиє цивільне населення понад десятиліття перебувало під жорстким, токсичним впливом ворожої пропаганди. Цей процес «когнітивної деокупації» вимагатиме від українців найвищого рівня суспільної мудрості та стратегічного терпіння.

Толерантність у сучасному розумінні не є статичним станом речей, ознакою слабкості чи байдужістю. Це

динамічна, надзвичайно складна і щоденна практика побудови поваги та діалогу в умовах неминучого розмаїття інтересів. Європейський досвід переконливо показує, що для підтримки толерантності потрібні не лише сильні антидискримінаційні закони, а й активна, проактивна боротьба з мовою ворожнечі, дезінформацією та правим радикалізмом.

Досвід сучасної України привносить у європейський та світовий дискурс нове, трагічне, але водночас величне вимірювання. Українці щодня на полі бою та в тилу доводять, що можна залишатися глибоко толерантними всередині свого розмаїтого суспільства, об'єднуючи людей різних мов, релігій, статусів та орієнтацій навколо найвищої спільної мети — свободи та збереження державності. І водночас Україна ціною життів найкращих своїх громадян нагадує розслабленому світу про фундаментальний філософський імператив Карла Поппера: справжня, життєздатна демократія повинна мати мужність та зброю бути абсолютно нетолерантною до абсолютного зла, агресії та тиранії, адже будь-які поступки нетерпимим силам неминуче ведуть до знищення самої свободи.

Запитання для самоконтролю та аналізу:

1. Як змінилося філософське та правове розуміння толерантності від часів релігійних воєн (як вимушеного перемир'я) у Європі до ухвалення Декларації ЮНЕСКО 1995 року? У чому полягає перехід від «пасивності» до «активної дії»?

2. Поясніть суть «парадоксу толерантності» Карла Поппера. Наведіть історичні (Веймарська республіка) або сучасні приклади того, як необмежена толерантність може зруйнувати демократію.
3. Які базові інституційні та нормативні механізми існують в Європейському Союзі для захисту толерантності та прав меншин (законодавство, Хартія, Європейський суд з прав людини)?
4. Проаналізуйте сучасні виклики для європейської толерантності: як впливають міграційні кризи 2015 року та алгоритми соціальних мереж (інформаційні бульбашки) на радикалізацію суспільств ЄС?
5. Чому Україну історично називають «Фронтиром» і як це, разом з традиціями Магдебурзького права, вплинуло на формування побутової толерантності українського народу попри імперський утиск?
6. Які ключові законодавчі акти у сфері протидії дискримінації, захисту національних меншин та Стамбульську конвенцію ухвалила Україна на шляху до євроінтеграції?
7. Розкажіть про роль громадянського суспільства в Україні у просуванні толерантності (кейс релігійного діалогу ВРЦіРО та еволюція боротьби за права ЛГБТК+ спільноти).
8. Яким чином повномасштабна російська агресія прискорила формування єдиної української громадянської нації, нівелювавши етнічні та мовні розбіжності в Силах Оборони?

9. Проаналізуйте проблему інтеграції Внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні. Які виклики (економічні, житлові та особливо мовні) постають перед приймаючими громадами та переселенцями?
10. Застосуйте концепцію Карла Поппера до сучасної України: чому жорстка нетолерантність до російської пропаганди, імперських пам'ятників та проросійських інституцій є необхідним захисним механізмом (войовничою демократією), а не порушенням європейських свобод?

Рекомендована література:

1. Поппер, К. Р. Відкрите суспільство та його вороги: у 2 т. / пер. з англ. О. Коваленка (т. 1), О. Буценка (т. 2). Київ: Основи, 1994.
2. Габермас, Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / пер. з нім. А. Дахнія. Львів: Астролябія, 2006.
3. Локк, Дж. Два трактати про врядування / пер. з англ. О. Тереха, Р. Димирця. Київ: Основи, 2001.
4. Мілль, Дж. С. Про свободу та інші есе / пер. з англ. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001.
5. Договір про Європейський Союз (Консолідована версія). [Ел. ресурс]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text
6. Council of Europe. White Paper on Intercultural Dialogue: "Living Together As Equals in Dignity". Strasbourg, 2008.
7. Грицак, Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2019.

8. Рябчук, М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та політичні наслідки. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019.
9. Інститут соціології НАН України. Українське суспільство в умовах війни: колективні монографії / за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022, 2023.
10. Міжнародна організація з міграції (МОМ). Ukraine Internal Displacement Report: General Population Survey (Rounds 1–19). Displacement Tracking Matrix, 2022–2024.

Культура і цінності.

Європейські культурні цінності

1. *Поняття культурної цінності. Акіосфера культури.*
2. *Функціонування цінностей в культурному просторі.*
3. *Культурний універсалізм, фундаменталізм та релятивізм в аксіологічному аспекті.*
4. *Європейські культурні цінності*
5. *Значення культурних цінностей для міжкультурної комунікації.*

Поняття культурної цінності. Акіосфера культури

В філософії домінує поняття цінності, яке означає щось, що є цінним в предметах, які дані суб'єктові. Це щось гідне, аби бути бажаним (в абсолютному сенсі чи на ґрунті даної системи поглядів). Поняття цінності може стосуватися ідей, осіб, речей, ситуацій, явищ, або ж їхніх властивостей. Об'єм поняття цінність охоплює класичні види – істина, краса, добро, справедливість, а також такі категорії як людяність, розвиток, суспільство, любов до батьківщини та ін.

Цінність можна розглядати також як дещо, що бути повинне, як ідеал. Говорячи про повинність цінності, звертаємо увагу передусім на моральні цінності, які зобов'язують людину до вищезначених дій. Моральні норми є обов'язковими для членів певної спільноти однаковою мірою. Якщо ж ми говоримо про естетичні цінності, не

можемо говорити про про повинність, оскільки естетичні норми не можуть зобов'язувати до спілкування з твором мистецтва. Естетичні цінності пов'язані не з повинністю, а з реалізацією.

Теорія цінностей має на зву аксіологія. Важливим елементом теорії цінностей є проблема способу існування цінностей. Спроби розв'язати цієї проблеми містять теорії аксіологічного об'єктивізму і суб'єктивізму. Значення тут має питання про те, чи цінності надаються предметам об'єктивно (незалежно від суб'єкта) чи суб'єктивно (обумовлені різними передумовами установок суспільних груп чи індивідів).

Цінності вважаються найважливішими компонентами людської культури поряд з нормами та ідеалами. Існування цінностей вкорінене в екзистенційній активності суб'єкта культурної творчості, його діалозі з іншими людьми, які орієнтовані не лише на сферу сущого, але також на значиме та нормативне.

Одне з найбільш поширеним є розуміння культури як світу втілених цінностей. З цієї точки зору, предмети культури відрізняються від природних об'єктів тим, що вони наділяються якимось особливими властивостями, якими не володіють природні об'єкти. Ці властивості називаються цінностями. Створюючи особливий предметний світ людина не прагне відтворювати природу, а створює дещо, що має значення і смисл як вираження сутності людини власне як людини. Разом з тим, проводять чітку різницю між поняттями користі і цінності. Стверджується, що

головний зміст людської діяльності орієнтований на творення того предметного світу через який людина реалізує свою особливу сутність і в основі якого лежить особливе диференційоване відношення до процесу діяльності та її результатам. Ця диференціація базується на розрізненні добра і зла, істинного і хибного, прекрасного і потворного. Культура виникає в прагненні людини утвердити цінності.

Ціннісними властивостями світ культури відрізняється від світу природи. Цінності постають як регулятор людської поведінки і вища мета її діяльності. Людина виступає творцем цінностей, в культурній діяльності вона їх опредмечує, утверджує, створюючи таким чином можливість накопичення і передачі цінностей культури наступним поколінням.

Феномен культури генетично пов'язаний з пошуком смислу буття та осягненням сакрального. Тому якщо звертатися до основ культури, можемо побачити, що вона по своїй суті є ціннісною (має аксіологічну природу).

Ціннісні теорії культури представляли передусім неокантіанці – В. Віндельбанд і Г. Ріккерт.

Віндельбанд трактує культурний процес як розпад старих форм життя і появу нових ціннісних мотивів. В культурному житті всюди виникають складні проблеми політичного, соціального, інтелектуального характеру. Це, за Віндельбандом, створює в ціннісному розумінні життя нові моменти і зміни. Філософія має нам давати роздуми

про вічні цінності, які є вищими за щоденні інтереси. Вічні цінності обґрунтовані вищою духовною дійсністю.

Г. Ріккерт виводить власне поняття цінностей в рамках роздумів про природу і культуру. Стверджує, що у всіх явищах культури ми знайдемо втілення якої-небудь визнаної людиною цінності, завдяки якій культурні явища були створені. Цінності закладені в культурних продуктах. Якщо від явища культури відняти його цінність, то воно стане простою природою. Явища природи за Ріккертом можна розглядати не лише по відношенню до цінностей, але також по відношенню до психічної істоти, яка їх оцінює. Цінності оцінюються лише психічною істотою. Культура за Ріккертом – це сукупність об'єктів, які пов'язані з загальнозначимими цінностями і творяться ради цих цінностей.

Загалом, якщо говорити про поняття цінностей, слід звернутися до різних значень:

1) цінність ототожнюється з новою ідеєю, яка виступає в якості індивідуального або соціального орієнтира.

2) цінність сприймається як поширений суб'єктивний образ або уявлення, о має людський вимір;

3) цінність як синонім культурно-історичних стандартів;

4) цінність асоціюється з типом достойної поведінки, з конкретним життєвим стилем.

Можемо ствердити, що в загальному цінність фіксується і позначається через певні життєві уявлення. Її зміст розкривається за допомогою конкретного комплексу

ідей. Однак цінність жодною мірою не може бути тотожною з ідеєю. Між цінністю та ідеєю є принципова відмінність. Головний критерій для ідеї є ступінь істинності.

Цінність виражає людський вимір культури. Вона втілює в себе відношення до форм людського буття, людського існування. Цінності ніби стягують все духовне різноманіття до розуму, волі і почуттів людини. Цінність – це не лише усвідомлене, але й життєво, екзистенційно відчутне буття. Цінність характеризує людський вимір суспільної свідомості. Якщо проводити різницю між ідеєю та цінністю, то також можемо додати, що ідея є прорив до досягнення окремих сторін буття, індивідуального та суспільного життя. Цінність – це забарвлене особистісно відношення до світу, яке виникає не лише на основі знання та інформації, але також на основі власного дитячого досвіду.

Розглядаючи поняття цінностей, звернемо увагу на поняття ціннісної орієнтації. Ціннісну орієнтацію визначають як комплекс духовних детермінант діяльності людей або окремої людини, а також відповідних для них соціально-психологічних утворень. Ціннісну орієнтацію можуть зумовлювати уявлення, знання, інтереси, мотиви, потреби, ідеали, установки, стереотипи, передивання людей.

Ціннісна орієнтація поряд з цінностями культури є могутніми мотиваторами культурного життя людини. Вони слугують стимулами для досягнення різноманітних цілей, а також для захисту ціннісно-символічних імперативів.

Акіосфера культури лежить в пресиорі суб'єкт-об'єктних відношень. Саме тому її слід розглядати через призму об'єкта і суб'єкта ціннісного відношення.

Важливим є передусім значення якісних особливостей носія цінностей – чи він є матеріальний, чи духовний, природний чи соціальний, життєво-реальний чи художньо-ілюзорний. Потрібно також зауважити, що в культурі немає нічого, що ставало б предметом того чи іншого виду ціннісного осмислення. Ціннісне осмислення дійсності та її художнього поживоєння є всезагальним і необхідним аспектом енергії людського духу.

Що стосується суб'єкта ціннісного відношення, то ним може бути:

1) конкретна людина – індивід, особистість як реальна самодіяльна одиниця. В цій ролі індивід постає в своїй унікальності, особливості, неповторності, а також в своїй рольовій функції, як представник тієї чи іншої соціальної групи, і як трансцендентальний суб'єкт, що представляє людський рід.

2) невелика контактна група людей, якщо вона об'єднана загальною діяльністю та інтересами, що нею керують, а також устремліннями і світглядом, утворюючи тим самим цілісний колектив, який виступає в якості „сукупного суб'єкта”. Наприклад, бригада, банда, колектив вчених, оркестр, театральна труппа тощо.

3) велика неконтактна соціокультурна група, яка володіє загальним рисами психології, установками ідеології та єдністю практичною діяльністю – плем'я, нація, коас,

покоління. Маємо тут також „сукупного індивіда”, але іншого масштабу.

4) людство вцілому, як сукупний суб’єкт максимального по ширині масштабу. Людство тут таке. Як воно виступає в пізнавальній діяльності людей та в специфічних ситуаціях, що вимагають усвідомлення практичної та духовної єдності та здійсненні спільних дій.

5) „частковий суб’єкт” – це різновид суб’єкта, який протиставляється сукупному суб’єктові і породжується роз’єднаністю індивідуального суб’єкта в ситуації самоспілкування, внутрішнього діалогу. Особистість розпадається на декілька Я-суб’єктів, кожний з яких представляє цілісність лише частково.

Функціонування цінностей в культурному просторі

Функціонування цінностей – це їх вплив на людську діяльність, людську поведінку, суспільне диття, розвиток культури. Цей вплив проявляється:

По-перше, в залежності від характеру того чи іншого виду цінностей – релігійних чи естетичних, політичних чи моральних.

По-друге – в залежності від особливостей аксіологічного суб’єкта – індивідуального чи сукупного, тієї чи іншої соціальної групи чи людства вцілому

По-третє, в залежності від того, чи функціонує дана цінність всередині духовного світу суб’єкта, впливаючи на його цілісну свідомість і поведінку, чи ж будучи втіленою і

опредмеченою певним чином вона стикається з цінностями інших суб'єктів і отримує можливість впливати на їх свідомість, поведінку, зміну ціннісних орієнтацій.

Таким чином складається тримірна система функціонування цінностей. Перший аспект цієї системи визначається двояко: (1) межами поля дії даного виду цінностей та ієрархією цінностей даного суб'єкта в даній історичній або біографічній ситуації. Описати картину функціонування цінностей в даному випадку означає дослідити світову історію культури в реальному її протіканні та багатомітті проявів. Якщо говорити про масштаби дії цінностей, то звернемо наприклад увагу на те, що поле дії релігійних цінностей є безмежним, оскільки релігійно осмислюється весь світ – природа, суспільство, культура, сама людина. За широтою дії до релігійних цінностей наближаються естетичні, а найбільш вузьким полем дії володіють правові цінності.

Другий вимір цієї системи дає можливість розглянути суттєві відмінності в реальній дії цінностей в житті кожного типу суб'єкта.

Третій вимір даної системи пов'язаний з особливостями інтравертної чи екстравертної по відношенню до суб'єкта дії цінностей.

Говорячи про функціонування цінностей, слід звернутися також до очевидного безпосереднього зв'язку ціннісного осмислення життя з проективною діяльністю людини. Часто також ідеал розглядається як особливіший вид цінності. При чому цінності-цілі розглядаються як вищі

за цінності-засоби. В ідеалах можемо побачити моделі „бажаного майбутнього”. Тому ідеал конкретно втілює те, що володіє для суб’єкта цінністю (рай, утопічне місто сонця, комуністичне суспільство тощо).

Якщо говорити про зовнішній (екстравертний) вияв функціонування цінностей, то можна виокремити три його аспекти: художньо-образне втілення ціннісного відношення, теоретичне і публіцистичне.

Художня інформація містить могутній емоційно-інтелектуальний заряд, в якому адекватно виражене ціннісне відношення художника до світу. Аксіологічна складова в творчому методі і відповідно в структурі творів мистецтва може бути більшим або меншим. Це залежить від: особливостей художнього напрямку; від особливостей виду і жанру мистецтва; істотним також є те, що повне зникнення з мистецтва суб’єктивно-оціночного та виражально-експресивного начала веде до натуралізації художньої творчості.

Розгляд цінностей за допомогою теоретичної мови дозволяє їх описувати, аналізувати, систематизувати. Однак ми тут уже не маємо справу з буттям цінностей, але з рефлексією усного чи письмового дискурсу з приводу цінностей. Теоретичний спосіб представлення цінностей є полишеним художнього втілення цінносної свідомості. Разом з тим він дозволяє виявляти змісту ціннісного відношення, яке заключене в ієрархії цінностей, причини, які породжують це відношення, взаємодії ціннісного відношення з іншими формами духовної і практичної

діяльності людини. Теоретичне осмислення цінностей дає можливість закріпити в суспільній свідомості зміст аксіосфери.

Публіцистичний аспект є проміжним між художнім та теоретичним. Публіцистика є переважно теоретичною за своєю структурою, однак наповнена різними образними засобами – стилістикою, інтонацією. Це надає теоретичному дискурсу емоційного забарвлення, як еслугує прямому вираженню ціннісного відношення автора до того, про що він пише чи говорить.

Розглядаючи функціонування цінностей, зауважимо, що ціннісне відношення людини зароджується і самовизначається в історії людства у зв'язку з появою потреби позабіологічної орієнтації діяльності і поведінки людей. Регулятивне значення цінностей є тим більшим, чим вищим є рівень духовності – і у людського роду і у окремого індивіда, який повторює логіку розвитку людства.

Разом з тим, в аспекті функціонування цінностей в сучасній культурі, досить часто можна почути про кризу цінностей (філософія життя, екзистенціалізм, критика масової культури ітд.). На основі цього в сучасній аксіологічній теорії випрацьовують ряд рекомендацій щодо подолання аксіологічної критизи:

1) філософська теорія цінностей повинна пояснити можливість подолання екологічної катастрофи, яка є неминучою при тій ієрархії цінностей, яка склалася в індустріальному суспільстві. Також повинна обґрунтувати необхідність формування такої системи цінностей, в якій

екзистенційні цінності людства як єдиного суб'єкта домінували б над цінностями окремих груп.

2) філософська теорія цінностей повинна запропонувати соціально-організованій та педагогічній практиці методологію ціленаправленого розвитку в новому суспільстві, яка б базувалася на діалектично-діалогічному поєднанні загальнолюдських та специфічно-регіональних культурних цінностей.

3) підвести теоретичний фундамент під перехід від тоталітаризму до демократії, який відбувається в деяких країнах (наприклад пострадянських).

4) осмислено спияти формуванню нової ієрархічної системи цінностей, які відповідають вимогам часу і адекватно відповідають на виклики майбутнього

5) стати теоретичною основою перебудови всієї системи освіти, в якій передача знання була б органічно поєднана з формування ціннісної свідомості.

Культурний універсалізм, фундаменталізм та релятивізм в аксіологічному аспекті

Загальнолюдські (універсальні) цінності передбачають передусім осмислення єдності людського роду. Існують такі абсолюти, які мають значення для всього людського роду, без них єдність людства не могла б бути.

Загальнолюдські цінності передбачають збереження сукупного духовного досвіду. Можемо виокремити як загальнолюдські цінності триєдність Істина, Краса, Добро. Ці абсолюти відображають достоїнство людського роду

Культурний релятивізм фіксує, (1) світоглядну тенденцію, яка склалася в рамках європейської культури на переломі 19 і 20 ст. як реакція на кризу просвітницького раціоналізму і гуманізма, втрату віри в прогрес, справедливість і торжество розуму. Культурний релятивізм визнавав обмеженість цінностей, соральних норм, наукових і естетичних теорій, художніх форм і віросповідань, що призвело до заперечення існування загальнолюдських принципів моралі і мистецтва. (2) культурний релятивізм – це погляд, за яким стверджується існування багатьох культур, шляхів їх розвитку та ціннісних систем, культурно-історичних типів. Ідеї культурного релятивізму знайшли своє відображення в працях Данилевського, Шпенглера, Тойнбі, Сорокіна. Прихильники культурного релятивізму заперечували теорію однолінійного еволюціонізму та європеоцентризму. Стверджували, що кожную культуру можна зрозуміти лише в її власному контексті і лише тоді, коли вона розглядається в цілісності.

Говорячи про культурний релятивізм можемо звернутися до двох протиставлених позицій:

(1) Мелвіл Герсковіц. Він стверджує, що абсолютних моральних цінностей, абсолютної моралі не існує. Мораль – це соціальне і культурне явище. Кожна культурна група, в залежності від своїх звичок і вірувань, має власну мораль. Релятивістські протистоять етноцентризму, який найбільш проявився в європейському колоніалізмі. М. Герсковіц твердить, що всі народи висловлюють ті чи інші судження одне про одного, включаючи моральні. Кожен висловлює ці

судження на основі власної, ретельно розробленої системи цінностей. Тому оцінки одного й того ж явища можуть не співпадати.

(2) Джеймс Рейчилз зауважує, що повний релятивізм в моральних питаннях є помилковим, існують певні цінності, які повинні поважатися в усіх суспільствах. Наводить три наслідки серйозного ставлення до культурного релятивізму

- приймаючи культурний релятивізм, ми не можемо сказати, що звичаї інших народів є гіршими. Ми не повинні критикувати інші суспільства, оскільки вони „інші”. Однак скажімо як ставитися до того, що певне суспільство почало війну з сусідами, аби захопити собі рабів?

- ми не можемо вирішити чи правильно ми діємо, лише звертаючись до стандартів нашого власного суспільства. Культурний релятивізм не лише забороняє нам самим критикувати інші суспільства, але також ми не можемо критикувати наше власне суспільство.

- ідея морального прогресу ставиться під сумнів. Ми звикли думати, що принаймні деякі зміни в нашому суспільстві призводять до кращого. Однак якщо ми приймаємо культурний релятивізм, ми не можемо знайти критерій того, які ж саме зміни ведуть до кращого.

Культурний фундаменталізм визначають як процес тоталізації культурного стилю з його специфічною доктриною, почуттями, нормами, досвідом. Будь-який культурний стиль може бути фундаменталізований. У випадку культурного фундаменталізму можемо

спостерігати прагнення до все більш автентичного життя, виключення неавтентичних елементів, спрощення життєвого середовища, тоталізації, випрацювання повнітьвної установки по відношенню до життя. В рамках культурного фундаменталізму вибудовується індивідуальна моностилестична культура.

Відомий англійський соціолог Ентоні Гідденс стверджує, що сьогодні відбувається боротьба між різними формами фундаменталізму і збереженням принципу космополітизму. Фундаменталізм, на його думку, полягає не в тому, у що людина вірить, а в тому, як вона вірить і як відноситься до інших людей, що вірять інакше. Може бути релігійний фундаметалізм, етнічний, наіоналістичний. Фундаменталіст – це людина, яка принципово відмовляється вступати в діалог, оскільки вважає, що її стиль життя є досконалим і достойним, а чужий – порівняно нижчим і недостойним. Фундаменталізм вважає продуктом сучасного світу, оскільки він не лише захищає традицію, але також акцентує на ній, спрощує її, подаючи в засобах масової інформації для пропаганди своїх цілей.

Френсіс Фукуяма у одній зі своїх статей, аналізуючи ситуацію в сучасній Європі, зауважує, що для більшості європейців проблемою є те, що вони не мають бачення позитивних культурних цінностей, які повинні пропагуватися їхніми суспільствами. НА думку філософа кожне європейське суспільство повинне розробити відкриту форму національної ідентичності, яка була б доступною новим прибульцям незалежно від їхньої етнічної

чи релігійної приналежності. Ця ідея ховається за тзв. ідеєю „Leitkultur” (основної культури), яка спирається на переконання, що європейське просвітництво дало початок універсаістичній культурі, фундаментом якої є гідність індивіда.

Європейські культурні цінності

Європейська культура формувалася протягом тисячоліть під впливом античної спадщини, християнської традиції, епохи Просвітництва та досвіду двох світових воєн. Саме ці історичні пласти сформували систему цінностей, яка сьогодні визначає ідентичність європейських суспільств і лежить в основі європейської інтеграції.

Гідність людини та права людини. У центрі європейської системи цінностей стоїть визнання гідності кожної людини як непорушної та вродженої якості, а не привілеї, наданої державою. Ця ідея виросла з поєднання християнського вчення про унікальність людської душі та просвітницької філософії природних прав. Практичним втіленням цієї цінності стали конституційні гарантії прав людини, заборона катувань, право на справедливий суд та захист приватного життя. Європейська конвенція з прав людини та діяльність Європейського суду з прав людини є яскравим прикладом того, як абстрактний принцип перетворився на дієвий правовий механізм.

Свобода. Свобода в європейському розумінні охоплює кілька вимірів: свободу совісті та віросповідання, свободу слова та преси, свободу пересування, а також

економічну свободу підприємництва. Історія боротьби проти абсолютизму, релігійних воєн та тоталітарних режимів XX століття зробила європейців особливо чутливими до будь-яких спроб обмежити ці свободи. Водночас свобода в Європі традиційно розглядається не як абсолютна всюдозволеність, а як свобода, обмежена відповідальністю перед іншими членами суспільства.

Демократія та верховенство права. Демократичне врядування — ще одна фундаментальна цінність, що виникла з давньогрецького досвіду та розвинулася через британський парламентаризм, французьку революцію й повоєнне становлення правових держав. Європейці надають особливого значення принципу верховенства права: жодна особа чи інституція, включно з державою, не стоїть вище закону. Незалежність судової влади, поділ гілок влади та регулярні вільні вибори вважаються необхідними умовами легітимного правління.

Рівність. Принцип рівності перед законом, незалежно від походження, статі, релігії чи майнового стану, є наріжним каменем європейської правової культури. Хоча реальна практика подекуди відставала від проголошених ідеалів — і боротьба за расову, гендерну чи соціальну рівність триває й досі, — сам ідеал рівних можливостей глибоко вкорінений у політичній риториці та законодавстві країн Європи.

Солідарність та соціальна відповідальність. На відміну від суто ліберальної традиції, яка акцентує індивідуальні права, європейська модель поєднує їх із сильним відчуттям

колективної солідарності. Це проявляється у розвинених системах соціального забезпечення, доступній охороні здоров'я та освіти, а також у політиці вирівнювання регіональних диспропорцій усередині Європейського Союзу. Солідарність розглядається як практичне вираження спільної відповідальності за добробут усіх членів суспільства, включно з найвразливішими.

Культурна різноманітність у єдності. Європа — це континент багатьох мов, релігій та традицій, і повага до цього розмаїття стала окремою цінністю. Девіз Європейського Союзу «Єдність у розмаїтті» відображає прагнення поєднати спільні базові принципи з визнанням унікальності кожної нації та регіону. Це проявляється у політиці підтримки регіональних мов, охорони культурної спадщини та заохочення міжкультурного діалогу.

Спадщина Просвітництва: розум і прогрес. Раціоналізм, наукове мислення та віра в суспільний прогрес — важливі складові європейської ідентичності, що сягають епохи Просвітництва. Ця традиція заклала основи для розвитку науки, технологій та світської освіти, водночас підтримуючи ідею, що суспільство здатне вдосконалюватися через знання та реформи.

Мир та примирення. Після руйнівного досвіду двох світових воєн мир став однією з найважливіших цінностей повоєнної Європи. Саме прагнення унеможливити майбутні конфлікти між європейськими державами стало рушійною силою європейської інтеграції — від Європейського

об'єднання вугілля та сталі до сучасного Європейського Союзу.

Європейські культурні цінності — це не застигла догма, а динамічна система принципів, що постійно переосмислюється й адаптується до нових викликів: міграції, цифровізації, кліматичних змін. Проте їхнє ядро — гідність людини, свобода, демократія, рівність, солідарність та повага до розмаїття — залишається стабільним орієнтиром, який об'єднує різні народи континенту навколо спільного проекту.

Значення культурних цінностей для міжкультурної комунікації

У сучасному глобалізованому світі, де кордони стають дедалі прозорішими, а контакти між представниками різних націй, релігій і традицій відбуваються щодня — у бізнесі, освіті, туризмі, дипломатії та повсякденному спілкуванні, — питання міжкультурної комунікації набуває особливої актуальності. Основою будь-якої культури є система цінностей, яка формує світогляд людини, визначає її поведінку, норми моралі та способи взаємодії з іншими. Саме тому розуміння культурних цінностей стає ключовим чинником успішної комунікації між представниками різних народів.

Культурні цінності — це сукупність переконань, ідеалів та пріоритетів, які поділяє більшість членів певної спільноти. Вони формуються протягом століть під впливом історії, релігії, географічного положення, соціального устрою та

економічних умов. До таких цінностей належать ставлення до часу, індивідуалізм чи колективізм, ієрархія влади, значення сім'ї, ставлення до праці, гостинність, повага до старших тощо. Наприклад, у західних культурах, зокрема американській, високо цінується індивідуальна свобода, особисті досягнення та прямотинність у спілкуванні. Натомість у східних культурах, як-от японській чи китайській, домінують колективізм, повага до ієрархії та непряма манера висловлювання думок, спрямована на збереження гармонії у стосунках.

Незнання або ігнорування цих відмінностей часто стає причиною непорозуміння, конфліктів і навіть провалу міжнародних проєктів. Класичним прикладом є ситуація, коли західний партнер очікує чіткої та швидкої відповіді «так» або «ні», тоді як його азійський колега уникає прямої відмови, аби не образити співрозмовника, використовуючи натомість фрази на кшталт «це буде складно» чи «ми подумаємо». Без розуміння культурного контексту таке спілкування може призвести до хибних висновків та втрачених можливостей.

Важливу роль у міжкультурній комунікації відіграє також невербальна поведінка — жести, міміка, дистанція між співрозмовниками, контакт очима. Те, що в одній культурі вважається проявом поваги, в іншій може сприйматися як образа. Наприклад, прямий погляд в очі співрозмовнику в європейській традиції свідчить про чесність і впевненість, тоді як у деяких азійських культурах це може розцінюватися як зухвалість чи виклик.

Розуміння культурних цінностей допомагає не лише уникати непорозумінь, а й будувати довіру, налагоджувати ефективну співпрацю та досягати взаємовигідних результатів. У бізнес-середовищі це особливо важливо: компанії, які прагнуть виходити на міжнародні ринки, повинні враховувати культурні особливості цільової аудиторії — від маркетингових стратегій до стилю ведення переговорів. Ігнорування цих аспектів може призвести не лише до фінансових втрат, а й до репутаційних ризиків.

Освіта та підготовка до міжкультурної взаємодії відіграють вирішальну роль у формуванні так званої міжкультурної компетентності — здатності ефективно й доречно спілкуватися з представниками інших культур. Ця компетентність включає знання про культурні особливості, толерантність до відмінностей, гнучкість у поведінці та вміння адаптуватися до нових умов. Розвиток емпатії та відкритості до інших світоглядів є основою для подолання етноцентризму — тенденції оцінювати інші культури крізь призму власних цінностей як єдино правильних.

Особливо важливим є усвідомлення того, що жодна культура не є «кращою» чи «гіршою» за іншу — вони просто різні, і ця різноманітність є багатством людства. Повага до культурних цінностей інших народів не означає відмову від власної ідентичності, а навпаки — сприяє глибшому розумінню себе через порівняння з іншими.

Культурні цінності є фундаментом, на якому будується будь-яка міжкультурна взаємодія. Їх глибоке розуміння дозволяє уникати конфліктів, будувати довірливі стосунки

та ефективно співпрацювати в умовах культурного розмаїття. У світі, що стає дедалі взаємопов'язанішим, здатність поважати та враховувати культурні відмінності перетворюється не просто на бажану якість, а на необхідну навичку для особистого й професійного успіху.

Питання для самоконтролю та аналізу:

1. Що таке культурна цінність і як співвідносяться поняття «аксіосфера культури» та «система цінностей» у культурологічному дискурсі?
2. Яку структуру має аксіосфера культури і за якими критеріями цінності класифікуються (матеріальні/духовні, універсальні/ локальні, термінальні/інструментальні)?
3. Як цінності функціонують у культурному просторі — яким чином вони формуються, передаються між поколіннями та трансформуються під впливом соціальних змін?
4. Яку роль відіграють цінності у формуванні культурної ідентичності особистості та групи?
5. У чому суть культурного універсалізму, фундаменталізму та релятивізму в аксіологічному аспекті, і які аргументи «за» і «проти» кожного з цих підходів існують?
6. Які цінності (свобода, гідність людини, демократія, верховенство права, толерантність) вважаються базовими європейськими культурними цінностями і як вони закріплені в установчих документах ЄС?

7. Наскільки європейські культурні цінності є універсальними, а наскільки — специфічно регіональними чи історично зумовленими? Чи можлива їх конфронтація з цінностями інших цивілізацій?
8. Яке значення мають спільні та відмінні культурні цінності для успішної міжкультурної комунікації, і які цінності найчастіше стають джерелом непорозумінь у взаємодії представників різних культур?

Рекомендована література:

1. Артеменко А. П. Від глобалізації до індивідуалізації: топологія міжкультурної взаємодії : монографія . Харків : ТОВ "Щедра садиба плюс", 2014. 216 с.
2. Дзера О., Літвіняк О., Одрехівська І. Стратегічна міжкультурна комунікація : навч. пос. Львів, 2025. 144 с.
3. Козак А. В., Близнюк Л. М. Виклики та можливості міжкультурної комунікації в Європі. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Вип. 96. 2023. С. 45–49. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2023.96.08>
4. Культурні цінності Європи / За ред. Г. Йоаса і К. Віґандта. К.: Дух і літера, 2014. 552 с.
5. Шабанова Ю. О. Філософія культури : підручник. Дніпро: ЛІРА, 2019. 240 с.
6. Baker W. Intercultural communication. ELT Journal. 2024. Vol. 78, Iss. 2. P. 212–215. <https://doi.org/10.1093/elt/ccad040>

7. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of armed conflict (the «Hague Convention»), with regulations for the Execution of Convention, as well as the Protocol to the Conventions and the Conference resolutions, 14 May 1954. Conventions and Recommendations
8. of UNESCO concerning the protection of cultural heritage. Paris, 1985.
9. Piller I. Intercultural Communication: A Critical Introduction. 2nd ed. Edinburgh University Press; 2017.

Міжкультурна комунікація в європейському освітньому просторі

- 1. Принципи освітньої політики ЄС.*
- 2. Європейський простір вищої освіти*
- 3. Розвиток мікрокваліфікацій*
- 4. Програма Еразмус+.*

Принципи освітньої політики ЄС

Європейська Комісія підтримує ініціативи зі сприяння розвитку Європейського освітнього простору, оскільки їх реалізація надасть можливість молоді скористатись найкращою освітою та професійною підготовкою для пошуку роботи по всій Європі.

Ключовий документ щодо побудови Європейського освітнього простору було оприлюднено 30 вересня 2020 року на сайті Європейської комісії. У ньому визначено шляхи формування та розвитку Європейського освітнього простору на період до 2025 року й акцентовано на переході освіти та підготовки кадрів до цифрової ери.

Перший пакет заходів щодо формування європейського освітнього простору включає: ключові компетентності для навчання впродовж життя; цифрові навички; спільні цінності та інклюзивна освіта. Другий пакет ініціатив стосується ролі освіти, молоді та культури у побудові майбутнього Європи через реалізацію програми Еразмус +, політичну співпрацю в галузі освіти та

професійної підготовки, підтримку реформ, цілеспрямоване використання європейських фондів.

Ініціативи комісії, зокрема, які полягають у наступному:

- проведення часу за кордоном для навчання та саме навчання повинно стати нормою;
- кваліфікація школи та вищої освіти повинна бути визнана в усьому ЄС;
- знання двох мов на додаток до рідної має бути стандартним;
- кожен повинен мати можливість отримати високоякісну освіту, незалежно від свого соціально-економічного походження;
- люди повинні мати сильне почуття ідентичності європейця, європейської культурної спадщини та її різноманітності.

Європейська комісія підтримує національні зусилля двома основними способами:

- вона тісно співпрацює з національними політиками, допомагаючи їм у розробці стратегій та систем шкільної освіти, а також у моніторингу прогресу в досягненні цілей в рамках європейського семестру. Комісія збирає та поширює інформацію і аналізує, а також заохочує обмін досвідом у сфері формування політики. Вона робить це, зокрема, через робочі групи ET 2020. З 2016 року робоча група з питань шкіл має широкі повноваження для розробки принципів управління системами шкільної

освіти з метою покращення якості шляхом підтримки стійких інновацій та соціальної інклюзії;

- через програму Erasmus+ Комісія робить значний внесок у проекти європейської співпраці, що сприяють мобільності вчителів та учнів.

Міністри освіти держав-членів ЄС визначили такі пріоритетні напрями:

- Усі учні повинні розвивати ключові компетенції, що сприяють навчанню впродовж усього життя. Цього можна досягти шляхом змін у навчальних програмах і методах оцінювання, забезпечення тренінгів для шкільного персоналу та підвищення доступності й використання якісних освітніх інструментів і матеріалів.

- Кожен учень повинен мати доступ до якісного освітнього досвіду, а рання освіта та догляд за дітьми мають бути більш доступними.

- Потрібно збільшити підтримку учнів із особливими освітніми потребами, зокрема мігрантів, а також зменшити рівень передчасного завершення навчання.

- Учителі, керівний персонал шкіл і педагоги повинні отримувати більше підтримки, зокрема постійно мати можливості для професійного розвитку та гнучкі й привабливі варіанти кар'єрного зростання.

- Необхідно продовжувати розвивати забезпечення якості, щоб гарантувати ефективніше, справедливіше та продуктивніше управління шкільною освітою, а також полегшити мобільність учнів і вчителів у межах навчання і підготовки.

Єврокомісія встановила рамки європейської співпраці в політиці (ET 2020), щоб підтримувати співпрацю в розвитку найкращих практик у всіх сферах освіти й підготовки. Вона також регулярно проводить дослідження ситуації в Європі для моніторингу прогресу в розвитку та реформуванні систем освіти й підготовки.

В Європейському Союзі (ЄС) існують серйозні виклики, які ускладнюють освітній прогрес:

- Недостатній рівень базових навичок: 30% п'ятнадцятирічних учнів не мають достатніх компетенцій у математиці, а кожен четвертий показує низькі результати з читання або природничих наук (дослідження PISA, проведене OECD, 2022 р.).

- Передчасне припинення навчання: близько 3,1 мільйона молодих людей в ЄС не завершили освіти (Євростат, 2022 р.).

- Безпека в школі: кожен десятий учень стверджує, що не почувається в школі безпечно, а 20% учнів повідомили, що їх цькують щонайменше кілька разів на місяць.

Ключові компетенції, на які орієнтується європейська освіта, — це ті, які потрібні кожній людині для особистого розвитку та самореалізації, працевлаштування, соціальної інтеграції та активної громадянської позиції. Вони розвиваються впродовж усього життя, починаючи з раннього дитинства і аж до дорослого життя, як через формальне, так і неформальне та інформальне навчання.

Рамкові рекомендації (2018) визначають вісім ключових компетенцій:

1. Компетенція грамотності;
2. Мовна компетенція;
3. Математична компетенція та компетенція в галузі науки, технологій та інженерії;
4. Цифрова компетенція;
5. Особиста, соціальна компетенція і здатність навчатися впродовж життя;
6. Громадянська компетенція;
7. Підприємницька компетенція;
8. Культурна обізнаність і компетенція у вираженні.

Роль Європейського Союзу в сфері освіти окреслена в ст. 165 п. 1 Договору про функціонування Європейського Союзу. Відповідно до нього: Союз сприяє розвитку якісної освіти, заохочуючи співпрацю між державами-членами та, за необхідності, підтримуючи і доповнюючи їхні дії, поважаючи при цьому повну відповідальність держав-членів за зміст навчання та організацію освітніх систем, а також їх культурне та мовне різноманіття. Крім того, Союз сприяє підтримці європейських ініціатив у сфері спорту, враховуючи його особливий характер, структури, засновані на добровільності, та його соціальну й освітню функції.

Відповідно до ст. 165 п. 2 Договору про функціонування Європейського Союзу, у сфері освіти заходи спрямовані на:

- розвиток європейського виміру в освіті, зокрема через викладання і поширення мов держав-членів,

- сприяння мобільності студентів і викладачів, зокрема заохочення академічного визнання дипломів і періодів навчання,
- просування співпраці між навчальними закладами,
- розвиток обміну інформацією та досвідом з питань, спільних для освітніх систем держав-членів,
- сприяння розвитку обміну молоддю та соціально-освітніми інструкторами, а також заохочення молоді до участі в демократичному житті Європи,
- підтримку розвитку дистанційного навчання,
- розвиток європейського виміру спорту, шляхом підтримки чесності та доступності у спортивних змаганнях і співпраці між організаціями, відповідальними за спорт.

Європейський простір вищої освіти

Стратегічною метою Болонського процесу є створення Європейського простору вищої освіти, конкурентноспроможного та привабливого як для самих європейців, так і для студентів з усіх куточків світу. Європейський простір вищої освіти ґрунтується на міжнародному співробітництві; він має усунути перепони та забезпечити широкий доступ до якісної вищої освіти, що базується на принципах демократії й незалежності університетів, їхньої наукової і дослідницької самостійності; активізувати мобільність студентів і науково-педагогічних кадрів; підготувати молодь до активного

життя в демократичному суспільстві, закласти основи для їх професійної кар'єри й особистого розвитку.

Назва Болонського процесу походить від Болонської декларації, яку 19 червня 1999 р. було підписано Міністрами освіти 29 європейських країн в італійському місті Болонья, де знаходиться найстаріший університет Європи. Сьогодні учасниками Болонського процесу є 46 держав європейського континенту, а також Європейська Комісія, Рада Європи, Європейський центр вищої освіти ЮНЕСКО, Асоціація європейських університетів, Європейська асоціація закладів вищої освіти, Європейська студентська спілка, Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти, Міжнародна освіта (Education International), та BUSINESSEUROPE - федерація промисловців і підприємців – та інші.

Основні реформи, передбачені Болонським процесом:

- Запровадження триступеневої системи вищої освіти (бакалавр, магістр, доктор філософії);
- Навчання впродовж життя, включаючи визнання попереднього навчання (формального і неформального), гнучкі графіки навчального процесу, які дозволяють поєднувати роботу і навчання, полегшення доступу до вищої освіти;
- Гарантія рівних можливостей в отриманні освіти і через освіту сприяння соціальному згуртуванню;
- Сприяння зайнятості (вища освіти задля отримання кращої роботи);

- Запровадження і визнання спільних навчальних програм, а також спільних дипломів, що надаються університетами у партнерстві, кожен з яких готовий визнавати та зараховувати курси, що студент прослухав в інших партнерських закладах;
- Мобільність в межах ЄС та поза його межами;
Визнання навчання і ступенів, отриманих в університетах інших країн та континентів;
- Забезпечення якості.

Україна приєдналась до Болонського процесу у 2005 році. Наказом Міністра освіти та науки № 612 від 13.07.2007 затверджено План дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року; створено робочу групу супроводу Болонського процесу та міжвідомчу групу з упровадження Болонського процесу; триває підготовка до переходу на триступеневу (трициклову) систему підготовки фахівців (бакалавр, магістр, доктор філософії); вжито заходів задля поширення мобільності, включаючи стажування студентів та викладачів, укладання міжуніверситетських договорів з обміну кадрами, створення спільних з європейськими університетами програм підготовки фахівців; підготовлено проект Додатку до диплома та методичні рекомендації, щодо його заповнення,

Метою ініціатив є розвиток справжнього європейського виміру вищої освіти, з урахуванням спільних

цінностей, а також досконалості та соціальної інклюзії як відмінних рис європейської вищої освіти.

Європа може спиратися на різноманітний і процвітаючий сектор вищої освіти, глибоко вкорінений у європейській культурі. **В Європі знаходиться близько 5 тисяч закладів вищої освіти, де навчається 17,5 мільйона студентів, працює 1,35 мільйона викладачів і 1,17 мільйона науковців.**

Незалежно від того, йдеться про дослідницькі університети, технологічні інститути, мистецькі школи чи заклади вищої професійної освіти і підготовки, різноманітні типи закладів вищої освіти є відмінною рисою нашого європейського стилю життя.

Сектор вищої освіти займає унікальне положення на перетині освіти, наукових досліджень та інновацій, служачи суспільству та економіці.

Він відіграє ключову роль у:

- створенні європейського освітнього простору та європейського дослідницького простору (ЕРВ) у синергії з європейським простором вищої освіти;
- формуванні стійких і витривалих економік, а також перетворенні нашого суспільства на більш екологічне, інклюзивне та цифрове;
- забезпеченні високо кваліфікованим європейцям чудових перспектив працевлаштування та заохоченні громадян до участі в демократичному житті — 80% випускників вищих навчальних закладів

у ЄС знаходять роботу менш ніж за 3 місяці після закінчення навчання.

Європі потрібна більша кількість працівників із високими навичками, тому держави-члени ЄС поставили собі за мету забезпечити, щоб до 2030 року щонайменше 45% людей у віці 25–34 років отримали кваліфікацію в рамках вищої освіти.

Розвиток мікрокваліфікацій

16 червня 2022 року Рада Європейського Союзу (ЄС) ухвалила рекомендацію щодо європейського підходу до мікрокваліфікацій для підтримки навчання протягом усього життя та підвищення зайнятості. Метою цієї рекомендації є вдосконалення створення, впровадження та визнання мікрокваліфікацій у різних установах, компаніях, секторах і країнах.

Підхід, заснований на ефективності навчання протягом усього життя, має першочергове значення для надання всім людям знань, навичок і компетенцій, необхідних для особистого та професійного розвитку.

Мікрокваліфікації є підтвердженням результатів навчання, досягнутих у рамках короткого освітнього досвіду (наприклад, курсу або тренінгу). Вони гнучко і цілеспрямовано сприяють розширенню знань, навичок і компетенцій, потрібних для особистого та професійного розвитку.

В Європі та світі швидко з'являються нові, коротші порівняно з традиційними форми освіти, що

підтверджуються мікрокваліфікаціями. Багато різних державних і приватних суб'єктів пропонують такі форми навчання у відповідь на потребу в гнучкіших та індивідуалізованих формах освіти та підготовки. Це також спосіб надати можливості освіти та навчання ширшому колу учнів, включаючи осіб із вразливих груп і тих, хто перебуває у складних життєвих ситуаціях.

Однак без спільних стандартів, що забезпечують якість, прозорість, транскордонну порівнянність, визнання та можливість перенесення мікрокваліфікацій, їхній потенціал не буде повністю реалізований.

Формування довіри та гнучкості
Рекомендація Ради має на меті:

- надати можливість людям здобувати, оновлювати та вдосконалювати знання, навички та компетенції, які їм потрібні для реалізації свого потенціалу на змінюваному ринку праці та в суспільстві, повною мірою користуватися соціально справедливою відбудовою та справедливою трансформацією в напрямку зеленої та цифрової економіки, а також краще підготуватися до викликів тепер і в майбутньому;

- підтримувати готовність організацій, що надають мікропідтвердження, до підвищення якості та збільшення прозорості й гнучкості освітніх пропозицій, щоб забезпечити людям можливість вибору індивідуального шляху навчання та кар'єри;

- сприяти соціальній інтеграції, доступності та рівним можливостям, а також робити внесок у досягнення стійкості, соціальної справедливості та добробуту для всіх в умовах демографічних змін і на всіх етапах економічних циклів.

Комісія підтримуватиме впровадження рекомендації шляхом:

- сприяння діалогу щодо способів використання та адаптації існуючих інструментів і послуг ЄС для підтримки розвитку мікропідтверджень усіма видами організацій;
- підтримки обміну інформацією та просування кращих практик;
- вивчення того, як платформа Eurorpass може підтримувати технічне впровадження рекомендації;
- забезпечення фінансової підтримки в рамках програми Erasmus+.

Програма Еразмус+

ЕРАЗМУС+ – це Програма міжнародної співпраці Європейського Союзу з іншими країнами світу у сфері освіти, молоді та спорту. Програма об'єднує попередні Програми ЄС у сферах освіти, які відкрились для України в 1994 р., професійної підготовки і молоді та додано сферу спорту.

З другої половини 80-х років все більшої ваги для ЄС набуває ідея значущості людських ресурсів для підвищення конкурентоспроможності національних економік. У цьому контексті з 1986 року розпочинається обмін студентами,

викладачами та учнями. У 1987 році Європейська комісія остаточно затверджує програму Еразмус.

Її основною метою було сприяння співпраці між університетами та мобільності студентів в кордонах ЄС. З 1995 року Програма Еразмус стала складовою програми Socrates, її метою, зокрема, було надання студентам кваліфікацій та дипломів, що визнаються усіма країнами-членами ЄС. Socrates була замінена програмою Socrates II у січні 2000 року. З початку 2007 року програму-парасольку Socrates замінила програма «Навчання протягом життя» (англ. *Lifelong Learning Programme*), що передбачала вже не тільки навчання, а й стажування для студентів, а також навчання викладацького складу.

Загальне керівництво програмою здійснює Європейська комісія. Налагодження партнерських мереж, виконання всіх заходів, передбачених програмою Еразмус, здійснюється Виконавчим агентством з питань освіти, аудіовізуальних засобів і культури (EACEA) під керівництвом Генерального директорату Європейської Комісії з питань освіти та культури (DG EAC). Розповсюдженням інформації про програму та прийманням документів кандидатів займаються національні офіси програми в 33 країнах-учасниках.

Програма має на меті підтримку освітнього, професійного та особистісного розвитку громадян ЄС і поза його межами задля внеску до стійкого зростання, якості робочих місць і соціального згуртування, для розвитку

інновацій та посилення європейської ідентичності і активного громадянства.

Програма підтримує можливості навчальної та академічної мобільності в освіті та для молоді, проекти та партнерства, альянси для розвитку інновацій, розвиток стратегій і співпраці, професійні мережі та відкриті ресурси.

Завдяки бюджету понад 28 мільярдів євро, що майже вдвічі більше фінансування порівняно з попереднім етапом.

Оновлена Програма 2021-2027 рр. є не тільки міжнародною, а й більш інклюзивною, цифровою та екологічною!

Україна на період конкурсів 2021-2027 рр. має статус Країни НЕ Асоційованої до Програми – країна-партнер Програми та входить до регіону 2 країн Східного Партнерства

Програми Програми:

- Інклюзія та різноманіття: обмежений доступ чи менші можливості; проблеми зі здоров'ям; бар'єри, пов'язані з системами освіти, навчання, дискримінацією; культурні відмінності; соціальні, економічні та географічні бар'єри.
- Цифрові трансформації.
- Зелені трансформації, навколишнє середовище та боротьба зі зміною клімату.
- Участь у демократичному житті, спільні цінності та громадянська активність.

На європейському рівні: Еразмус+ популяризує пріоритети і заходи та є інструментом впровадження

стратегій, визначених в Європейському освітньому просторі (European Education Area), Плані дій з цифрової освіти (Digital Education Action Plan) та Європейській програмі розвитку компетентностей (European Skills Agenda), а також:

- підтримує Європейські засади соціальних прав (European Pillar of Social Rights);
- розвиває професійні компетентності та підтримує таланти (Skills and Talent Mobility);
- впроваджує Молодіжну стратегію ЄС (EU Youth Strategy);
- розвиває європейський вимір у сфері спорту (EU Sport policies);

Інші стратегічні документи ЄС пріоритетів Програми Еразмус+:

- Інклюзивність та різноманітність (European National Plan on Integration and Inclusion)
- Гендерна рівність (European Strategy on Equality)
- Зелені трансформації (European Green Deal)
- Next Generation EU (https://next-generation-eu.europa.eu/index_en)

На національному рівні: Еразмус+ є інструментом підтримки та впровадження реформ у сферах освіти, молоді та спорту і виконання домашнього завдання підготовки до вступу до Європейського Союзу.

Участь в Програмі працює на основі централізованих та децентралізованих конкурсів, які оголошуються щорічно.

Організації, які бажають долучитись до Програми Еразмус+, можуть брати участь у заходах, користуватись

відкритими ресурсами, долучатись до професійних мереж та створювати власні проекти міжнародної співпраці у сферах освіти, професійної підготовки, молоді та спорту. Такі проекти впроваджуються в межах наступних ключових напрямів (Key Actions – КА), кожен з яких має свої правила та конкурси:

- **Ключовий напрям 1.** Навчальна мобільність
- **Ключовий напрям 2.** Співпраця між організаціями та інституціями
- **Напрямок Жан Моне** (Європейські студії)

Головна мета реалізації проектів – обмін успішними практиками та впровадження інноваційний шляхом створення транснаціональних партнерств задля розбудови потенціалу організацій, професійного розвитку людських ресурсів та позитивних і якісних змін. Крім того, організації сприяють можливостям навчальної та академічної мобільності для учнів, студентів, працівників ЗВО та ППТО, молоді, молодіжних працівників, представників громадських організацій та волонтерів.

Переваги для залучених організацій до реалізації проектів Еразмус+ включають:

- розширення співпраці на міжнародному рівні;
- розвиток інтернаціоналізації;
- розвиток людського капіталу і розбудова інноваційного потенціалу організацій для впровадження реформ;
- впровадження провідних методів управління та врядування;

- успішні практики, інноваційні методи і технології та сучасна інфраструктура;
- покращення якості формальної, інформальної та неформальної освіти;
- конкурентоспроможність на національному та міжнародному рівнях.

Питання для самоконтролю та аналізу:

1. Які основні принципи освітньої політики ЄС (доступність, якість, мобільність, визнання кваліфікацій) сприяють розвитку міжкультурної комунікації серед студентів та викладачів?

2. Як формувався Європейський простір вищої освіти (Болонський процес) і яку роль він відіграє в уніфікації освітніх стандартів та сприянні академічній мобільності?

3. Які механізми взаємного визнання дипломів і кредитів (система ECTS) полегшують міжкультурну взаємодію студентів у межах Європейського простору вищої освіти?

4. Що таке мікрокваліфікації (microcredentials) і як вони змінюють підходи до навчання впродовж життя та міжкультурного обміну знаннями в Європі?

5. Яким чином розвиток мікрокваліфікацій сприяє гнучкості та інклюзивності освітніх траєкторій для представників різних культур і соціальних груп?

6. Яка мета та основні напрями програми Еразмус+ і як вона впливає на розвиток міжкультурної компетентності учасників?

7. З якими труднощами (мовний бар'єр, культурний шок, адаптація до нового освітнього середовища) стикаються студенти-учасники програм академічної мобільності, і як заклади освіти допомагають їх долати?

8. Як міжкультурна комунікація в освітньому просторі ЄС сприяє формуванню спільної європейської ідентичності при збереженні національного та культурного різноманіття?

Рекомендована література:

1. Beukel, E. Reconstructing Integration Theory: The Case of Educational Policy in the EC. *Cooperation and Conflict*, 29(1). 1994, 33–54.

2. European Commission. 2022. European strategy for universities (COM/2022/16 final). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022DC0016>

3. European Commission. 2023. Ukraine 2023 Report: Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2023 Communication on EU Enlargement policy. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/202311/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

4. European Commission. European Education Area: Quality education and training for all. European Union. <https://education.ec.europa.eu/>

5. European Council. 2018. Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance) (2018/C 189/01). EUR-Lex. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2018.189.01.0001.01.ENG&toc=OJ:C:2018:189:TC

6. Lawn M., Normand R. (Ed.). Shaping of European Education: Interdisciplinary approaches. London: Routledge, 2014.

7. Normand R., Derouet J.-L. (Ed.). A European Politics of Education. Perspectives from sociology, policy studies and politics. London: Routledge, 2016.

8. Viennet, R., & Pont, B. Education policy implementation: A literature review and proposed framework. OECD Education Working Papers, 162. OECD Publishing. 2017. <https://doi.org/10.1787/fc467a64-en>

Діалог між релігіями в Європі та діалогічна комунікація в українській культурі

1. *Міжкультурний діалог та нація*
2. *Статистика релігій в Європі.*
3. *Міжрелігійний діалог та європейське законодавство.*
4. *Релігійні стереотипи та релігійна толерантність.*
5. *Філософія діалогу – основні ідеї, принципи, моральні засади.*
6. *Міжкультурний діалог в Україні: етнографічне районування та представленість релігій.*

Міжкультурний діалог та нація

Міжкультурний діалог відбувається між культурно відмінними спільнотами та є одним із найважливіших механізмів взаємодії в сучасному глобалізованому світі. Його головною метою є досягнення взаєморозуміння між представниками різних культур, згладження суперечностей, попередження конфліктів, а також збереження й захист самобутніх культур, що можуть перебувати під загрозою асиміляції або втрати власної ідентичності. Міжкультурний діалог сприяє формуванню атмосфери взаємної поваги, толерантності, відкритості до різноманіття та готовності до співпраці. Він є важливим інструментом забезпечення соціальної стабільності, демократичного розвитку суспільства та мирного співіснування народів.

Міжкультурний діалог відбувається у двох основних площинах – *цивілізаційній та національній*.

Цивілізаційний вимір міжкультурного діалогу досліджували Арнольд Тойнбі та Семюель Гантінгтон. Вони розглядали світ як сукупність великих цивілізацій, серед яких західноєвропейська, північноамериканська, китайська, індійська, арабська, японська та інші. Кожна цивілізація характеризується власною системою цінностей, історичним досвідом, релігійними традиціями, мовою та культурною спадщиною. Передумовою успішного міжкультурного діалогу на цьому рівні є глибоке розуміння як спільних рис, так і відмінностей між культурами. Саме знання особливостей іншої культури дає змогу уникнути стереотипів, непорозумінь і конфліктів, а також сприяє розвитку міжнародного співробітництва.

Національний вимір міжкультурного діалогу пов'язаний із формуванням націй у модерну добу європейської історії. Під час цього процесу поєднувалися етнокультурні та політичні елементи, які стали основою сучасних національних держав. Важливе значення для розвитку міжкультурного діалогу має ступінь культурної однорідності (гомогенності) або різноманітності (гетерогенності) нації. Культурна однорідність є характерною для багатьох європейських політичних націй, які сформувалися навколо етнічного ядра, однак навіть у таких країнах існують регіональні культурні особливості, що збагачують національну культуру. Водночас багатокультурні держави потребують особливої уваги до

розвитку взаєморозуміння між різними етнічними та культурними групами.

Особливості розгортання міжкультурного діалогу залежать від ступеня спорідненості або віддаленості національних культур. Значно легше налагоджується взаємодія між культурами, що належать до однієї цивілізації або мають спільне історичне, релігійне чи мовне підґрунтя. Натомість діалог між культурами, які представляють різні цивілізації, релігії чи світоглядні традиції, потребує більшого рівня взаємної відкритості, поваги та готовності до компромісу. Саме тому міжкультурна компетентність набуває дедалі більшого значення у сучасному світі.

Європейські нації можна умовно поділити на *кілька категорій*. До першої належать спільноти, які вважають себе частиною домінуючої етнічної нації, але мають власні субнаціональні культурні особливості, як-от гуцули чи лемки в Україні. Другу категорію становлять етнічні групи та нації, які не мають історичної батьківщини за межами держави проживання, наприклад баски в Іспанії. Третю категорію складають національні меншини, що проживають компактно та є частиною етнічних націй, історична батьківщина яких знаходиться за межами відповідної держави або які мають власну державність, наприклад араби у Франції. Усі ці групи є важливими учасниками міжкультурного діалогу та потребують рівних можливостей для збереження своєї культурної самобутності.

Підтримка національної культури та зміцнення суспільної єдності безпосередньо пов'язані із забезпеченням прав національних меншин на культурну самореалізацію. Цей принцип закріплено в Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, ухваленій у Страсбурзі у 1992 році та ратифікованій Україною у 2003 році. Документ передбачає захист мовного й культурного різноманіття, створення умов для розвитку мов меншин, а також сприяє формуванню демократичного суспільства, заснованого на повазі до культурної багатоманітності.

Український науковець Володимир Євтух у праці «Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств» (2009) пропонує низку напрямів організації та впровадження міжкультурного діалогу. Насамперед це формування соціальних і політичних умов, які забезпечують рівні можливості для розвитку всіх етнонаціональних спільнот та їх участі у прийнятті суспільно важливих рішень. Важливим завданням є також здійснення законодавчих і практичних заходів, спрямованих на подолання дискримінації, расової та етнічної ворожнечі, ксенофобії й нетерпимості. Не менш важливим напрямом є розвиток міжкультурної компетентності через систему освіти, діяльність закладів культури, засоби масової інформації та громадські ініціативи. Окрему увагу дослідник приділяє створенню умов для розвитку міжкультурного діалогу на міжнародному рівні, адже саме міжнародне

співробітництво сприяє зміцненню взаємодовіри, культурного обміну та мирного співіснування народів.

Статистика релігій в Європі

Релігія є однією з основних складових культури та її духовним джерелом. Протягом історії людства вона відігравала важливу роль у формуванні світогляду, моральних норм, традицій і культурних цінностей різних народів. Релігія є одним зі способів організації елементів колективного світогляду, заснованого на вірі в надприродне, сакральне або божественне. Вона була і залишається важливим засобом збереження та відтворення духовних засад суспільства, передаючи від покоління до покоління систему моральних орієнтирів, звичаїв і духовних практик. Водночас релігія уособлює морально орієнтовану діяльність людини та відображає глибинні ціннісно-культурні засади національного буття, впливаючи на розвиток суспільства, освіти, мистецтва та культурної спадщини.

Важливою складовою релігійного життя є *релігійна комунікація*. Вона є спілкуванням між віруючими в межах однієї конфесії, а також міжконфесійні комунікаційні зв'язки між представниками різних релігійних традицій. Релігійна комунікація виступає засобом усвідомлення, формування та відтворення особистої й колективної ідентичності, сприяє збереженню цілісності людини у релігійній площині та забезпечує передачу духовних знань, традицій і норм поведінки. Через міжрелігійний діалог вона також сприяє

взаєморозумінню, толерантності та мирному співіснуванню різних конфесій.

Існує кілька підходів до типології релігій. *За рівнем розвитку* виділяють ранні форми релігійності, до яких належать анімізм, тотемізм, магія, фетишизм, шаманізм і культ предків. Наступним етапом розвитку стали політеїстичні (етнічні) релігії, що ґрунтуються на поклонінні багатьом богам. До монотеїстичних релігій належать християнство, іслам, іудаїзм та сикхізм, які визнають існування єдиного Бога. Окрему групу становлять синкретичні релігії, що виникли внаслідок поєднання елементів етнічних і світових релігій, наприклад мормонство та дзен-буддизм. Крім цього, у сучасному світі активно поширюються нові релігійні течії та рухи, які поєднують різні духовні практики та світоглядні концепції.

За державним статусом релігії поділяються на державні, до яких належать іслам, іудаїзм та англіканство в окремих країнах; релігії більшості населення, серед яких конфуціанство, даосизм та індуїзм; а також релігії національних меншин, що функціонують поряд із домінуючими конфесіями. За правовим статусом виділяють релігії, які підтримує держава, релігії, що переслідуються державою (наприклад, Свідки Єгови або сатанізм у певних країнах), а також випадки нейтрального ставлення держави до релігії, прикладом чого є джайнізм в Індії.

За формами поширення релігії поділяють на континуальні або світові, які поширені на різних континентах і серед багатьох народів (буддизм,

християнство, іслам), дискретні або локальні, що існують у межах окремих регіонів, а також місцеві релігії, характерні для народів Півночі, Океанії, Африки та Латинської Америки. Така класифікація демонструє географічне поширення релігійних систем та особливості їх історичного розвитку.

За етносоціальними критеріями розрізняють автохтонні релігії, притаманні окремим народам і такі, що стали невід'ємною частиною їхньої етнічної культури. До них належать іудаїзм, синтоїзм і конфуціанство. Іншу групу становлять уніфіковані релігії, які мають надетнічний характер і поширюються незалежно від національної належності. До них відносять буддизм, іслам, християнство та різноманітні неорелігії.

Універсальна класифікація релігій передбачає виділення ранньоісторичних форм релігії, етнічних релігій, світових релігій і неорелігій. До етнічних релігій належать народні (давньоєгипетська релігія, ведизм, брахманізм, давньоєвропейські вірування), національні (індуїзм, конфуціанство, даосизм, джайнізм) та етнодержавні (іудаїзм, синтоїзм). До групи неорелігій належать неохристиянство (мормони), орієнталістські течії (Всесвітня віра Багаї), синтетичні релігії (Велике Біле Братство), езотеричні течії (теософія), неоязичництво (РУНвіра), саєнтологія (діанетика) та демоністичні течії, зокрема сатанізм.

Найбільшою релігією в Європейському Союзі залишається християнство, яке охоплює 71,6 % населення

ЄС. Поряд із ним поширені іслам, буддизм, іудаїзм, індуїзм та окремі східноазійські релігії, найбільші громади яких зосереджені переважно в Німеччині, Великій Британії та Франції.

За результатами опитування Євробарометра 2015 року релігійний склад населення Європейського Союзу виглядав таким чином: католики – 45,3 %, протестанти – 11,1 %, православні – 9,6 %, інші християни – 5,6 %, мусульмани – 1,8 %, атеїсти – 10,4 %, агностики – 13,6 %. Ці статистичні дані свідчать, що сучасне європейське суспільство характеризується значним релігійним і світоглядним різноманіттям, що зумовлює важливість міжрелігійного діалогу, взаємної поваги та забезпечення свободи совісті.

Міжрелігійний діалог та європейське законодавство

Політика сприяння міжрелігійному порозумінню в Європі є важливою складовою сучасної демократичної моделі розвитку суспільства, заснованої на принципах свободи совісті, взаємної поваги, толерантності та захисту прав людини. Особливої актуальності вона набула в умовах зростання культурного й релігійного різноманіття, активних міграційних процесів та розвитку міжкультурної комунікації. Європейські держави розглядають міжрелігійний діалог як один із ефективних інструментів попередження конфліктів, зміцнення суспільної згуртованості та забезпечення мирного співіснування

представників різних конфесій. Як зазначають С. І. Здіорук та В. В. Токман у праці «Використання європейського досвіду для розв'язання міжконфесійних проблем в Україні» (Національний інститут стратегічних досліджень, 2011), європейський досвід може бути корисним для вдосконалення державно-конфесійних відносин в Україні.

Першим важливим напрямом є *просування міжкультурного та міжрелігійного діалогу на рівні міжнародних організацій*. Провідну роль у цьому процесі відіграє Рада Європи. На Варшавському саміті Ради Європи у 2005 році міжкультурний і міжрелігійний діалог був визначений одним із пріоритетних напрямів діяльності організації. Такий підхід засвідчив визнання того, що взаєморозуміння між представниками різних культур і релігій є необхідною умовою розвитку демократичного суспільства. У 2011 році Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЕ) у Парижі організувала спеціальні слухання щодо релігійного аспекту міжкультурного діалогу, підкресливши важливість співпраці між державними інституціями та релігійними спільнотами.

У сфері міжкультурної та міжрелігійної комунікації ПАРЕ ухвалила низку важливих документів. Серед них – Рекомендація 1804 (2007) «Держава, релігія, світське суспільство та права людини», яка визначає принципи взаємодії між державою та релігійними організаціями; Рекомендація 1805 (2007) «Святотатство, релігійні образи та ворожі висловлювання на адресу осіб у зв'язку з їхньою релігією», спрямована на запобігання проявам релігійної

нетерпимості; а також Рекомендація 1962 (2011) «Релігійний аспект міжкультурного діалогу». Важливим кроком стало й ухвалення Радою Європи у 2008 році остаточного варіанта «Білої книги Ради Європи з міжкультурного діалогу», яка визначила стратегічні напрями розвитку міжкультурної та міжрелігійної взаємодії в європейському просторі.

Другим важливим напрямом є *релігійна освіта*. Рада Європи рекомендує урядам держав-членів приділяти значну увагу включенню до навчальних програм курсів, покликаних забезпечити учнів і студентів максимально повною інформацією про найвідоміші світові релігії, їх історію, віровчення та культурний вплив. Такий підхід сприяє формуванню толерантності, подоланню стереотипів і розвитку міжрелігійного порозуміння. Наприклад, у Франції у 2001 році було ухвалено рішення про розроблення поглибленої програми з релігієзнавства для світських навчальних закладів. У Великій Британії освітня реформа 1988 року запровадила уроки релігійної освіти, під час яких учні знайомляться з різними релігійними традиціями та їхнім значенням у суспільстві.

Водночас в українських реаліях спостерігається тенденція до поступового згортання присутності релігієзнавства у вищій школі. У деяких закладах вищої освіти спеціальність «Релігієзнавство» ліквідовується, а нормативний курс із відповідної дисципліни замінюється варіативним. Такий підхід не є конструктивним для поліконфесійного суспільства, оскільки зменшує

можливості формування об'єктивних знань про релігійне різноманіття та культури світу.

Третім напрямом є *створення сприятливих умов для суспільно-релігійного та міжконфесійного дискурсу*. Політичні інституції Європи активно співпрацюють із релігійними об'єднаннями континенту, визнаючи їхню важливу роль у розвитку громадянського суспільства. При Раді Європи та Європейському Союзу функціонують представництва Константинопольського патріарха, Елладської православної церкви, Ватикану, Римсько-католицької Комісії єпископських конференцій, а також різних протестантських деномінацій. У 2010 році при Європейському Союзі було створено Комітет представників православних церков, діяльність якого спрямована на розвиток конструктивного діалогу між церковними інституціями та органами європейського управління.

Четвертим напрямом є *особлива увага держав до діяльності неорелігійних рухів* з метою попередження можливих конфліктних ситуацій та захисту громадян. У Німеччині такою діяльністю займається Федеральне міністерство у справах сім'ї, літніх людей, жінок та молоді. Інформування населення про неорелігії належить до конституційних прав і обов'язків Федерального уряду та не суперечить принципу світоглядного нейтралітету держави. Міністерство регулярно оприлюднює інформаційні матеріали для громадськості, а в усіх федеральних землях функціонують консультаційні служби, які надають

інформацію щодо діяльності та специфіки нових релігійних громад.

У Франції питаннями неорелігій опікуються Уряд і Національні збори. Для захисту населення від можливого шкідливого впливу окремих нових релігійних течій створено спеціальну Комісію при прем'єр-міністрові, робочу групу при Міністерстві внутрішніх справ та мережу громадських організацій.

П'ятим напрямом розвитку міжрелігійного порозуміння є *міжконфесійна комунікація у двосторонньому форматі*. На міжнародному рівні функціонує Міжнародна комісія з питань діалогу між Римсько-Католицькою Церквою та Православними Церквами, діяльність якої спрямована на розвиток взаєморозуміння та співпраці між християнськими конфесіями. У 2010 році в Брюсселі працювала католицько-мусульманська Комісія міжрелігійного діалогу. Під час її роботи сторони наголосили на особливому місці Діви Марії у християнстві та ісламі, а також обговорили сучасний стан релігійних організацій у низці європейських країн. Ці приклади демонструють можливість конструктивного діалогу навіть між представниками різних світових релігій.

Цікавим прикладом практичного екуменічного співіснування є французька спільнота Тезе – невелика екуменічна громада, до складу якої входять католики та протестанти. Уже протягом багатьох десятиліть вони мирно проживають у невеликому селищі, реалізуючи принципи

взаємної поваги, духовної співпраці та християнської єдності.

В Україні найбільші конфесії об'єднані в межах Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Ця структура є важливим інструментом реалізації державно-конфесійного діалогу, сприяє координації діяльності релігійних організацій, виробленню спільної позиції щодо суспільно важливих питань та розвитку конструктивної взаємодії між державою і релігійними спільнотами.

Релігійні стереотипи та релігійна толерантність

Стереотипи – це спрощені, схематизовані та загальноприйняті уявлення про людей, соціальні групи, явища чи події, які найчастіше засвоюються людиною в процесі соціалізації. Вони формуються під впливом сім'ї, освіти, засобів масової інформації, культурних традицій та особистого соціального досвіду. Стереотипи допомагають людині швидше сприймати, категоризувати й оцінювати явища соціального світу, спрощуючи процес орієнтації у складному інформаційному середовищі. Водночас вони можуть призводити до упереджених оцінок, формування необ'єктивних уявлень про представників інших соціальних або культурних груп та ускладнювати процес міжкультурної комунікації.

Теорію стереотипів запропонував американський дослідник Вальтер Ліппманн у праці «Громадська думка» («Public Opinion»), опублікованій у 1922 році. На його думку, людина сприймає навколишній світ не безпосередньо, а

через систему сформованих у свідомості образів і спрощених моделей, які впливають на її оцінки, судження та поведінку. Саме тому стереотипи є важливим чинником формування громадської думки та міжособистісних відносин.

На якість міжкультурної комунікації впливають різні види стереотипів. До них належать класові, расові, етнічні, релігійні та гендерні стереотипи. Кожен із цих видів може як спрощувати процес соціального сприйняття, так і ставати джерелом упереджень, дискримінації чи конфліктів. Особливої уваги потребують релігійні стереотипи, оскільки вони безпосередньо впливають на взаємодію між представниками різних конфесій і культур.

Релігійні стереотипи функціонують у двох основних формах. По-перше, це стереотипи мислення або свідомості, які проявляються у сформованих уявленнях, переконаннях та оцінках щодо певних релігій чи їхніх послідовників. По-друге, це поведінкові стереотипи, які виявляються у звичних моделях поведінки, способах спілкування та взаємодії з представниками інших релігійних спільнот. Усвідомлення існування таких стереотипів є важливою умовою розвитку конструктивного міжрелігійного діалогу та взаємної поваги.

Важливим принципом сучасного демократичного суспільства є *толерантність*. Відповідно до Декларації принципів толерантності ЮНЕСКО, проголошеної у 1995 році, толерантність – це повага, сприйняття та розуміння багатого різноманіття світових культур, різних форм самовираження та самовиявлення людської особистості.

Толерантність не означає байдужості чи відмови від власних переконань, а передбачає готовність визнавати право інших людей на відмінні погляди, культурні традиції та релігійні переконання. Вона є необхідною умовою мирного співіснування, розвитку міжкультурного діалогу та зміцнення взаємної довіри між людьми.

Важливу роль у розвитку політики толерантності відіграє Європейська рада з толерантності та взаємоповаги (ЄРТВ), заснована у 2008 році у Франції. Її очолив Тоні Блер. Основною метою діяльності організації став моніторинг ситуації у сфері толерантності в країнах Європи, підготовка пропозицій і рекомендацій для національних урядів та міжнародних організацій щодо покращення міжрелігійних і міжетнічних відносин на континенті. Значна увага приділяється боротьбі з проявами ксенофобії, антисемітизму, расової дискримінації та інших форм нетерпимості, що становлять загрозу демократичним цінностям і суспільній єдності.

Філософія діалогу – основні ідеї, принципи, моральні засади

Філософія діалогу є специфічним напрямом філософської думки XX століття, який сформувався як відповідь на потребу переосмислення людського буття, природи спілкування та взаємин між людьми. Вона тісно пов'язана з діалогічною етикою, оскільки розглядає людину не як ізольованого суб'єкта, а як істоту, що реалізує себе лише у взаємодії з Іншим. Особливість цього напрямку

полягає в тому, що діалог виступає не лише предметом дослідження, а й основним способом філософського осмислення світу. Перш ніж аналізувати сам феномен діалогу, представники цього напряму застосовують діалогічний спосіб мислення для пояснення буття людини, її взаємин із суспільством, культурою та навколишнім світом. Таким чином, діалог стає не просто формою комунікації, а фундаментальним принципом людського існування.

Діалогічна філософія орієнтується не стільки на об'єктивний аналіз діалогу як мовного явища, скільки на послідовний діалогічний погляд на людину. Її головною метою є виявлення та осмислення діалогічних принципів, які проявляються не лише в житті окремої особистості, а й у функціонуванні соціальних спільнот, культур, суспільства та людської цивілізації загалом. Представники цього напряму виходять із того, що людина не може існувати ізольовано, адже її самопізнання, моральний розвиток і становлення особистості відбуваються лише через взаємодію з іншими людьми.

У загальноприйнятому розумінні діалог визначають як реальну або художньо відтворену розмову двох суб'єктів. Проте український філософ Віктор Малахов звертає увагу на те, що таке визначення є недостатньо повним. На його думку, виходячи з етимології самого слова «діалог», у ньому міститься ідея наскрізного руху, взаємності та розподіленої дії. Саме тому діалог можна розуміти як розподілений логос, тобто розподілене слово, мову або

смысл, що виходить за межі індивідуальної свідомості. Діалог поєднує окремі смисли між собою, дозволяючи їм взаємодіяти, взаємно доповнюватися та створювати нові значення. Отже, головною характеристикою діалогу є не сам факт мовленнєвого обміну, а процес поширення, взаємного відкриття та розвитку смислів.

Саме тому головне у діалозі полягає у розподілі, поширенні смислу та його трансцендентуванні за межі окремого суб'єкта. Смысл перестає належати лише одній людині й стає надбанням спільного простору взаєморозуміння. Діалог є таким способом взаємодії, за якого смысл виходить за власні межі, відкривається іншому та одночасно відкриває для себе необхідність існування іншого смислу. У цьому полягає його фундаментальна відмінність від монологу, де переважає одностороння передача думок без взаємного переосмислення.

Філософію діалогу можна визначити як філософію суб'єктивності, у якій усвідомлюється необхідність фундаментальної перебудови власних світоглядних засад з огляду на можливість і потребу спілкування з Іншим. Людина відкриває себе лише тоді, коли визнає існування іншої особистості як рівноцінної та здатної до самостійного мислення. Саме тому філософія діалогу одночасно є філософією комунікації, взаєморозуміння та відкритості. Вона стала важливим етапом розвитку європейської філософської традиції, оскільки запропонувала новий спосіб осмислення людської суб'єктивності, який

ґрунтується не на ізольованому «Я», а на творчому спілкуванні з Іншим.

Головна роль діалогу полягає в тому, що він є способом безпосереднього входження людини з її індивідуальними, психологічними та світоглядними особливостями у мережу міжсуб'єктивних зв'язків. Саме у процесі діалогу формується взаємне розуміння, відбувається обмін досвідом, знаннями та цінностями. Основою діалогу виступає його предметна фіксація як інтелектуального процесу, пов'язаного з перетворенням логосу, тобто смислу, думки та слова. У процесі комунікації смисли не лише передаються, а й змінюються, уточнюються, доповнюються та набувають нового значення, що забезпечує розвиток як окремої особистості, так і суспільства загалом.

Важливим є предметне розрізнення понять «діалог» і «дискусія». Незважаючи на зовнішню схожість, вони мають різні цілі та різний характер взаємодії. Метою дискусії є спростування або заперечення позиції опонента, доведення правильності власної думки та, певною мірою, подолання чи усунення альтернативної точки зору. Діалог, навпаки, передбачає відкритість до співрозмовника, прагнення зрозуміти його позицію, прийняти можливість існування іншого бачення світу та зробити його частиною власного досвіду. Саме тому діалог не зводиться до суперечки, а виступає способом взаємного духовного збагачення й розвитку.

Головним завданням філософії діалогу є не лише об'єктивне тлумачення самого поняття діалогу, а й осмислення та рефлексія діалогічної позиції як особливого способу людського існування. Вона прагне показати, що справжнє розуміння іншої людини виникає лише тоді, коли людина готова не тільки висловлювати власні думки, а й уважно слухати, сприймати та переосмислювати позицію співрозмовника. Саме тому діалог у сучасній філософії розглядається як основа моральної відповідальності, взаємної поваги та співіснування людей у суспільстві.

У європейській філософській традиції ідеї філософії діалогу розвивали багато відомих мислителів. До них належать Фрідріх Шлеєрмахер, Вільгельм фон Гумбольдт, Людвіг Феєрбах, Сьорен К'єркегор, Герман Коген, Габріель Марсель, Михайло Бахтін, Юрген Габермас і Карл-Отто Апель. Незважаючи на відмінності їхніх концепцій, усіх їх об'єднувало прагнення пояснити людське буття через взаємодію, комунікацію та відкритість до Іншого. Їхні праці стали важливою теоретичною основою для розвитку сучасної філософії комунікації, етики відповідальності та міжкультурного діалогу.

Одним із найвідоміших представників філософії діалогу був Мартін Бубер – філософ-екзистенціаліст ХХ століття. Центральним поняттям його філософії є діалог, який він розглядав як фундаментальний спосіб людського існування. На думку Бубера, людина будує свої взаємини зі світом за допомогою двох основних типів ставлення: «Я і Ти» та «Я і Воно». Саме ці два способи визначають характер

людського досвіду, комунікації та пізнання навколишнього світу.

У відношенні «Я і Ти» людина ставиться до того, що перебуває поза нею, як до живої, цінної, унікальної істоти, здатної мислити, відчувати та відповідати. Інший сприймається як рівний співрозмовник, а не як засіб досягнення певної мети. Такі взаємини ґрунтуються на довірі, відкритості, взаємній повазі та визнанні неповторності кожної особистості. Саме у відношенні «Я і Ти» виникає справжній діалог, який дозволяє людині не лише пізнати іншого, а й глибше усвідомити власну особистість.

На противагу цьому у відношенні «Я і Воно» все, що знаходиться поза людиною, постає як сукупність неодухотворених об'єктів. Людина сприймає навколишній світ передусім як предмет пізнання, використання або практичної діяльності. Таке ставлення необхідне для науки, техніки, господарської діяльності та повсякденного життя, адже дозволяє впорядковувати навколишню дійсність і діяти раціонально. У цьому типі взаємин переважають ієрархія, упорядкованість та функціональність.

Мартін Бубер підкреслював, що людина здатна ставитися до інших людей, природи чи Бога однаково і як до «Ти», і як до «Воно». У діалозі з «Воно» проявляються раціональність, організованість та впорядкованість людської діяльності. Натомість у діалозі з «Ти» відкривається свобода, взаємність і духовна близькість. Обидва види діалогу є необхідними для людського

існування, проте людина не може бути духовно повноцінною, якщо її життя обмежується лише ставленням «Я і Воно». Лише досвід справжнього діалогу з «Ти» дає можливість розкрити людяність, моральність та внутрішню свободу особистості.

Бубер називає три найважливіші сфери, у яких реалізується зв'язок між «Я» і «Ти». Він розглядає ці зв'язки як універсальні, оскільки вони стосуються не лише взаємин між людьми, а й усіх форм людського буття. «Я – Ти»-зв'язок реалізується не тільки між людьми, але й у ставленні до природи, інших живих істот, речей і духовної реальності.

Першою сферою є зв'язок людини з природою. Тут взаємини мають переважно невербальний характер. За словами Бубера, створіння відповідають людині зустрічним рухом, однак вони не можуть повністю вступити з нею в мовний діалог. Людське «Ти», звернене до природи, ніби завмирає на порозі мови, але при цьому не втрачає своєї духовної значущості. Через таке ставлення людина усвідомлює власний зв'язок із навколишнім світом і відповідальність за нього.

Другою сферою є зв'язок між людьми. Саме тут діалог набуває найповнішого вираження, оскільки взаємини мають мовну форму. Люди можуть звертатися один до одного як до «Ти», відповідати на звернення, обмінюватися думками, почуттями та цінностями. Саме ця сфера є основою суспільного життя, моральних відносин, культури та розвитку людської особистості.

Третьою сферою є спілкування з духовними сферами. Це ставлення залишається значною мірою невідомим і не завжди може бути виражене словами. Воно розкриває себе переважно невербально і не породжує звичайної людської мови. Людина не чує безпосереднього «Ти», однак відчуває внутрішній поклик і відповідає на нього власною творчістю, думками, моральними вчинками та духовним досвідом. У цьому випадку людина говорить усім своїм єством, навіть якщо не здатна вимовити слово «Ти» в буквальному значенні. Таким чином, концепція Мартина Бубера демонструє, що діалог є універсальним способом людського існування, який поєднує особистість із природою, іншими людьми та духовним світом, відкриваючи можливість справжнього взаєморозуміння, свободи й моральної відповідальності.

Міжкультурний діалог в Україні: етнографічне районування та представленість релігій

Етнографічне районування є важливим науковим підходом до вивчення культурної різноманітності населення певної території. Воно передбачає поділ простору на локальні культурно-побутові групи населення, які називають етнографічними групами.

Основою такого районування є локальні відмінності народної культури, яка включає як духовні, так і матеріальні елементи. Ці складові народної культури є тісно взаємопов'язаними, традиційними та передаються з покоління в покоління. Саме традиційна культура виступає

важливою етнодиференціюючою ознакою населення певного регіону, тобто дозволяє відрізнати одну етнокультурну групу від іншої. Таким чином, культура виконує не лише функцію збереження спадщини, але й функцію ідентифікації.

Формування етнографічних особливостей значною мірою залежить від природного середовища та історичних умов розвитку регіонів. У різних природних зонах виникали специфічні типи господарської діяльності, побуту, громадської організації, вірувань та обрядовості. У невеликих географічних межах культурна подібність між групами є більш вираженою, тоді як у межах великих територій вона поступово зменшується. Саме тому етнографічне районування держав є складним і багаторівневим процесом, який потребує врахування великої кількості чинників.

Етнокультурні регіони України визначаються насамперед поширенням української мови та історично сформованими територіями проживання українців. Умовно історико-етнокультурні регіони України поділяються на три великі частини. До Західної України належать Волинь, Закарпаття, Північна Буковина, Північна Мармарощина та Східна Галичина. Східна Україна охоплює Поділля, Наддніпрянщину та Слобожанщину. Окрему групу становлять українські території поза сучасними державними кордонами, які входять до етнічних українських земель: Берестейщина, Донщина, Західна Галичина, Кубань, Підляшшя, Стародубщина та Холмщина,

що нині розташовані на території Республіки Білорусь, Республіки Польща та Російської Федерації. Ці регіони зберігають елементи української культурної спадщини попри різні політичні умови.

Історично-етнографічний регіон визначається як етнотериторіальне утворення в межах певного етносу, яке характеризується самобутністю історичної долі та особливостями етнічного образу населення. Назви таких регіонів зафіксовані в історичних документах, відображені у крайовій символіці та зберігаються в історичній пам'яті народу. Вони є базовими одиницями етнографічного районування, оскільки мають глибоке історичне коріння і часто формувалися ще на основі давніх племен. На їх особливості впливали як природні умови, так і історичні процеси розвитку.

В Україні історично сформувалося п'ятнадцять основних історико-етнографічних регіонів: Середня Наддніпрянщина, Полісся, Волинь, Поділля, Галичина, Підкарпатська Русь (Підкарпатська Україна), Буковина, Покуття, Південна Бессарабія, Таврія, Крим, Запорізька Січ, Донщина, Слобожанщина та Сіверщина. Кожен із цих регіонів має власні культурні особливості, що проявляються у традиціях, побуті та духовній культурі населення.

На українському етнічному ґрунті нині збереглося п'ять основних етнографічних груп: гуцули, бойки, лемки, поліщуки та литвини. Вони є носіями унікальних локальних традицій, які формувалися протягом століть і відображають різноманітність української культурної спадщини.

Важливим аспектом сучасного розвитку суспільства є міжкультурний діалог в Україні, який значною мірою пов'язаний із *релігійною різноманітністю*. За даними Державної служби з етнополітики та свободи совісті, станом на 1 січня 2024 року в Україні налічувалося 36 195 релігійних громад, 552 монастирі та 201 духовний навчальний заклад. Найбільша кількість релігійних громад і монастирів зосереджена у Львівській області, що свідчить про високий рівень релігійної активності в регіоні.

За структурою релігійних організацій найбільшу частку становлять громади Української православної церкви Московського патріархату – близько 29%. Православній церкві України належить 22% громад, а Українській греко-католицькій церкві – майже 10%. За кількістю монастирів перше місце також займає УПЦ МП (39%), далі йдуть Римо-Католицька Церква (22%) та УГКЦ (20%). Ці дані відображають складну конфесійну структуру сучасного українського суспільства.

Водночас соціологічні дослідження демонструють відмінність між офіційною структурою громад і самоідентифікацією населення. За опитуванням Центру Разумкова наприкінці 2023 року лише 5,6% громадян відносили себе до Московського патріархату, тоді як 42,2% ідентифікували себе як віряни Православної церкви України. Близько 11% належали до Української греко-католицької церкви, 1,2% – до Римо-Католицької церкви, а 13,4% не відносили себе до жодного віросповідання. При цьому переконаними атеїстами є лише 2,8% опитаних, що

свідчить про переважання релігійної або культурної ідентифікації навіть серед нерелігійних груп.

Окремо слід зазначити, що найбільшу частку духовних навчальних закладів (19%) мають Всеукраїнський Союз церков євангельських християн-баптистів та Православна церква України (13%). Загалом в Україні функціонують громади понад 90 різноманітних релігійних конфесій і течій, що підкреслює високий рівень релігійного плюралізму та необхідність розвитку міжкультурного й міжрелігійного діалогу.

Запитання для самоконтролю та аналізу:

1. Які переваги національної площини міжкультурного діалогу?

2. Поясніть за якими критеріями градуються європейські нації.

3. Охарактеризуйте типи основних релігій за рівнем розвитку, державним та правовим статусом, формами поширення, етносоціальними критеріями на кожному континенті.

4. Які існують основні офіційні органи ЄС, що займаються регулюванням взаємин релігійних організацій з європейськими державами?

5. Аргументуйте основні проблеми релігійної просвіти та освіти в Україні.

6. Поясніть переваги толерантності як інструменту регулювання діяльності релігійних організацій в ЄС.

7. Які причини виникнення філософії діалогу?

8. Охарактеризуйте основні положення філософії діалогу та як вони можуть бути використані в міжкультурній комунікації.

9. Поясніть основні поняття у філософській концепції Мартіна Бубера.

10. Аргументуйте чи пов'язані історично-етнографічні райони та поширення релігій в Україні.

Рекомендована література:

1. 12 принципів ведення міжконфесійного діалогу на місцевому рівні <https://rm.coe.int/12-the-role-of-local-authorities-in-interfaith-dialogue-analysed-by-a-/168071b3f2>

2. Бубер М. Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням. К.: Дух і літера, 2012. 272 с.

3. Здіорук С. І., Токман В. В. Використання європейського досвіду для розв'язання міжконфесійних проблем в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. Ел. ресурс: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/vikoristannya-evropeyskogo-dosvidu-dlya-rozvyazannya>

4. Казанова Х. Релігія в сучасному світі: плюралізм, секуляризація, глобалізація. Львів: Видавництво Українського католицького університету 2019, 348 с.

5. Малахов В. А. Етика спілкування: Навч. посібник. К., 2006. 400 с.

6. Петрушкевич М. Комунікативна філософія: свобода та відповідальність у масовій релігійній комунікації.

Антропологічні виміри філософських досліджень: матеріали 4-ої міжнародної наукової конференції, Дніпропетровськ, 16 – 17 квітня 2015 р. Дніпропетровськ: ДНУЗТ, 2015. С. 30 – 32.

7. Петрушкевич М. Конструювання релігійного дискурсу за допомогою мас-медіа. *Вісник Черкаського університету. Серія: філософія. Науковий журнал*, 2018. № 2. С. 53 – 59.

8. Петрушкевич М. Релігійна комунікація у контексті масової культури: монографія. Острог, 2018. 408 с.

9. Петрушкевич М. Релігійна комунікація у контексті медіа-культури. *Антропологічні виміри філософських досліджень*, 2014. Вип. 5. С. 56 – 68.

10. Ясперс К. Комунікація. *Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії*. К., 1996. С. 132 – 148.

Міжкультурні питання та медіа в сучасному ЄС

1. *Стан розвитку сучасних медіа в Європі: інституційний та цифровий виміри.*
2. *Принципи комунікації в сучасних медіа: від масового мовлення до алгоритмічної курації.*
3. *Культурні питання в сучасних європейських медіа: репрезентація, мова та ідентичність.*
4. *Чи відбуваються сьогодні культурні війни та як на них реагують медіа?*
5. *Медіа та сприяння міжкультурній комунікації: конструктивна журналістика та медіаграмотність.*

У наш час засоби масової інформації перестали бути просто трансляторами новин чи пасивними ретрансляторами фактів. Вони перетворилися на головну соціокультурну інфраструктуру, у межах якої щоденно формується, обговорюється, оспорується та трансформується складна багаторівнева європейська ідентичність.

Німецький філософ Юрген Габермас свого часу наголошував, що демократичний проєкт Європейського Союзу не може бути успішним без створення спільної «європейської публічної сфери» (*Europäische Öffentlichkeit*). За Габермасом, публічна сфера — це символічний простір, де рівноправні громадяни збираються для раціонального обговорення суспільно важливих питань. І саме медіа (від

класичних газет до цифрових платформ) є тим базовим інструментом, який здатний таку загальноєвропейську сферу створити — або ж, навпаки, остаточно зруйнувати її через фрагментацію, поляризацію та створення ізольованих інформаційних анклавів.

Сьогодні Європа переживає безпрецедентну цифрову трансформацію, яка тісно переплітається з глибокими демографічними та культурними змінами. Старіння корінного населення, масові міграційні кризи (від подій 2015 року до напливу біженців через війну в Україні), розширення ЄС на схід, посилення внутрішньої європейської трудової мобільності зробили європейські суспільства надзвичайно гетерогенними (різноманітними). У цьому нестабільному контексті медіа виступають у подвійній ролі. З одного боку, вони є *дзеркалом* культурних зрушень, фіксуючи нову реальність. З іншого боку, вони діють як потужний *каталізатор* соціальних реакцій. ЗМІ можуть пом'якшувати культурні шоки, зміцнювати толерантність і сприяти міжкультурному діалогу, а можуть ставати майданчиками для радикалізації, цілеспрямованого конструювання образу «ворога» та розпалювання так званих «культурних війн».

Стан розвитку сучасних медіа в Європі: інституційний та цифровий виміри

Сучасний медіапростір Європейського Союзу є унікальним феноменом. Він характеризується складною дуальною структурою, яка кардинально відрізняється,

наприклад, від суто вільної ринкової, комерційної моделі США (де домінує приватний капітал) чи жорстко контрольованої державної моделі авторитарних країн (де медіа є рупором пропаганди). Розвиток медіа в Європі історично базується на крихкому балансі між служінням суспільному благу та законами ринкової економіки.

Дуальна система мовлення: Суспільне vs Комерційне

Історично в Європі (особливо після Другої світової війни) сформувалася і досі домінує сильна традиція **суспільного мовлення (Public Service Broadcasting - PSB)**. Такі інституційні гіганти, як британська *BBC* (яка задала світовий стандарт так званих «рейтівських принципів»: *educate, inform, entertain* — навчати, інформувати, розважати), німецькі *ARD* та *ZDF*, французька *France Télévisions* чи італійська *RAI*, фінансуються переважно через спеціальні податки, абонентську плату громадян (наприклад, німецький *Rundfunkbeitrag*) або фіксовані державні субсидії.

Їхня головна місія — не максимізація прибутку чи гонитва за рейтингами будь-якою ціною. Вони покликані забезпечувати суспільство неупередженою, перевіреною інформацією, підтримувати національну культуру, створювати якісні освітні проекти та захищати інтереси соціальних, етнічних і лінгвістичних меншин, які комерційні канали часто ігнорують через їхню фінансову непривабливість.

Поруч із суспільним мовленням, починаючи з 1980-х

років, функціонує потужний **комерційний сектор** (як-от глобальні конгломерати *Bertelsmann* у Німеччині, *Mediaset* в Італії чи *TF1* у Франції). Цей сектор орієнтується на максимізацію аудиторії, розважальний контент, реаліті-шоу та доходи від рекламодавців. Саме ця дуальна система (співіснування PSB та комерційних мовників) довгий час забезпечувала в Європі високий рівень медіа-плюралізму, гарантуючи, що громадяни мають доступ як до якісної аналітики, так і до масових розваг.

Цифрова трансформація та гегемонія платформ (Big Tech)

Однак у 2010-х роках цей усталений баланс зазнав тектонічних зрушень через стрімку платформізацію (platformization). Класичні медіа (як газети, так і телеканали) втратили свою монополію на дистрибуцію інформації. Головними воротами доступу європейців до новин стали не редакції, а глобальні технологічні корпорації (так звані *Big Tech* або *GAFAM* — Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft), чії штаб-квартири, сервери та, що найважливіше, системи цінностей знаходяться за межами ЄС (переважно в США).

Це створило серйозні, екзистенційні виклики для європейського медіаринку та міжкультурної комунікації:

- **Відтік фінансів та локальні "новинні пустелі":** Технологічні гіганти акумулювали левову частку європейського ринку цифрової реклами (часто понад 70%-80%). Вони позбавили традиційні ЗМІ ресурсів для створення якісного контенту. Особливо постраждала

дорога розслідувальна журналістика та локальна преса, що призвело до виникнення «новинних пустель» (news deserts) — цілих регіонів, де місцеве життя більше не висвітлюється професійними журналістами, а їхнє місце займають чутки із соцмереж.

- **Втрата редакційного контролю:** Відтепер не відповідальний редактор національної газети (який керується етичним кодексом), а непрозорий алгоритм Кремнієвої долини вирішує, яку саме новину, політичну заяву чи культурну дискусію побачить європейський громадянин. Алгоритми платформ позбавлені редакційної відповідальності за соціальні наслідки.

У відповідь на ці виклики Європейський Союз, прагнучи захистити свій інформаційний суверенітет, перейшов до активного, жорсткого регулювання цифрового медіапростору, ухваливши у 2022 році два історичні документи: **Закон про цифрові послуги (DSA)** та **Закон про цифрові ринки (DMA)**. Ці закони є безпрецедентними у світовій практиці. Вони зобов'язують великі платформи розкривати логіку алгоритмів ранжування новин, проводити щорічні оцінки ризиків (як їхня платформа впливає на вибори чи ментальне здоров'я), оперативно видаляти нелегальний контент (зокрема мову ворожнечі щодо меншин) та справедливо ділитися доходами з європейськими видавцями.

Принципи комунікації в сучасних медіа

Перехід від епохи традиційних медіа до цифрової культури (від *Web 1.0* до інтерактивного *Web 2.0* та децентралізованого *Web 3.0*) докорінно змінив базові принципи того, як конструюється, поширюється та споживається інформація в Європі. Ці зміни безпосередньо впливають на якість міжкультурного діалогу.

1. **Багатоспрямованість та громадянська журналістика (Many-to-Many):** У класичній моделі комунікації епохи телебачення інформація передавалася від одного елітарного центру до пасивної масової аудиторії (згори донизу). Сьогоднішня комунікація є горизонтальною та мережевою. Кожен користувач зі смартфоном є водночас споживачем і творцем контенту (так званий *prosumer* — producer + consumer). Аудиторія не просто споживає новини: вона їх коментує, поширює, спростовує (або ж свідомо спотворює), створює власні медіаприводи через блоги чи прямі трансляції (громадянська журналістика). Це демократизувало доступ до слова, дозволивши раніше маргіналізованим культурним групам заявити про себе, але водночас стерло межу між професійним фактажем і суб'єктивною емоцією.
2. **Алгоритмічна курація, дофамінові петлі та мікротаргетинг:** У сучасному медіапросторі інформація не надається всім однаково. Алгоритми збирають тисячі точок даних про кожного користувача (його історію пошуку, психотип, приховані політичні

вподобання) і формують гіперперсоналізовану стрічку новин. Головний принцип будь-якого комерційного алгоритму — максимізація часу, проведеного на платформі (Attention Economy). З точки зору нейробіології, алгоритми експлуатують дофамінову систему людини, пропонуючи контент, який викликає сильні, найчастіше негативні емоції (гнів, страх, обурення). Це призводить до формування **«інформаційних бульбашок» (filter bubbles)** за Елі Парайзером та жорсткої поляризації думок. Користувач перестає бачити альтернативні погляди інших культурних груп, вважаючи, що весь світ думає так само, як він.

3. **Візуалізація та кліпове мислення:** Сучасна медійна комунікація тяжіє до максимального стиснення змісту на користь яскравого візуального ряду. Складні текстові лонгріди поступаються місцем коротким відеоформатам (TikTok, Instagram Reels, YouTube Shorts, що тривають 15-60 секунд), інфографіці та мемам. Комунікація стає фрагментарною, емоційно насиченою, але часто позбавленою глибокого аналітичного контексту. Крім того, стрімкий розвиток генеративного ШІ (deepfakes, згенеровані зображення) робить візуальні маніпуляції надзвичайно переконливими. Це критично ускладнює обговорення багатовимірних міжкультурних проблем (як-от інтеграція мігрантів), які неможливо пояснити за 30 секунд відеоролика.

4. **Швидкість та "Churnalism" (Цикл 24/7):** Час на перевірку фактів (fact-checking) критично скоротився. Вимога першим опублікувати «breaking news» часто призводить до зниження стандартів достовірності. У медіа-дослідженнях з'явився термін "churnalism" (churn + journalism) — масове і швидке переписування прес-релізів або новин із соцмереж без власного розслідування чи виходу журналіста "у поле". У такому швидкісному режимі найпершою жертвою стає культурний нюанс: складні міжнародні конфлікти висвітлюються поверхнево, чорно-білими фарбами, а чутки поширюються мережею в десятки разів швидше, ніж офіційні спростування.
5. **Генеративний штучний інтелект та синтетичні медіа (AI-Generated Content):** Найновішим принципом сучасної комунікації є перехід від контенту, створеного людиною, до інформації, згенерованої машиною. Штучний інтелект (великі мовні моделі, генератори зображень та відео) виступає вже не просто інструментом, а повноцінним співавтором публічного простору. Цей принцип має двоїстий вплив на міжкультурні комунікації. З одного боку, ШІ-перекладачі в реальному часі руйнують багатовікові мовні бар'єри, роблячи європейський транскордонний діалог безшовним та інклюзивним. З іншого боку, виникає серйозна проблема **алгоритмічної упередженості (algorithmic bias)**: оскільки ШІ навчається на існуючих (історичних) масивах даних

мережі, він часто несвідомо відтворює та масштабує стереотипи щодо меншин чи мігрантів. Крім того, автоматизація дезінформації та масове створення дипфейків призводять до кризи довіри — ситуації, коли суспільство втрачає спільну базу достовірних фактів, що є фундаментально необхідною для розв'язання будь-яких міжкультурних суперечностей.

Культурні питання в сучасних європейських медіа

Культурна різноманітність є не просто демографічним фактом, а базовою, конституційною цінністю ЄС (про що свідчить офіційне гасло Союзу «Єдність у багатоманітності»). Проте в реальному європейському медіапросторі ця різноманітність дуже часто перетворюється на зону гострої соціальної напруги. Робота медіа з культурними питаннями обертається навколо кількох ключових осей:

Проблема репрезентації «Іншого» та фреймінг

Головним викликом є те, як медіа відображають (або ігнорують) мігрантів, етнічні, релігійні (особливо мусульманські) та сексуальні меншини. Соціолог Ервін Гоффман розробив концепцію **фреймінгу (framing)** — процесу, коли медіа виокремлюють певні аспекти реальності, формуючи специфічну рамку сприйняття. Дослідження показують, що в багатьох національних медіа зберігається тенденція до **стигматизації** та "орієнталізму" (зображення Сходу чи мігрантів як відсталих або загрозливих).

Наприклад, під час міграційної кризи 2015 року біженці часто фреймувалися не як окремі індивіди з власними трагічними історіями, а як знеособлена маса. ЗМІ масово використовували метафори природних катаклізмів: «хвиля», «потік», «цунамі» мігрантів, що підсвідомо програмувало аудиторію на сприйняття цих людей як екзистенційної загрози для національної безпеки.

З іншого боку, європейське суспільне мовлення докладає значних системних зусиль для інклюзії. Воно впроваджує редакційні квоти на різноманітність (*diversity quotas*), вимагаючи, щоб склад журналістів, експертів у студії та телеведучих у кадрі відображав реальну мультикультурну палітру сучасного європейського суспільства. Репрезентація має критичне значення: якщо дитина з родини іммігрантів бачить себе в національних медіа лише в кримінальних хроніках, це цементує внутрішні комплекси та суспільні упередження.

Мовне питання та англо-американська культурна гегемонія

У ЄС наразі 24 офіційні мови. Інституції ЄС витрачають понад 1 мільярд євро щорічно на послуги письмового та усного перекладу, щоб зберегти рівноправність націй. Проте в транснаціональному цифровому спілкуванні, масовій культурі та соцмережах абсолютно домінує англійська мова (або так звана спрощена "Euro-English", яка є глобальною *lingua franca*).

Це створює парадоксальну напругу: з одного боку, англійська дозволяє європейцям (наприклад, студентам з

Португалії та Польщі під час програми Erasmus) миттєво комунікувати між собою, утворюючи горизонтальні зв'язки. З іншого боку, це призводить до поступової маргіналізації локальних культурних наративів і посилення так званого англо-американського культурного імперіалізму (особливо через кінематограф, популярну музику та алгоритми стримінгових платформ на кшталт Netflix чи Spotify, які просувають американський спосіб життя як універсальний).

Сьогодні розвиток систем штучного інтелекту для автоматичного перекладу (як DeepL) дає надію на подолання цього бар'єру, дозволяючи європейцям споживати контент одне одного без посередництва англійської мови, однак ШІ все ще погано справляється з передачею тонких культурних ідіом та гумору.

Загальноєвропейський медіаконтент та його виклики

Усвідомлюючи небезпеку замикання націй у власних інформаційних бульбашках, європейські еліти роками ініціювали створення наднаціональних медіа. Класичним, успішним прикладом є франко-німецький культурний телеканал **Arte** (1991 р.), який пропонує спільний, двомовний погляд на історію, мистецтво та соціологію Європи, доводячи, що колишні вороги можуть творити спільний культурний продукт.

Аналогічну роль відіграє багатомовний телеканал **Euronews**, що прагне подавати новини з «панєвропейської перспективи», нівелюючи суто національні упередження (особливо через формат відео без дикторського коментаря

— *No Comment*). У сегменті політичної журналістики великого впливу набуло видання **Politico Europe**, яке створило справжній "брюссельський інформаційний мішок", об'єднавши європейських чиновників, лобістів та політиків у єдиному інформаційному полі. Однак головною проблемою цих пан-європейських проєктів залишається те, що вони охоплюють переважно високоосвічену, ліберальну та мобільну еліту, мало впливаючи на пересічного робітника в регіонах.

Чи відбуваються сьогодні культурні війни та як на них реагують медіа?

Термін «культурна війна» (**Culture War / Kulturkampf**), який увів соціолог Джеймс Гантер, описує гострий, безкомпромісний соціальний та політичний конфлікт між різними групами суспільства (зазвичай між консерваторами-традиціоналістами та прогресивістами-лібералами) щодо фундаментальних цінностей, моралі, способу життя, меж свободи слова та історичної пам'яті.

Чи відбуваються ці війни сьогодні в Європі? Безперечно, так. Хоча сам концепт був історично притаманний США, сьогодні цей формат агресивної суспільної полеміки повністю прижився на європейському ґрунті. Особливістю європейських культурних війн є те, що вони часто накладаються на лінію розлому між «Заходом» (країни старої демократії) та «Сходом» (посткомуністичні країни Центральної та Східної Європи). Ці війни розгортаються не за території, а за сенси, символи та

ідентичності.

Основні фронти європейських культурних війн:

1. **Міграція, іслам та концепція «Фортеці Європа»:** Це центральний конфлікт між прихильниками відкритого, мультикультурного суспільства (політика *Willkommenskultur* у Німеччині 2015 року) та прихильниками жорсткого ізоляціонізму, які вимагають захисту традиційних «християнських коренів» Європи від передбачуваної ісламізації.
2. **Гендер, фемінізм та права ЛГБТК+:** Особливо гостро ця тема звучить у країнах Центрально-Східної Європи. Яскравими прикладами є тривалі політичні дебати довкола резолюцій про створення «зон, вільних від ідеології ЛГБТ» у деяких муніципалітетах Польщі, або ухвалення в Угорщині законів, які забороняють демонстрацію гомосексуальності неповнолітнім. Це викликає пряме зіткнення з Брюсселем, який використовує механізми фінансових санкцій за порушення базових цінностей ЄС.
3. **Екологія та клімат (Green Deal):** Перехід до зеленої економіки, який здавався суто науково-технічною темою, перетворився на запеклу культурну війну. Конфлікт пролягає між міськими «прогресивними елітами» (екоактивістами) та сільськими мешканцями і робітниками індустріальних зон, чий традиційний спосіб життя та робочі місця опиняються під загрозою. Наочними прикладами стали рух «Жовтих жилетів» у Франції або масові тракторні протести фермерів у

Нідерландах і Німеччині.

4. **Постколоніальна спадщина та Cancel Culture (культура скасування):** Дебати щодо переосмислення темних сторінок європейської історії. Це включає рух за знесення пам'ятників історичним діячам, пов'язаним із работоргівлею чи жорстоким колоніалізмом (наприклад, пам'ятники королю Леопольду II в Бельгії чи работоргівцям у Великій Британії), а також вимоги реституції (повернення) вкрадених культурних цінностей з європейських музеїв до країн Африки.

Реакція медіа на культурні війни:

Медіа у цих процесах відіграють двоїсту, суперечливу роль:

- **Комерційні та таблоїдні медіа (разом із соцмережами) діють як «палії».** Вони експлуатують "економіку обурення" (Outrage Economy). Скандали, моральна паніка, взаємні образи чудово монетизуються у вигляді кліків. Таблоїди (наприклад, британський *Daily Mail*, французький *Le Figaro* чи німецький *Bild*) часто використовують провокаційні гучні заголовки, навмисно роздмухуючи локальні, маргінальні конфлікти до масштабів нібито загрози національному існуванню, стигматизуючи своїх ідеологічних опонентів.
- **Суспільне мовлення та якісна преса (Quality press) намагаються діяти як «вогнегасники».** Вони

проводять глибокі розслідування, організовують багатогодинні круглі столи (Town halls) та дебати з представниками різних, часом ворожих, таборів, намагаючись деконструвати фейки та перевести емоційну істерику в русло раціональної дискусії. Однак існує проблема: їхня аудиторія, як правило, значно вужча, старша за віком, а алгоритми соцмереж штучно занижують охоплення таких спокійних, збалансованих матеріалів, бо вони не викликають емоційного вибуху.

Медіа та сприяння міжкультурній комунікації

Попри всі вищезгадані ризики комерціалізації та алгоритмічної поляризації, європейські інституції, науковці та професійні журналістські спільноти спільно розробляють ефективні стратегії, за допомогою яких медіа можуть стати ключовим інструментом для розбудови міжкультурного діалогу та соціальної згуртованості.

1. Медіаграмотність (Media Literacy) як базова громадянська компетенція

Оскільки неможливо технологічно повністю очистити інтернет від маніпуляцій чи російської дезінформації без порушення свободи слова, європейська стратегія робить ставку на виховання критично мислячого читача. Абсолютним лідером у цьому є Фінляндія, де елементи медіаграмотності інтегруються в навчальні програми починаючи з дитячого садка. Громадян навчають розпізнавати психологічні когнітивні упередження,

відрізняти факти від оціночних суджень, перевіряти першоджерела зображень та розуміти архітектуру алгоритмів. Популярності набуває концепція "пребункінгу" (pre-bunking) — своєрідного "щеплення" (Inoculation theory), коли аудиторії заздалегідь пояснюють механізми маніпуляцій, щоб вони не піддавалися їм у майбутньому, замість того, щоб спростовувати фейки, коли вони вже стали вірусними (de-bunking).

2. Конструктивна журналістика (Constructive Journalism)

Це потужний новий рух у професії, який зародився у Скандинавії (головним ідеологом став Ульрік Хаагеруп, екскерівник новин данського радіо) і стрімко змінює редакційну культуру Європи. Її мета — відійти від традиційного, токсичного негативізму, коли новини складаються виключно з убивств, катастроф, корупції та безнадії (за цинічним правилом американських таблоїдів «If it bleeds, it leads» — "Якщо є кров, це на першій шпальті").

Конструктивна (або журналістика рішень — *Solutions Journalism*) не ігнорує проблем, але вимагає від журналіста зробити наступний крок: обов'язково дослідити можливі шляхи її розв'язання. У контексті міжкультурної комунікації замість репортажу про чергову бійку між мігрантами та місцевими, конструктивний підхід покаже успішний кейс: наприклад, як в іншому європейському місті за допомогою грантів ЄС інтегрували переселенців у місцевий бізнес чи створили спільний культурний хаб. Це знімає відчуття суспільної безвиході, формує у громадян проактивну

позицію та надію на можливість діалогу.

3. Транскордонні журналістські колаборації

Справжні міжкультурні та глобальні проблеми Європи (нелегальна міграція, екологічні катастрофи, організована злочинність, відмивання коштів) давно не мають кордонів. Тому європейські журналісти створюють міжнародні консорціуми (наприклад, ICIJ). Проекти на кшталт розслідування *Panama Papers* або *The Pegasus Project* (щодо шпигунського ПЗ) чи *The Daphne Project* (продовження роботи вбитої мальтійської журналістки Дафне Каруани Галіції) об'єднують десятки видань з різних країн ЄС: французький *Le Monde*, німецький *Süddeutsche Zeitung*, британський *The Guardian* та багато інших. Працюючи разом в одній віртуальній редакції (newsroom), журналісти долають власні національні стереотипи, діляться унікальними даними та створюють матеріали, які мають однаково потужний вплив на уряди та суспільства від Лісабона до Варшави. Це чи не найкращий приклад дієвої європейської солідарності.

4. Позитивна репрезентація та сторітелінг (Storytelling)

Нейробіологія доводить, що емпатія в мозку людини (робота дзеркальних нейронів) найкраще активується не через суху статистику, а через людські історії (storytelling). Для подолання упереджень європейські грантові програми (наприклад, програма «Креативна Європа» з бюджетом у понад 2 млрд євро) активно фінансують незалежний кінематограф, подкасти, відеоігри та документалістику. Цей

контент розкриває міжкультурну взаємодію на рівні щоденних доль звичайних людей, переконливо показуючи, що базові людські потреби — любов до дітей, страх війни, бажання самореалізації та радості — є абсолютно спільними для всіх європейців, незалежно від їхнього етнічного, гендерного чи релігійного бекграунду.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що сучасні медіа в Європі перебувають у стані перманентної технологічної та світоглядної трансформації. З одного боку, архітектура цифрових платформ (Big Tech) сприяє формуванню інформаційних бульбашок, алгоритмічно підживлює радикалізацію та загострює існуючі європейські «культурні війни». З іншого боку, завдяки глибоким демократичним традиціям, збереженню високих стандартів суспільного мовлення, масовому впровадженню конструктивної журналістики та проактивній регуляторній політиці Брюсселя (DSA/DMA), медіа залишаються найважливішим, незамінним інструментом для подолання ксенофобії, виховання медіаграмотного громадянина та розбудови інклюзивного європейського суспільства.

Запитання для самоконтролю та аналізу:

1. У чому полягає глибинна різниця між європейською традицією суспільного мовлення (PSB) та класичними комерційними медіа?
2. Як саме глобальні платформи (GAFAM) змінили ландшафт європейського медіаринку у 2010-х роках з економічної та редакційної точок зору? Які наслідки

має втрата рекламних доходів для локальних ЗМІ?

3. Поясніть концепт «алгоритмічної курації» та «інформаційної бульбашки». Як дофамінові петлі соцмереж впливають на сприйняття "Іншого" та радикалізацію суспільства?
4. Чому візуалізація, «кліпове мислення» та генеративний ШІ можуть ускладнювати конструктивну міжкультурну комунікацію?
5. Розкрийте концепт "фреймінгу" (за Е. Гоффманом). Наведіть приклади стигматизуючого фреймінгу меншин (наприклад, під час міграційної кризи 2015 року).
6. Що таке «культурна війна» в сучасному європейському контексті? Наведіть приклади 3-х основних фронтів культурних війн (між прогресивістами та консерваторами) у сучасній Європі.
7. Чому комерційні медіа та соцмережі часто виступають каталізаторами (або «паліями») культурних конфліктів? Що таке економіка обурення (Outrage Economy)?
8. Поясніть принципову відмінність між традиційною «конфліктно-орієнтованою» та «конструктивною» журналістикою (Solutions Journalism). Наведіть приклад того, як остання допомагає у розв'язанні міжкультурних криз.
9. Яку роль відіграють концепції "пребункінгу" (pre-bunking) та медіаграмотності у стратегії ЄС щодо протидії дезінформації? Наведіть приклад фінської

моделі освіти.

10. Як транскордонні журналістські розслідування (наприклад, *Pegasus Project*) та загальноєвропейські проєкти (на кшталт *Arte* чи *Euronews*) сприяють формуванню єдиної публічної сфери в ЄС, про яку писав Ю. Габермас?

Рекомендована література:

1. Habermas, J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, MA: MIT Press, 1989.
2. Castells, M. *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 592 p.
3. European Commission. *The Digital Services Act: ensuring a safe and accountable online environment*. Brussels, 2022. [Ел. ресурс]: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/digital-services-act_en
4. Pariser, E. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. New York: Penguin Press, 2011. 304 p.
5. Hunter, J. D. *Culture Wars: The Struggle to Define America*. Basic Books, 1991. (У контексті адаптації концепції в Європі).
6. Goffman, E. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. London: Harper and Row, 1974. 586 p.
7. Hafez, K. *The Myth of Media Globalization*. Polity, 2007. 240 p.
8. Bro, P., & Wallberg, F. *Digital Gatekeeping: News Media*

- versus Social Media*. Digital Journalism, 2(3), 2014. P. 446-454.
9. European Broadcasting Union (EBU). *Public Service Media and Democracy*. Geneva: EBU, 2021.
 10. McIntyre, C. *Constructive Journalism: The Effects of Positive Emotions and Solution Information in News Stories*. C. McIntyre (Ed.), Routledge, 2019. 180 p.

Міжкультурна комунікація за часів нових медіа

1. *Феномен нових медіа та мережеве суспільство.*
2. *Вплив нових медіа на сучасну культуру європейських суспільств.*
3. *Нові медіа в епоху постправди.*
4. *Комунікативні можливості та комунікативні спотворення нових медіа.*
5. *Медіа та культурні стереотипи.*

Феномен нових медіа та мережеве суспільство

Мережеве суспільство є однією з ключових характеристик сучасного етапу розвитку цивілізації та пов'язане з глибокими соціальними, політичними, економічними й культурними трансформаціями, що виникли внаслідок стрімкого поширення цифрових інформаційних і комунікаційних технологій. Воно ґрунтується на глобальній взаємодії людей, організацій і держав через мережеві структури, які забезпечують швидкий, безперервний і масштабований обмін даними, знаннями та інформаційними ресурсами, формуючи новий тип соціальної організації, де зв'язки часто важливіші за ієрархії.

Сам термін «мережеве суспільство» був запропонований Яном ван Дейком у 1991 році та розвинений Мануелем Кастельсом у праці «Інформаційна епоха» (1996), яка стала першою частиною його відомої

трилогії «Інформаційний вік». Ще раніше, у 1978 році, Джеймс Мартін використовував поняття «проводове суспільство», під яким розумів державу, інтегровану через телекомунікаційні та інформаційні мережі, що забезпечують постійний зв'язок між різними рівнями соціальної системи та прискорюють циркуляцію інформації.

Ян ван Дейк визначає мережеве суспільство як таке, у якому поєднання соціальних мереж і мас-медіа формує основний спосіб організації життя та визначає ключові структури на індивідуальному, організаційному та суспільному рівнях. У такій системі взаємодія між людьми дедалі частіше відбувається не через традиційні інститути, а через цифрові мережеві канали комунікації, що змінює характер соціальних зв'язків, роблячи їх більш гнучкими, швидкими та динамічними, але водночас і менш стабільними.

Концепція мережевого суспільства передбачає, що нові цифрові технології радикально трансформують способи спілкування та взаємодії. Вони дозволяють невеликим групам людей і навіть окремим індивідам у межах Інтернету обмінюватися інформацією, створювати цифровий контент, продавати товари та послуги, а також брати участь у глобальних соціальних, політичних і культурних процесах. Одночасно з цим розширюються можливості участі широких мас населення у суспільному житті, що сприяє певній демократизації комунікації та збільшенню кількості голосів у публічному просторі.

Серед ключових характеристик мережевого суспільства та нових медіа виділяють інтеграцію телекомунікаційних технологій, постійне зростання інтерактивних зв'язків і перехід до цифрового коду як універсальної основи обробки інформації. Цифровізація забезпечує високу швидкість передачі даних, їхню доступність у глобальному масштабі та здатність до миттєвого копіювання й поширення, що радикально змінює природу комунікаційних процесів і саме поняття інформаційного продукту.

У розумінні Расселла Ньюмана нові медіа є новим форматом функціонування засобів масової інформації, який базується на цифрових пристроях і передбачає активну участь користувачів у створенні, редагуванні та поширенні контенту. Таким чином, аудиторія перестає бути лише пасивним споживачем інформації та перетворюється на співтворця медіасередовища. Водночас питання меж і специфіки поняття «нові медіа» залишається предметом наукових дискусій, оскільки різниця між традиційними та цифровими медіа поступово розмивається.

До суміжних понять відносять відкриті медіа, гібридні мас-медіа, конвергентні медіа та цифрові медіа. Найбільш широким серед них є поняття цифрових медіа, яке охоплює всі форми комунікації, що функціонують на основі цифрових технологій, включно з новими медіа як їх складовою частиною та специфічною формою розвитку.

Класифікація нових медіа включає кілька основних груп. По-перше, це професійні інтернет-мас-медіа, до яких

належать онлайн-видання, електронні газети і журнали, сайти інформаційних агентств, новинні портали, інтернет-телебачення та інтернет-радіо. По-друге, це онлайнві ігри та віртуальні світи, які створюють нові форми соціальної взаємодії та комунікації в цифровому середовищі, включно з рольовими практиками та віртуальними ідентичностями. По-третє, це соціальні медіа, що включають соціальні мережі, блоги, відеохостинги та інтернет-енциклопедії, які забезпечують активну участь користувачів у створенні й поширенні інформації та формуванні громадської думки.

Таким чином, мережеве суспільство є не лише технологічним, а й глибоко соціокультурним феноменом, який змінює способи комунікації, структуру соціальних відносин і характер взаємодії між людьми в сучасному світі, формуючи нову логіку глобальної взаємопов'язаності.

Вплив нових медіа на сучасну культуру європейських суспільств

Нові медіа є віддзеркаленням складної та неоднозначної ситуації у сфері масової комунікації сучасних європейських культур, де традиційні моделі інформаційного обміну поступово трансформуються під впливом цифровізації. Комунікація за допомогою нових медіа суттєво впливає на всі сфери соціальної дійсності, змінюючи способи взаємодії між людьми, характер публічного дискурсу та механізми формування громадської думки. У результаті цього виникають нові типи суспільних

відносин, засновані на швидкому обміні інформацією, інтерактивності та глобальній доступності контенту.

Прикладами реалізації потенціалу нових медіа у сфері міжкультурної комунікації є соціальні мережі, тематичні блоги, платформи мікроблогів, а також громадське інтернет-телебачення. Саме ці інструменти забезпечують можливість прямого контакту між представниками різних культур, сприяють поширенню культурних практик, обміну досвідом і формуванню глобальних спільнот. Водночас із розвитком нових медіа постає проблема розрізнення рекламного, інформаційного та маніпулятивного контенту в інтернет-середовищі, що ускладнює процес критичного сприйняття інформації користувачами.

У наукових дослідженнях нових медіа важливе місце займають концепції *кібер-оптимізму та кібер-песимізму*, які відображають різні оцінки впливу цифрових технологій на суспільство. Кібер-оптимізм ґрунтується на уявленні про Інтернет як про вільний і відкритий комунікаційний простір, у якому відсутній жорсткий контроль і цензура. Згідно з цим підходом, нові медіа сприяють розвитку демократії, розширенню громадянської участі, відновленню соціальних зв'язків, масовій освіті та створенню можливостей для прямого звернення громадян до владних структур. Вони розглядаються як інструмент розширення свободи слова та підвищення прозорості суспільних процесів.

Натомість кібер-песимізм пропонує критичне бачення впливу нових медіа. Представники цього підходу наголошують, що Інтернет і цифрові платформи можуть

сприяти поширенню екстремістських і радикальних ідей, посиленню механізмів соціального контролю та стеження, а також деградації публічного дискурсу. Крім того, вони звертають увагу на ризики віртуалізації соціальної взаємодії, коли реальні міжособистісні контакти поступаються онлайн-спілкуванню, що може призводити до соціальної ізоляції та послаблення традиційних форм комунікації. У цьому контексті також згадується поняття сублімації, коли реальні соціальні дії замінюються їх цифровими аналогами.

Таким чином, нові медіа виступають як багатовимірне явище, що одночасно відкриває нові можливості для розвитку комунікації та породжує низку соціальних, культурних і етичних викликів, які потребують подальшого осмислення та регулювання.

Нові медіа в епоху постправди

Постправда – це політичний та комунікаційний феномен, який характеризується ситуацією, коли суспільні переконання та політичні рішення формуються переважно на основі емоцій, особистих оцінок і суб'єктивних уявлень, а не на основі перевірених фактів. У такому середовищі об'єктивна істина не обов'язково заперечується прямо, але поступово відсувається на другий план і втрачає вирішальне значення у процесі формування громадської думки. Таким чином, важливішими стають не факти як такі, а їх інтерпретація, емоційна привабливість та відповідність очікуванням аудиторії.

Термін «постправда» набув широкого поширення у XXI столітті. Оксфордський словник обрав його словом 2016 року, підкресливши актуальність цього явища в сучасному інформаційному просторі. Водночас концептуальні витoki терміна можна знайти у праці Ральфа Кіза «Ера постправди» (2004), де він аналізує поступове розмивання межі між правдою і неправдою у публічній комунікації. У 2005 році американський комік Стівен Колбер увів поняття truthiness, яке означає «властивість здаватися правдивим, навіть якщо це не відповідає дійсності». Це поняття стало культурним маркером нової епохи, в якій емоційна переконливість часто переважає над фактичною достовірністю.

Постправда як явище не є просто окремою властивістю інформаційних повідомлень, а виступає ширшою характеристикою сучасного медіасередовища та політичної культури. Вона пов'язана з трансформацією способів сприйняття інформації в умовах цифрового суспільства, де інформаційні потоки є надлишковими, фрагментованими та персоналізованими. У таких умовах зростає роль емоційних меседжів, візуальних образів і коротких інформаційних форматів, які легше сприймаються, але часто спрощують або викривляють складну соціальну реальність.

Особливу роль у поширенні постправди відіграють нові медіа, які поєднують риси персоналізованої та масової комунікації. Завдяки алгоритмам соціальних мереж користувачі отримують інформацію, що відповідає їхнім попереднім інтересам і переконанням, що посилює ефект

інформаційних «бульбашок». У таких умовах відбувається змішування істинного і хибного, коли факти можуть втрачати свою визначальну роль у сприйнятті подій.

До основних наслідків функціонування постправди в медіапросторі належать зростання емоційності комунікації, посилення популістських стратегій у політиці, виникнення когнітивних викривлень у масовій свідомості, а також легітимація певних політичних рішень не через їхню об'єктивну обґрунтованість, а через емоційну підтримку аудиторії. У результаті політичний дискурс дедалі частіше орієнтується не на раціональну аргументацію, а на символічні образи, страхи, очікування та інтуїтивні реакції громадян.

Постправда також передбачає альтернативний спосіб інтерпретації реальності, у якому акцент зміщується з об'єктивного аналізу на суб'єктивне переживання подій. Вона активно апелює до ірраціональних аспектів людської свідомості, емоцій та приватних інтересів, пропонуючи пояснення, які можуть бути привабливими, але не завжди відповідають фактичному стану речей. Її ефективність часто оцінюється не за критерієм істинності, а за здатністю впливати на поведінку людей і досягати політичних або соціальних результатів.

У сфері міжкультурної комунікації постправда становить особливий виклик, оскільки вона може сприяти виникненню непорозумінь, стереотипізації та конфліктам між представниками різних культур. Викривлене або емоційно забарвлене подання інформації здатне

посилювати міжкультурні бар'єри, формувати упередження та ускладнювати процес взаєморозуміння. Таким чином, постправа виступає важливим фактором сучасного інформаційного суспільства, який потребує критичного осмислення та розвитку медіаграмотності як засобу протидії дезінформаційним впливам.

Комунікативні можливості та комунікативні спотворення нових медіа

Комунікативні можливості та комунікативні спотворення нових медіа відображають двоїсту природу сучасного цифрового інформаційного середовища, яке одночасно розширює горизонти взаємодії між людьми і породжує нові ризики для якості комунікації та достовірності інформації.

Комунікативні можливості нових медіа насамперед пов'язані з їхньою відкритістю та слабкою інституційною контрольованістю. Вони офіційно не підпорядковані єдиному центру управління, тому є складно регульованими та децентралізованими. У такому середовищі кожен користувач може висловлювати власні думки, створювати контент і поширювати інформацію без традиційних обмежень, характерних для класичних мас-медіа.

Важливою особливістю є те, що опублікована інформація практично не підлягає повному вилученню: навіть якщо її достовірність згодом ставиться під сумнів, вона може продовжувати циркулювати в мережі, бути копійованою та переосмисленою іншими користувачами.

Саме тому нові медіа часто описують як незнищенні, самовідновлювальні та вірусні за своєю природою інформаційні системи.

Другою ключовою можливістю є інтерактивність і відкритість до участі аудиторії. На відміну від традиційної моделі масової комунікації «від одного до багатьох», нові медіа функціонують за принципом «від багатьох до багатьох». Це означає, що кожен учасник комунікативного процесу може одночасно бути і джерелом інформації, і її споживачем. Така модель сприяє формуванню більш динамічного інформаційного середовища, у якому контент постійно змінюється, доповнюється та переосмислюється. Доступ до нових медіа забезпечується через різноманітні електронні пристрої, підключені до мережі Інтернет, що робить комунікацію максимально мобільною та глобальною.

Водночас розвиток нових медіа супроводжується низкою *комунікативних спотворень*. Одним із них є підміна присутності комунікативною досяжністю, яку описував Норберт Больц. У контексті інформаційного суспільства зростання інтерактивності мас-медіа призводить до того, що сам факт комунікації починає сприйматися як достатній зміст повідомлення. Іншими словами, важливішим стає не те, що саме сказано, а сам факт того, що щось було сказано і зафіксовано в інформаційному просторі. У результаті інформація часто втрачає глибину змісту і зводиться до констатації комунікативної події.

Іншим суттєвим спотворенням є розмивання межі між творцем і споживачем інформації. У нових медіа користувач одночасно виступає і автором, і аудиторією, що ускладнює традиційне розуміння ролей у комунікаційному процесі. Це сприяє зростанню кількості контенту, але не завжди гарантує його якість або достовірність.

Серед характерних ознак нових медіа можна виокремити технологічність та мультимедійність, тобто використання різних способів подання інформації – тексту, зображень, відео та аудіо. Важливою рисою є також так звана «смерть відстані», що означає практично миттєву передачу інформації незалежно від географічного розташування користувачів. Нові медіа характеризуються високим рівнем інтерактивності, індивідуалізації контенту, публічністю та водночас ілюзорною інтимністю комунікації, коли взаємодія здається особистою, навіть перебуваючи у відкритому публічному просторі.

Додатково їм властиві діалогічно-масовий характер комунікації, ритуалізація інформаційних практик, а також відносна відсутність централізованої цензури та формальної перевірки достовірності. У сукупності ці характеристики формують специфічне середовище, у якому персоналізація стає однією з ключових ознак функціонування нових медіа, визначаючи як способи подання інформації, так і моделі взаємодії між користувачами.

Таким чином, нові медіа поєднують у собі потужний комунікативний потенціал і водночас породжують низку

спотворень, що вимагає критичного осмислення та розвитку медіаграмотності як необхідної компетентності сучасної людини.

Медіа та культурні стереотипи

Технічні способи передачі інформації суттєво впливають на характер функціонування нових медіа, змушуючи їх переймати базові риси мас-медіа, серед яких особливе місце займають стереотипне мислення та прагнення до інформаційної або символічної гегемонії. У межах масової комунікації стереотипи виступають не випадковими когнітивними помилками, а системними елементами організації інформаційного простору, що забезпечують швидке і спрощене сприйняття складної соціальної реальності. Водночас прагнення до гегемонії проявляється через домінування певних інтерпретацій світу, які закріплюються завдяки повторюваності медійних повідомлень і широкому охопленню аудиторії.

Стереотипи функціонують на різних рівнях соціальної взаємодії, охоплюючи етнічні, гендерні, професійні та групові уявлення. Вони формують спрощені моделі «іншого» та «свого», які дозволяють індивіду швидко орієнтуватися у соціальному середовищі, але водночас можуть призводити до викривлення реальності. У медійному просторі стереотипи часто підсилюються через повторення, узагальнення та емоційне забарвлення інформації, що робить їх стійкими елементами масової свідомості.

Теоретичне осмислення явища стереотипізації започаткував Уолтер Ліппманн, який визначав *стереотипи* як вибірковий і неточний спосіб сприйняття дійсності, що призводить до її спрощення та може породжувати упередження. Водночас він визнавав їх функціональну роль у процесі пізнання, оскільки стереотипи допомагають індивіду структурувати складну інформацію. Подальші дослідники, зокрема Т. Адорно, Б. Девіс, Т. Шибутані та Д. Шнейдер, також підкреслювали, що стереотипи можуть мати не лише негативне, але й позитивне значення, оскільки сприяють економії когнітивних ресурсів та оптимізації оцінювання соціальної реальності.

У концепції М. Пікеринга стереотипи розглядаються як інструмент конструювання символічних кордонів між «своїми» та «чужими». Таке розмежування є важливим для формування соціальної ідентичності, але водночас може закріплювати конфліктні моделі сприйняття іншості. Контекст поділу на «своє» і «чуже» залишається актуальним і в діалогічних формах комунікації, де стереотипи можуть як перешкоджати взаєморозумінню, так і слугувати відправною точкою для його подолання.

Формування комунікативних стереотипів у сучасній теорії також розглядається як механізм впровадження універсальних цінностей у комунікативну практику (К.-О. Апель, Ю. Габермас). У цьому контексті стереотипність поведінки може виконувати інтегративну функцію, забезпечуючи спільні рамки розуміння. Водночас вона пов'язується з процесами масовізації людини та концепцією

«одномірної людини» Г. Маркузе, яка описує зниження критичності мислення в умовах стандартизованого інформаційного середовища.

Стереотипізація також пов'язується з механізмами деіндивідуалізації та соціального конформізму, які аналізувалися у філософії та соціальній теорії. У цьому контексті можна згадати ідеї Ф. Ніцше щодо масової свідомості, психоаналітичні підходи до фіксацій, аналіз конформності у Х. Арендт, а також концепції Е. Фрома про імітацію, залежність від інших і відчуження. Додатково Ж. Бодрійяр і Х. Ортега-і-Гасет звертали увагу на спонтанність і нерелексивність масової культури, тоді як П. Рікер підкреслював, що стереотипи можуть виконувати і позитивну функцію, оскільки у діалозі з Іншим вони стають інструментом самопізнання.

Причини стереотипізації в нових медіа значною мірою мають когнітивний характер. До них належать нестача інформації про об'єкт, обмеженість часу для її обробки, а також необхідність спрощення складної картини світу в умовах інформаційного перевантаження. Людина не може детально аналізувати кожне явище соціальної реальності, тому змушена використовувати узагальнені схеми сприйняття, які і набувають форми стереотипів.

Стереотипи можна визначити як комунікаційно організовані уявлення, що формуються внаслідок неточної, але функціональної категоризації соціальної дійсності засобами масової комунікації. Вони містять як когнітивний компонент (знання або уявлення про об'єкт), так і установку

на його оцінювання, що визначає характер подальшого сприйняття явищ, об'єднаних у межах певної категорії.

У контексті нових медіа стереотипи мають подвійний характер. З одного боку, вони можуть мати медійне походження і бути результатом цілеспрямованої або стихійної діяльності учасників масової комунікації, які створюють і поширюють узагальнені образи соціальних груп, подій чи явищ. З іншого боку, існують класичні комунікативні стереотипи, що виникають у процесі соціальної взаємодії незалежно від медіа, але активно підсилюються і транслюються цифровими платформами.

Таким чином, стереотипи в нових медіа виконують амбівалентну функцію: вони одночасно спрощують процес комунікації та підвищують її ефективність, але можуть також сприяти викривленню соціальної реальності, закріпленню упереджень і ускладненню міжкультурного розуміння. Саме тому їх аналіз є важливим для осмислення сучасного інформаційного суспільства та розвитку критичного мислення.

Запитання для самоконтролю та аналізу:

1. Поясніть вплив на формування мережевого суспільства соціальних, політичних, економічних та культурних чинників.
2. Які основні небезпеки розвитку мережевого суспільства можна спрогнозувати для соціального життя сучасних держав?

3. Поясніть, чи є конвергентні медіа загрозою для розвитку традиційних способів передачі інформації.
4. Наведіть аргументи на підтримку кібер-оптимізму та кібер-песимізму.
5. Чим небезпечний феномен постправди для онтологічної, гносеологічної та аксіологічної сфери існування сучасної людини?
6. На яких сутнісних характеристиках сучасної культури та природи людини засновується феномен постправди?
7. Аргументуйте свою позицію: у третій декаді 21 ст. домінують комунікативні можливості чи комунікативні спотворення роботи нових медіа.
8. Охарактеризуйте основні функції культурних стереотипів.
9. Поясніть як культурні стереотипи діють в процесі встановлення смислових кордонів між «своїм» та «чужим».
10. Які основні причини стереотипізації в нових медіа?

Рекомендована література:

1. Висоцький О. Постправда: концептуальні та праксеологічні виміри. Грані. Політологія. Том 21, № 10, 2018. С. 128 – 133.
2. Городенко Е. Нові медіа. Конспект лекцій. 2014. Ел. ресурс: <https://journ.knu.ua/csc/wp-content/uploads/2020/11/NewMedia.pdf>

3. Григорова З. Нові медіа, соціальні медіа, соціальні мережі – ієрархія інформаційного простору. Технологія і техніка друкарства. 2017. № 3(57). С. 93 – 100.
4. Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики: Навчальний посібник. К.: Центр Вільної Преси, 2010. 258 с.
5. Петрушкевич М. Інтерпретація масової культури у філософії Х. Ортеги-і-Гасета: комунікативний аспект. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 29 (42). – С. 59 – 66.
6. Петрушкевич М. Масова людина в індивідуалістичному суспільстві: комунікативний аспект. Людина. Мова. Культура: Матеріали III Міжнародної наукової конференції (15 листопада 2012 року, м. Горлівка). Горлівка: Видавництво ГДПІМ, 2012. С. 102 – 104.
7. Петрушкевич М. Нові медіа та можливості діалогізму у середовищі масової релігійної комунікації. Вісник Черкаського університету. Серія: філософія. Науковий журнал. 2017. № 2. С. 24 – 32.
8. Петрушкевич М. Підходи до розуміння масової комунікації. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Серія: Філософські науки. № 11 (260), 2013. С. 101 – 107.